

Guy Quintelier (redactie):

RUDOLF BOEHM

DE ACTUALITEIT VAN MARX EN LENIN

- LEZINGEN -

IMAVO BRUSSEL 1997

© Rudolf Boehm en Guy Quintelier - oktober 1997
uitgegeven op 300 exemplaren door
het Instituut voor Marxistische Vorming - IMAVO vzw
Kazernestraat 33, bus 10 - 1000 Brussel
Tel./Fax: 02/514.00.08

ISBN   NUGI

WOORD VOORAF VAN DE SAMENSTELLER

Deze bundel bevat mijn verwerking van twee lezingenreeksen die Rudolf Boehm op vraag van IMAVO, het instituut voor marxistische vorming, in Vlaanderen hield. De reeks over de actualiteit van het Leninisme hield Boehm in Volkshogeschool Elcker-Ik te Gent op 27 november, 4, 11 en 18 december 1991. Hij herhaalde die op 8, 15, 22 en 29 januari 1992 in Volkshogeschool Elcker-Ik te Antwerpen. De lezingen over de actualiteit van Marx zijn recenter. Ze gingen door in de Masereelclub te Leuven op 21.11. en 19.12.95, en 16.1 en 13.2.96. Ze werden in Gent op vraag van de Gentse afdeling van het Masereelfonds herhaald op 31.1, 14.2, 28.2 en 13.3.1996.

De lezer zal het verschil in stijl tussen de weergave van beide reeksen opvallen. Dit stijlverschil is het gevolg van de manier van verwerken van de voordrachten. De Lenin-lezingen worden weergegeven aan de hand van mijn schriftelijke notities bij de voordrachten. De Marx-lezingen werden in Leuven op magneetband opgenomen. Jacques Lagrou heeft zeer letterlijk de cassettebandjes uitgetijpt, waardoor hij volgens mij zijn marxistische hemel wel verdiend heeft. De omzetting van de spreektaal naar de schrijftaal is van mijn hand. Ik kon het echter niet nalaten, omwille van de vlotheid, bij het afwerken van de uitgetijpte tekst, soms dicht bij het gesprokene te blijven.

Gezien het om twee afzonderlijke reeksen gaat, zijn minimale, gedeeltelijke overlappingen in de gedachten van Rudolf Boehm niet uitgesloten. Omwille van de logische samenhang van de voordrachten zijn deze niet weggelaten. Een voordeel daarbij is dat de aandachtige lezer ongeveer dezelfde ideeën op een verschillende manier ontwikkeld en hier weergegeven ziet. Dit kan het begrip ervan, mits de nodige geestelijke inspanning, alleen maar bevorderen.

Rudolf Boehm wil ik hierbij nog bedanken voor het vertrouwen dat hij in mij stelt. Hij vond het niet nodig om de uitgeschreven tekst te corrigeren. Ik hoop - in alle bescheidenheid - zijn vertrouwen niet teveel beschaamd te hebben. De verantwoordelijkheid van deze weergave van Boehms ideeën over Marx' en Lenins gedachten kan ik dan ook niet ontlopen. Ik zou dat

ook niet willen.

Guy Quintelier
11 oktober 1997

* * *

I. DE ACTUALITEIT VAN HET DENKEN VAN MARX

**§ 1. MARXISME, MARXOLOGIE EN DE WAARHEID.
DE ACTUALITEIT VAN HET MARXISME: Teloorgang van het
Materialisme en geloof in het Kapitalisme.**

"Als fanaticus van de valorisatie van de waarde, dwingt de kapitalist de mensheid meedogenloos tot de productie om de productie, en daarmee tot een ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten en tot de schepping van materiële productievoorwaarden die alleen de reële basis kunnen vormen voor een hogere maatschappijvorm waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is." (Marx, MEW.23, p. 618)¹

Gaan wij met deze bewering van Marx akkoord? Niets is misschien meer actueel, dan de vraag: klopt deze uitspraak? Kunnen, mogen of moeten we daar nog steeds in geloven?

De uitspraak bestaat uit twee delen. Het eerste karakteriseert wat wij nu "het kapitalisme" noemen², als een dwang die aan de mensheid mee-

---

¹ Dit citaat komt uit deel 1 van Het Kapitaal dat verschenen is in 1867. Eigenlijk gaat het hier om en dat is weinig bekend om het laatste deel van Het Kapitaal. Het Kapitaal omvat vier delen, waarvan deel 4 het oudste is, gevolgd door deel 3 en deel 2. Deel 1 is dan het laatste deel, en zo goed als de laatste versie van het geheel. Later, drie of vier jaar na de dood van Marx, hebben Engels en Kautsky de volgende delen geredigeerd en gepubliceerd. Een paar stukken uit deel 2 zijn nog door Marx na de publikatie van deel 1 geschreven; maar eigenlijk kan men dus deel 1 als ongeveer Marx' laatste woorden beschouwen.

² Marx gebruikt de term "kapitalisme" niet, hij kent dat woord niet omdat het nog

dogenloos is opgelegd om te produceren om te produceren, productie om de productie. Het tweede deel bevat een evaluatie van wat dat betekent: daarmee dwingt de kapitalist tegelijkertijd diezelfde mensheid tot een ontwikkeling van de productiekrachten. Men mag "productiekrachten" bij Marx rustig vertalen met wat vandaag "productiviteit" wordt genoemd. Iets materialistischer uitgedrukt betekent "productiviteit" de verhouding tussen de inzet en de opbrengst. Marx gebruikt bij voorkeur de term "productiekrachten" waarmee hij kolen, olie, splijtstof, de machines en ook natuurlijk de arbeiders zelf en ook de wetenschap, de technologie aanduidt. Voor Marx betekent de ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten de schepping van de materiële voorwaarden die alleen de reële basis kunnen vormen voor een hogere maatschappijvorm waarvan het grondprincipe de volle en vrije ontplooiing van elk individu is. Volgens mij is dat de kerngedachte van Marx' visie op, laat ons zeggen, de geschiedenis van de mensheid onder economisch oogpunt.

Het kapitalisme is in zijn ogen wel degelijk een lelijke zaak voor het grootste gedeelte van de mensheid: het buit arbeiders uit, het stoot massaal arbeiders uit. Werkloosheid is trouwens een hoofdthema in *Het Kapitaal*, het is zelfs het laatste hoofdthema van Marx. Het kapitalisme zorgt nog voor een aantal andere ongemakken, gebeurlijk is er bij Marx ook van ecologische problemen sprake. (Al wordt dat tegenwoordig een beetje opgeblazen: bij Marx is er niet meer sprake dan van een algemeen bewustzijn dat toen reeds aanwezig was.)

Maar het kapitalisme wordt door Marx beschouwd als de enige weg om een reële basis te scheppen voor een hogere maatschappijvorm die als grondbeginsel de volledige en onbeperkte ontplooiing van elk individu vooropstelt.

---

niet bestond. Bijgevolg komt het in het hele *Kapitaal* van Marx niet voor. Dit bleek ook uit een computeronderzoek bij de Marx-uitgave in Oost-Berlijn. (In een oude Larousse vindt men wel *capitaliste*, *capitalisation*, *capitaliser*.) Marx gebruikte wel bijvoorbeeld de uitdrukking "kapitalistische productiewijze".

Dit citaat wordt ondersteund door tientallen andere waarin met andere woorden altijd hetzelfde wordt gezegd. Het is zelfs zo dat de ideologische en politieke literatuur die Marx en Engels geproduceerd hebben bijna in niets anders bestaat dan een onophoudelijk betoog aan het adres van de socialisten: roep en zwets niet over onrechtvaardigheid, uitbuiting, ongelijkheid, klassenmaatschappij enz.; de enige mogelijkheid om dat op te heffen is de schepping van de materiële voorwaarden voor het opheffen ervan, en alleen het kapitalisme kan deze voorwaarden scheppen.

Laten we toch nog een ander citaat vermelden, namelijk uit de conclusie van een redevoering over "loon, prijs en profijt", geschreven in 1865: "De arbeidersklasse moet begrijpen dat het tegenwoordige systeem, bij alle ellende die het haar bezorgt, tegelijk zwanger gaat van de *materiële voorwaarden* en de maatschappelijke vormen die noodzakelijk zijn voor een economische hervorming van de maatschappij." (MEW.16, p. 152)

En had Marx hierin gelijk? Is het kapitalisme in staat de reële basis of de materiële voorwaarden te scheppen voor een hogere maatschappijvorm, waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is?

Er zit nog een andere bewering in het eerste citaat, namelijk dat er geen andere weg is dan de kapitalistische om deze reële basis en deze materiële voorwaarden te scheppen.

Men werpt hier misschien tegen dat dit citaat uit de context werd gehaald. En dat klopt uiteraard: elk citaat is uit de context gehaald. Maar ik vind geen enkele tekst waarin Marx iets anders beweert. Of toch, eventjes heel zwakjes. De Russische socialisten vroegen de oude Marx eens of ze ook in Rusland die hele weg van het Westen moesten doorlopen alvorens het in Rusland beter kon worden. Marx heeft toen geantwoord dat het misschien niet nodig zou zijn om die oude Russische communistische dorpsgemeenschappen op te doeken, dat die misschien wel zo behouden kon worden.

Let wel, in het citaat is er van socialisme geen sprake: de doelstelling is niet het socialisme; de doelstelling is een hogere maatschappijvorm waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is. Maar dat is toch het socialisme, kan men antwoorden. Neen, voor Marx heeft "socialisme" een andere betekenis. Hij was van mening dat eens het kapitalisme, om zo naïef te spreken, deze materiële voorwaarde en reële basis zou geschapen hebben voor de hogere maatschappijvorm, dat er

dan nog een stap nodig was om die werkelijk in dienst te stellen van zo'n hogere maatschappijvorm, namelijk het overbrengen van de privé-eigendom en -productiemiddelen in gemeenschappelijke eigendom. Dat is in de 19de eeuw het socialisme: socialiseren. Men moet hieraan soms eens herinneren: socialisme betekent niet een of ander luilechterland waar alles vanzelf gaat. Socialisme is voor Marx de laatste noodzakelijke schakel. Dat is niet specifiek marxistisch, want het was reeds langer in de socialistische stroming aanwezig. Socialisering van de productiekrachten is niet de doelstelling, maar een middel.

*

In de aankondiging staat dat ik het in het begin een beetje zou willen hebben over marxisme, marxologie en de waarheid. Ik vind dat daarover toch hoogdringend iets moet gezegd worden. Al te veel hebben tegenwoordig discussies over dergelijke vraagstukken de tendens vlug te verzeilen naar de vraag: "Heeft Marx dat werkelijk bedoeld? Was dat werkelijk zijn mening, of is dat een iets te eenvoudige uitspraak, moet dat niet gecorrigeerd worden, wat dacht hij eigenlijk, was het werkelijk zijn kerngedachte en niet zomaar een opmerking die hij er naast maakte?" De hele vraag of die uitspraak nog steeds aanvaardbaar is of niet, gaat helemaal de mist in terwille van de marxologie, terwille van de vaststelling wat nu werkelijk de mening van Marx zou geweest zijn, en of die correct aangehaald is, - volledig, kernachtig of ik weet niet wat. Dat maakt men zoveel keren mee.

Een hoofdpodracht, denk ik, voor de tegenwoordige intellectuelen is eindelijk ook eens af te stappen van dat akademisme, want of dat nu werkelijk de laatste mening van Marx was, is toch niet direct relevant. Overigens, waarom de laatste mening? Het kan natuurlijk waar zijn dat de vroegere Marx andere dingen heeft gezegd waarmee hij meer gelijk had. Welke schrijver zou er op het idee komen dat zijn laatste boek, omdat het het laatste is, zijn beste boek is? Zelfs indien Marx de aangehaalde uitspraak niet zou gemeend hebben, dan nog is de vraag waarmee men zich vandaag moet confronteren, de vraag naar de waarheid: klopt die uitspraak of klopt ze niet?

Men kan met het woord "marxisme" zeer veel verschillende betekenissen verbinden, maar mij lijkt één marxisme in één betekenis absoluut on-

aanvaardbaar, nl. dat men met een uitspraak of een redenering van Marx zou instemmen omdat die van Marx is. Hetzelfde geldt voor een gelijkaardig anti-marxisme: dat men een redenering of uitspraak van Marx zou afwijzen omdat die van Marx is. Kennelijk zijn de twee oplichterij: men verzaakt aan alle intellectuele eerlijkheid als men een stelling, een mening, een redenering aankleeft, terwille van de canonisering van deze die het heeft uitgesproken. Te zwijgen ervan dat het zeker in het geval van Marx helemaal niet opgaat, want Marx heeft van Het Kapitaal zes versies geschreven. Waarom heeft hij dat gedaan? Hij schreef telkens de volgende versie omdat hij met de vorige niet tevreden was. In de verschillende versies staat niet overal hetzelfde, dus je kunt niet onderschrijven wat Marx overal heeft gezegd, dan ben je voortdurend in tegenspraak met jezelf en met Marx. Dus in die zin kun je zeker niet marxist zijn.

Marx is gewoon een grote denker, en die verhouding tot hem moeten we herwinnen. Wat is een grote denker? Een grote denker is niet iemand die vreselijk veel juiste dingen weet te vertellen. Moest het dat zijn, dan zouden de redactiechefs van de Winkler Prins de grootste denkers van onze tijd zijn. Het is ook niet iemand die één of andere grote waarheid heeft ontdekt, dan zou men met een grote ontdekker zoals Christoffel Columbus te maken hebben. Een grote denker is iemand die nog steeds zulke vragen opwerpt waar men voordeel bij heeft zich ermee te confronteren. Meestal worden die vragen opgeroepen onder de vorm van een antwoord dat gegeven wordt. Maar elk antwoord is weer een antwoord op een vraag en roept bijgevolg weer die vraag op, die misschien voor de mensen nog steeds zeer belangrijk is. Kijk, ik ben geen platonicus, maar dat neemt niet weg dat ik niet de minste aarzeling heb om te erkennen dat Plato een grote denker was, daar staat zo goed als geen lijn waar je niet zegt, verdorie ja, hij heeft zeker geen volstrekt ongelijk. Plato is nog steeds actueel. Het is nog steeds zo dat je je daarmee moet blijven confronteren, en het is nog steeds zo dat je er meer aan hebt je te confronteren met de uitspraken van Plato in één dialoog dan met de uitspraken van honderd professoren in duizend pocketboeken over Plato.

Dat gezichtspunt moeten wij terug leren innemen ten overstaan van Marx. Een grote denker zijn is een kwestie van niveau. Iedereen kan waarheden zeggen die onbetwistbaar juist maar toch onbenullig zijn. Het is een

kwestie van welke vragen er opgeworpen worden. Een grote denker zegt soms onwaarheden die absoluut betwistbaar zijn, en die net omdat ze op een belangrijke vraag antwoorden, toch een grote uitdaging inhouden.

*

Tegenwoordig is het mode te herhalen dat Marx of het marxisme - de overgeleverde, al of niet samenhangende stellingen van Marx en Engels - voorbijgestreefd zijn. Het marxisme zou passé zijn.

Nu neem nog eens de aangehaalde uitspraak van Marx. Als het liberalisme het zou gehaald hebben van het marxisme - zoals de kranten maar al te graag beweren - dan zou ik dat tekstje van Marx eens aan een liberale denker willen voorleggen en hem vragen: "Wat vind je van die uitspraak, is die fout en voorbijgestreefd?" En als die liberaal een klein beetje eerlijk is, en als hij zo onbeschaafd is niet direct te raden dat het Marx is, dan zal hij moeten zeggen: "Inderdaad, dat klopt; wie dat geschreven heeft, heeft gelijk. De kapitalist als fanaticus van de valorisatie van de waarde, d.w.z. als hij die het aanwezige kapitaal zo weet in te zetten dat het meerwaarde oplevert, dwingt inderdaad meedogenloos de mensheid tot het produceren om te produceren, d.w.z. hij geeft prioriteit aan de ontwikkeling van de productiekrachten en niet aan de bevrediging van de behoeften van de mensen. Maar net zodoende zorgen wij, ondernemers, voor de ontwikkeling van de productiekrachten en voor de schepping van de materiële voorwaarden die alleen de reële basis kunnen vormen voor een hogere maatschappijvorm waarvan het hoogste beginsel voor ons liberalen de volle en vrije ontplooiing van elk individu is. Ieder liberaal kan dit toch onderschrijven. Tenzij dat hij net zegt, het is Marx, ik moet het dus tegenspreken. Dan is hij natuurlijk een oplichter. Hij kan zich niet meer tot zijn eigen waarheid bekennen. Over socialisme staat niets in het citaat, daar kan hij dan ook geen moeite mee hebben.

Maar, - en dit is belangrijk -: Wat de doelstelling betreft - een hogere maatschappijvorm waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is -, zijn liberalen en Marx akkoord. Ook over de enige mogelijke weg die daar naartoe leidt, namelijk de valorisatie van de waarde, door de productie om de productie, zijn zij akkoord. In hoeverre is Marx dan voorbijgestreefd, als dit beginsel in feite het grondbeginsel van de liberale ideologie is? Hoe kan hij dan voorbijgestreefd zijn?

Natuurlijk, over één punt zullen Marx en de liberalen niet akkoord gaan. (Maar in het citaat staat daarover niets vermeld.) Een liberaal zal natuurlijk

zeggen dat Marx' laatste schakel - de afschaffing van de private eigendom van de productiemiddelen - alles terug kapotmaakt, terwijl Marx natuurlijk zou blijven staan op de noodzaak van deze laatste schakel. Marx mikt op een dan toch nog nodige revolutie die in niets anders bestaat dan in de socialisering van de bestaande productiemiddelen, terwijl de liberalen één en al mikken op de evolutie. Marx moet daarbij wel toegeven dat alvorens het zover is, het eerst nog veel slechter moet worden. Het kapitalisme zal eerst nog veel meer ellende moeten scheppen alvorens het als reële basis kan dienen voor de hele samenleving. De liberalen daarentegen zeggen, nee dat is niet nodig, die vooruitgang naar steeds meer mogelijkheden van volle en vrije ontplooiing van elk individu, grijpt tegelijkertijd met de ontwikkeling van de productiekrachten plaats. Kijk maar bijvoorbeeld naar België of Japan: een revolutie zou daar alles om zeep helpen. De enige revolutie waar de liberalen voor opkomen, is de contra-revolutie: het "reëel bestaande socialisme" moest in Oost-Europa ook ongedaan gemaakt worden en dan zou het daar ook vooruit gaan.

In hoeverre is Marx voorbijgestreefd? Het is het actueelste wat er bestaat! Om het uitdagend te zeggen: Marx kan beschouwd worden als de meest radicale verdediger van het kapitalisme die er ooit heeft bestaan. De meest radicale omdat hij het kapitalisme verdedigde zonder zijn zwarte schaduwzijden te verdoezelen of ook maar één moment te ontkennen. Tot vandaag zou hij zeggen: de verhouding van de rijke landen ten overstaan van de verpaupering van de 'Derde' Wereld is nog een aspect van die dingen die ik al heb zien aankomen - hoewel hij zich daarmee niet zoveel heeft beziggehouden. Ook de massale werkloosheid en het bestaan niet enkel van uitbuiting maar van uitstoting enz, heeft Marx voorzien. Er staat in het Het Kapitaal uitdrukkelijk één wet, de absolute en algemene wet van de kapitalistische accumulatie: de kapitalistische accumulatie gaat onvermijdelijk gepaard met de totstandkoming van een reusachtig, wat hij noemt, industrieel reserveleger, d.w.z. met massale werkloosheid. Is Marx voorbijgestreefd? Hij heeft het toch voorspeld! Anders zijn op wetenschappelijk vlak voorspellingen zo belangrijk! Wat heeft de heer Francis Fukuyama voorspeld? Niks, hij heeft een verhaal naverteld dat hij tevoren reeds kende. Anders is die wetenschap zo trots op haar voorspellingsvermogen. Marx heeft zo'n voorspelling gedaan, maar nee, dan telt het niet.

*

Waarom heeft Marx geloofd dat het kapitalisme, en enkel het kapitalisme, in staat is de reële basis te scheppen voor een hogere maatschappijvorm? Dat is altijd zijn grondgedachte geweest. Marx meende, zoals ook uit het begincitaat blijkt, dat een humane vooruitgang nooit mogelijk is zonder de vereiste materiële voorwaarden ervoor te scheppen, - dat al het hogere, waar de zogenaamde echte menselijke verzuchtingen zouden bestaan, niet te realiseren valt zonder daar de materiële basis voor te scheppen. De materiële basis moet zover ontwikkeld zijn dat er een productie-apparaat bestaat dat in beginsel in staat is in de bevrediging van de materiële behoeften van alle mensen op wereldvlak ruimschoots te voorzien. Hoe bouw je zo'n productieapparaat op? Het kost kapitaal, - omdat de gewone mens zich onder kapitaal gewoon zeer veel geld voorstelt (dat is niet het begrip 'kapitaal' bij Marx, maar goed) - het kost geld. Als je dus een humane maatschappij wil opbouwen, dan moet je ervoor kapitaal hebben om een productie-apparaat te scheppen dat in staat is in de behoeften van iedereen overvloedig of ruimschoots te voorzien. Hoe geraak je aan dat kapitaal? Het moet geaccumuleerd worden, zeggen Marx en Engels. Accumuleren heet letterlijk hoopjes maken. Waar komt het vandaan, wat je daar zo ophoopt? Waar kan het vandaan komen? Iedereen moet inleveren, het gaat niet anders, er is geen miraculeuze bron, er is geen manna dat uit de hemel valt. Je kunt dat kapitaal maar krijgen door het van de mensen zoveel mogelijk af te pakken, te verzamelen. Je kunt het maar doen door bijvoorbeeld iemand tewerk te stellen en hem voor 10 uur werk per dag dat hij levert maar 2 uur te betalen, dat heet dan uitbuiting, - anders krijg je het niet bij elkaar. De enige mogelijkheid om aan het kapitaal te geraken dat vereist is om een productieapparaat op te bouwen dat in staat is in de behoeften van iedereen ruimschoots te voorzien, om zodoende de materiële basis te scheppen voor een hogere maatschappijvorm waarin de volle en vrije ontplooiing van elk individu mogelijk is, is uitbuiting. Bijgevolg: als je een maatschappij wil hebben, waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is, moet je opkomen voor de uitbuiting. Het gaat nu eens niet anders.

Op elk moment of toestand van een maatschappij heb je een soort som van beschikbare middelen: grondstoffen, arbeidskrachten, werkkraft, scholing, machines, bibliotheken, universiteiten,... Je hebt dat, en voor wat je ook maar wilt doen, moet je zeggen: wij gebruiken daarvan zoveel voor dit en daarvan maar zoveel voor dat. Het is een eindig beschikbaar in-

strumentarium waarvan je gebruik moet maken. Dat is overigens de eigenlijke betekenis van het woord 'economie'. Men zegt tegenwoordig wel: de economie stelt het goed of de economie stelt het slecht, of de economie zal groeien. Hoe kan de economie nu groeien? Men bedoelt natuurlijk dat de omvang van de geproduceerde goederen groeit, en niet de economie. De economie is de kunst om, of het besluit om, de beschikbare middelen op een bepaald moment te besteden op één of andere manier, - deze kunst of dit besluit kunnen toch niet groeien. Meestal bedoelt men met economie in de tegenwoordige taal niets anders dan industrie. 'Industria' is het Latijnse woord voor "vlijt", ofwel "nijverheid". Nog bij Adam Smith (de klassieke grondlegger van de economische wetenschap) heet industrie: alle ambachten, landbouw inclusief plus machineproductie. Je kunt niet anders dan de aanwezige middelen op een manier gebruiken. Roemenië bijvoorbeeld kan zijn geproduceerde aardappelen niet én volledig zelf consumeren én volledig uitvoeren om zijn buitenlandse schulden af te betalen. Het is allemaal niet twee keer aanwezig, d.w.z. als je als maatschappij ertoe besluit de materiële voorwaarden te scheppen die de reële basis kunnen vormen voor een hogere maatschappijvorm, dan moet je inderdaad zoveel mogelijk van de aanwezige middelen, grondstoffen, werkrachten, arbeidskrachten, reeds bestaande machines enzovoort, gebruiken om de productiecapaciteit te verhogen. Ondertussen moet dan maar ingeleverd en gewoonweg gewacht worden totdat je in het jaar 1980 naar het communisme kunt overgaan (zoals Chroesjtsjov voorspeld had in de jaren '50). Het is niet anders te doen.

*

Marx' aangehaalde bewering blijft een actualiteitspunt. In hetzelfde verband stelt Engels: Geen enkele sociale vooruitgang "wordt realiseerbaar door het verworven inzicht dat het bestaan van klassen in strijd is met rechtvaardigheid, gelijkheid enzovoort, ook niet door de loutere wil deze klassen af te schaffen, maar enkel door bepaalde nieuwe economische voorwaarden." (MEW. 19, p. 224; MEW. 20, p. 262) Marx kon dan ook een scherpe kritiek schrijven op het eerste programma van de Duitse sociaal-democratie, dat opgesteld is toen de in Gotha aanwezige organisaties zijn samengesloten tot de eerste socialistische partij in Europa (of de wereld). In dat programma van Gotha stond, "dat de opbrengst van de arbeid onverkort toebehoort aan alle leden van de maatschappij". Neen, zegt

Marx, want: "daarvan moet afgetrokken worden, ten eerste, middelen voor de vervanging van opgebruikte productiemiddelen, ten tweede, een aanvullend gedeelte voor de uitbreiding van productie, ten derde, een reserve of verzekeringsfonds tegen ongevallen, storingen door natuurgebeurtenissen enz. Deze aftrekken van de 'onverkorte opbrengst van de arbeid' zijn economisch noodzakelijk; hun omvang moet bepaald worden op basis van de beschikbare middelen en krachten, ten dele volgens een waarschijnlijkheidsberekening, maar op geen enkele manier vallen ze te berekenen vanuit de rechtvaardigheid." (MEW. 19, p. 18-19) Er komt overigens nog een tweede reeks 'aftrekken' bij, nl. voor sociale voorzieningen voor deze die niet werken, voor invaliden, voor zieken, voor kinderen, voor ouderen.

Ik ben aan mijn tweede punt van actualiteit van Marx en Engels: hun materialisme; hun overtuiging dat zonder een primaire veiligstelling van de bevrediging van de materiële behoeften van de mensen, geen enkele andere, hogere of verdergaande doelstelling mogelijk is. Bij die veiligstelling hoort bijvoorbeeld de productie van die machines die deze dingen kunnen voortbrengen en van de brandstoffen die deze machines doen draaien om die verzorging van de mensen veilig te stellen. Je ziet hoe hier met sommige huidige dweepers over gelijkheid, rechtvaardigheid, gerechtigheid en dergelijke dingen, bijna rechtuit gelachen wordt door Marx en Engels.

Marx en Engels zijn actueel voornamelijk door deze twee punten:

1) de vraag naar de betekenis van het kapitalisme in de evolutie van de mensheid zoals Marx die formuleerde;

2) de vraag naar het belang of de onbenulligheid van het materialisme.

Deze actualiteitsvraag lijkt me nu wel heel vreemd te zitten.

De beste verworvenheid, denk ik, van Marx en Engels is net het materialisme, en daar stapt nu iedereen van af. En het bedenkelijkste van de vermeende verworvenheid van Marx en Engels is het geloof in de progressieve betekenis van het kapitalisme als het enige systeem dat de reële basis kan scheppen voor een hogere maatschappijvorm. Op dat punt is iedereen marxist. Het beste van Marx en Engels is verworpen, het stomste van Marx en Engels is algemeen verspreid. In de tweede betekenis is iedereen, of men het nu weet of niet, marxist.

Sociaal-democraten heeft men dikwijls verweten dat ze het marxisme hebben verraden, maar dat is toch niet waar. Zij ondersteunen toch het ka-

pitalisme, ze willen het niet kapot maken en willen juist daarvan leven in de overtuiging, zoals Marx, dat dat het enige systeem is dat de reële basis kan scheppen voor een verdere ontwikkeling. De sociaal-democraten zoeken weliswaar steeds meer toenadering tot de liberalen, namelijk door hun mening dat de verbetering van de bestaansvoorwaarden van de mensen nu al kan plaatsvinden, dat we daarvoor niet eerst nog een revolutie moeten maken. Maar Marx zelf is eens bijna zover gegaan om te waarschuwen tegen stakingen, want stakingen voor loonsverhogingen die kunnen maar het productiesysteem ontwrichten en daarmee het kapitalisme beletten op tijd terecht te komen bij de definitieve schepping van de reële basis enz.

De meeste socialisten denken wel dat ze niet marxist zijn. Ze vertellen dat ze van het marxisme niet meer moeten hebben. Maar als je een beetje navraagt, hebben ze nooit Marx gelezen. Ze delen wel de basisideeën over het marxisme - die net het meest onmarxistisch zijn - die je in de socialistische beweging kunt vinden. In feite zijn ze marxisten maar net als aanhangers van de slechtste kant ervan.

Je hebt het al opgemerkt hoe Marx' en Engels' polemieken tegen het utopisch socialisme eigenlijk rechtstreeks van toepassing is op wat men tegenwoordig allemaal hoort. Tegenwoordig heb je zo een soort socialisme dat voornamelijk daarin bestaat te zeggen "we moeten nieuwe waarden naar voren schuiven", en ze bedoelen geen gebruikswaarden, ze bedoelen geen ruilwaarden, ze bedoelen geen meerwaarden - waarover ze het hebben is in feite wat we vroeger "idealen" noemden: rechtvaardigheid, gelijkheid, solidariteit, en al dergelijke dingen. Ze zijn verzeild geraakt in een waarden-socialisme dat Marx en Engels juist bestreden.

Meer bepaald meent men in dit soort waarden-socialisme dan ook dat men het belang dat de mensen hebben bij immateriële waarden, moet bevorderen. Men moet opkomen voor de ook zo genoemde post-materiële waarden, voor post-industriële en postmoderne waarden, allemaal dingen die zo ver mogelijk afstaan van je boterham. Men zegt dan ook dat die rechtvaardigheid veel versoering eist, veel meer bescheidenheid, en dat men moet afstand doen van al te veel materiële aanspraken, ware het alleen maar in het belang van het leefmilieu. Dat waardengezwets, dat utopisch idealisme, dat is in mijn ogen op de eerste plaats juist immoreel, hoewel men het als moreel hoge waarden voorstelt. Als je je tegenover een ander rechtvaardig en solidair wilt opstellen, dan betekent dat toch dat je bereid bent voor de materiële behoeften van die andere op te komen, of

houdt daar je solidariteit of je rechtvaardigheid juist op? Als het dat niet is, dan zwijg maar van je waarden! Een moraal die niet materialistisch is, is zwendel. Overigens als je van een ander rechtvaardigheid en solidariteit vraagt, wat vraag je dan anders dan dat hij er voor zorgt dat je kunt wonen, dat je kunt eten, dat je in de mogelijkheid verkeert te studeren, wat toch ook allemaal materiële voorwaarden heeft.

Er bestaat geen echte moraliteit die niet materialistisch georiënteerd is. Materiële behoeften zijn nooit bespottelijk, zeker niet als het die van de anderen zijn. Met je eigen mag je nog een beetje slordig omgaan, niet met anderen, anders moet men maar over solidariteit zwijgen.

Dat waardensocialisme is toch gewoon onrealistisch. Men moet toch terugkeren bij Marx. Men zegt ja, minder belang hechten aan materiële voorwaarden, aan materiële rijkdom en materiële voorspoed enz. en meer aan immateriële waarden. Wil men zo de werkloze aanpraten dat hij maar meer naar de opera moet gaan, of dat hij maar meer aan vrijetijdsbesteding moet doen, surfen en dergelijke meer? Al deze dingen gaan toch niet zonder een minimum veiligstelling van de bevrediging van materiële behoeften.

Men moet van dit materialisme niet hebben. Vermoedelijk houdt dat verband met het eerste punt. Blijkbaar begint men zich eigenlijk in het geheim rekenschap af te leggen van het feit dat de economische evolutie van het kapitalisme helemaal niet zo loopt dat voortdurend maar de materiële bestaansvoorwaarden van iedereen op deze aarde verbeterd worden. De menselijke bestaansvoorwaarden lopen een beetje slechter. Er zijn nogal wat arme landen in de wereld waar de armoede niet zomaar overwonnen geraakt. En als ze dan op de ene plaats een beetje overwonnen wordt, gaat het op de andere plaats verder achteruit. Vandaag is het Afrika en gisteren was het Azië ... en bovendien slaat het zelfs op ons terug in België en Europa: de rijen werklozen; alle staten van Europa zitten met staatsschulden. Het is overal hetzelfde. Iedereen haalt wel een speciale reden aan: bij ons is het door de kunstmatige tewerkstelling, bij de Duitsers zijn het de lasten van de vereniging van Oost en West, ...

Maar men moet toch opmerken dat inderdaad de vooruitgang, de steeds betere veiligstelling van de bevrediging van de materiële behoeften van iedereen door het kapitalisme, slabakt, dat het niet meer zo goed vooruitgaat. Daarom, lijkt me, heeft men uitgevonden, dat er toch nog de immateriële waarden bestaan: we moeten een beetje versoberen enz.... Marx citeert reeds iemand die zegt dat bij gebrek aan tewerkstelling in Engeland, dit de arbeiders de gelegenheid geeft een beetje meer aan het heil

van hun onsterfelijke ziel te denken.

Nu heeft men inmiddels Marx en Engels zelf beschuldigd van economisme, d.w.z. dat ze nu echt alles en nog iets terugbrengen op economische vraagstukken en eigenlijk de neiging hebben te zeggen: los het economisch vraagstuk op door ruim te voorzien in de bevrediging van de materiële behoeften van iedereen en al de rest lost zich vanzelf op. Er zijn inderdaad een paar passages bij Marx en Engels die je zo zou kunnen interpreteren. De tendens is echter altijd die: zonder zich eerst bezig te houden met de materiële bestaansvoorwaarden gaat er niets, niet dat daardoor alles opgelost is. Dan zijn we terug bij de vraag van de waarheid, het moge dan wel zo zijn dat men bij Marx en Engels ook een soort materialisme kan bespeuren waar men argwaan krijgt van economisme. Dat is toch nooit een reden om niet opnieuw te zeggen: hoe dan ook, moge het dan ook zo zijn dat zij ook tot zo'n soort economistisch denken verleid geweest zouden zijn, dat neemt toch niet weg dat het de waarheid is: zonder de veiligstelling van de materiële behoeften van de mensen, gaat niets, waarmee niet moet gezegd worden dat daarmee alles gaat.

Omtrent dat zogezegd economisme van Marx kan men op de eerste bladzijde van het *Kapitaal* reeds lezen: "De koopwaar is om te beginnen een uiterlijk object, een ding dat door zijn eigenschappen menselijke behoeften van de ene of andere aard bevredigt. De natuur van deze behoeften, of ze bijvoorbeeld uit de maag of uit de verbeelding voortkomen, doet er niet toe." (MEW. 23, p. 49) Daarbij voegt Marx nog een voetnoot, waarin hij een zekere Nicholas Barbon citeert: "Elk verlangen berust op een behoefte, (...) de meeste dingen putten hun waarde uit het feit dat ze behoeften van de geest bevredigen". Door Marx wordt dit zonder commentaar, blijkbaar dus met instemming, aangehaald. Het doet er niet toe of de behoeften uit de maag of uit de verbeelding afkomstig zijn, zegt Marx zelf. Hij stemt zelfs in met deze Barbon die zegt: "de meeste behoeften van de mensen zijn behoeften van de geest". Het staat op de eerste bladzijde van *Het Kapitaal*, maar Marx komt er nooit meer op terug. En nochtans zou men daar toch, tenminste als dat waar zou zijn, in een boek over een analyse van de maatschappij, een beetje meer moeten op ingaan. Zo een uitspraak zet toch heel de economie op stelten.

Om het materialisme toch nog even aan te vullen, door betrekking te ne-

men op die zogenaamde immateriële waarden. Naast materiële behoeften die de mensen hebben en die ze moeten bevredigen op straffe van dood te gaan, te verhongeren of ziek te worden, hebben ze inderdaad nog andere behoeften. Ik zou zeggen dat men die andere behoeften kan samenvatten als "behoefte aan een zinvol leven".

De eerste, de materiële behoeften, gaan over het nodige om te overleven. Maar nu weet iedereen, als je leven er enkel nog in bestaat te vechten voor het dagelijks leven, dan vraag je je af, ja maar waarom leef ik nog. Je vraagt naar wat de zin van je leven is. En let wel ook iemand voor wie voldoende gezorgd is zodat hij altijd zeker is zijn materiële behoeften voldoende te kunnen bevredigen, stelt zich die vraag. Zo'n mens begint zich te vervelen, en zegt: ik heb wel alles, maar waarvoor leef ik eigenlijk? Wat is dat, een zinvol leven? Dat is alleen een leven dat voor één of ander nodig is. Dat één of ander, wat kan dat eigenlijk zijn? Per slot van rekening: een ander mens, of eventueel een ander dier, of soms nog eens een ander wezen zoals bijvoorbeeld een god. Het kan natuurlijk ook een groep mensen zijn: mijn familie, mijn kinderen, de mensheid, de uitgebuiten van deze aarde, een ander voor wie je min of meer onmisbaar of tenminste nuttig bent.

Gaat het daarbij niet opnieuw daarover, dat deze vervulling van dat verlangen naar een zinvol leven, opnieuw pas mogelijk is doordat je bereid bent op te komen voor de materiële behoeften van anderen?

De actualiteit van Marx bestaat in die twee samenhangende grondvragen, die worden opgeroepen door de antwoorden die Marx erop gegeven heeft - antwoorden waarmee je het eens kunt zijn of niet eens kunt zijn. De ene vraag luidt: "Wat primeert in de samenleving van de mensen, kan men zich ongestraft verheffen boven het materialisme, is dat moreel aanvaardbaar of technisch doenbaar?" "Kunnen we ons troosten met al dat waardensocialisme, solidariteit, rechtvaardigheid, gelijkheid, broederlijkheid en vrijheid, of telt inderdaad de inbreng van Marx?"

De andere vraag luidt: "Hoe zit dat? We zitten sinds de 16de-17de eeuw in een heel bepaald economisch systeem, dat men sinds ongeveer het einde van vorige eeuw kapitalisme noemt. Bijna iedereen lijkt er nog steeds zijn hoop in te stellen, zelfs de meest welmenende, de meest eerlijke - er zijn ook eerlijke - liberalen. Is dat geloof nog gerechtvaardigd? Of is er werkelijk een soort omwenteling van dat systeem nodig?" Hoe dat systeem moet omgewenteld worden, vind je natuurlijk nooit als je niet eerst overtuigd bent dat het moet omgewenteld worden.

§ 2. DE MISLUKKING VAN HET SOCIALISME. ONTOEREIKENDHEID VAN DE MARXISTISCHE ZOWEL ALS DE LIBERALE VERKLARING. DE MISLUKKING VAN HET KAPITALISME.

Sinds Stalin, en met eindeloze herhaling door zijn opvolgers, Malenkov, Chroesjtsjov, Brezjnef, Andropov, en hoe noemen ze allemaal ..., Gorbatsjov, werd altijd herhaald: onze economische hoofdtaak is: het kapitalisme inhalen en voorbijsteken. Dat kregen de mensen onophoudelijk voorgeschoteld, en dat gebeurde maar niet. Het kapitalisme werd maar niet ingehaald en voorbijgestoken. Deze 'kloof tussen de politiek en de burger' verdraagt een mens op den duur niet meer.

Het was niet zozeer dat de mensen het in de Sovjet-Unie ellendig hadden, maar ze vergeleken - voor een deel in hun verbeelding - hun toestand met deze van de middelmatige burger van het Westen, en dan ook nog het liefst van Duitsland en Amerika. "Men belooft ons alsmaar van alles, men verkondigt ons alsmaar successen, maar het is toch niet waar. Ik heb wel een Trabant, maar het is toch maar een Trabant, en geen BMW, er bestaat toch nog steeds een verschil enz."

Verleden keer heb ik aangehaald dat Marx op de eerste bladzijde van Het Kapitaal zegt dat de meeste behoeften van de mensen niet uit de maag maar uit de verbeelding afkomstig zijn. Marx sprak daarover reeds vroeger: hij maakt eens een interessante opmerking in één van zijn vroegste ontwerpen van wat eens definitief het kapitaal zou worden, namelijk in een lezingenreeks "loonarbeid en kapitaal" van 1849:

"Een huis mag groot of klein zijn, zolang als de omliggende huizen eveneens klein zijn, bevredigt dat huis alle maatschappelijke aanspraken die men aan een woning kan stellen. Wanneer echter naast dat klein huis, een paleis oprijst, dan krimpt dat huis ineen tot een hutje. Het kleine huis bewijst nu dat zijn bewoner geen of maar heel weinig aanspraken heeft te maken; en het mag dan zelf in de loop van de beschaving, in de hoogte nog zoveel opschieten, wanneer het naburige paleis in gelijke of zelf in nog hogere mate in de hoogte opschiet, dan zal de bewoner van dat betrekkelijk kleine huis zich steeds onbehaaglijker, onbevredigder en meer onderdrukt voelen tussen zijn vier muren". (MEW. 6, p. 411)

Dat is zo'n voorbeeld waar dan toch bij Marx eens ter sprake komt wat behoeften eigenlijk zijn: ze komen dus niet enkel uit de maag maar ook uit de verbeelding voort. Ik denk dat dit een perfecte beschrijving is van wat zich in het bewustzijn van de mensen heeft afgespeeld. Het "ressentiment" speelt daarbij een duidelijke rol. Ressentiment is eigenlijk niet echt een gevoel: als je bijvoorbeeld een wintermantel hebt die perfect warm is, die niet versleten is en waarmee je eigenlijk helemaal tevreden bent, maar je wilt een andere hebben, enkel omdat iemand anders een andere heeft, die modieuzer is of langer of korter of blauwer of roder, dat noemt men dan "ressentiment". Je hebt wat je moet nodig hebben, maar je moet iets anders hebben gewoon omdat een andere dat heeft. Tegen het einde van de 20ste eeuw, noemt men dat niet meer "ressentiment", men noemt dat nu "mimetische begeerte". In de 18de eeuw heette dat gewoon "ressentiment". Maar ook "ressentiments" hebben hun legitimiteit, denk ik, want het is een soort kwestie van zelfrespect.

Als men steeds te horen krijgt dat al je inspanningen dienen om het kapitalisme in te halen en voorbij te steken, en je ziet dat daarvan niets in huis komt - je stelt het wel beter, het gaat vooruit, maar de anderen lijken nog steeds beter, nog steeds meer vooruit te gaan - dan wordt je zelfrespect aangetast. Iedereen weet dat dergelijke materiële en eigendomsvragen inderdaad echt kunnen uitgroeien tot kwesties van zelfrespect. Stel je verliest een biljet van 1000 fr, je weet het is door je eigen stomiteit en je eigen onoplettendheid, je gaat zeggen, ik ben idioot geweest, 1000 fr weg, merde! Ga je echter in een winkel en ze geven je een rekening van 968 fr, en je beseft bij het buitengaan, de rekening kan in feite maar 869 fr zijn, dan maak je je kwaad. Je voelt je bedrogen. Of iemand vertelt je een leugen waarvan je pertinent weet het is niet waar, waarvan je pertinent weet dat die ander ook weet dat jij weet dat dat niet waar is enz, het kan je misschien geen barst schelen waarover het gaat, en toch erger je je gewoon door die belediging dat deze je voor zo dom beschouwt dat je die leugen zou aanvaarden, en weet dat je dan terug te beschaafd bent om te zeggen: je bent een smerige leugenaar. Zo een ressentimentgevoel heeft zijn legitimiteit. Ik heb het ooit eens op een spectaculaire manier meegeemaakt. Ik was met mijn ouders op bezoek in Leipzig, toen dus nog DDR. Mijn moeder was boodschappen aan het doen, en stel je voor in de hele stad was er geen boter te vinden. We zetten 's avonds de radio aan voor het nieuws, en er wordt gezegd: de Westerse media verspreiden het gerucht dat er in Leipzig en omgeving geen boter te vinden zou zijn, hoewel het feit bestaat dat iedere Leipziger kan bevestigen dat boter

overvloedig beschikbaar is. Dat heb ik letterlijk meegemaakt, je lacht er wat mee, maar op de duur begin je groen te lachen. De volgende dag was er dan terug wel boter. Dus die aankondiging was volstrekt overbodig.

De mislukking van het socialisme had dan ook voornamelijk niet zozeer te maken met materiële levensomstandigheden, maar met de toenemende onbekwaamheid en radeloosheid van de leiders om in hun grote redevoeringen op één of andere manier zich eerlijk met de situatie te confronteren, te zoeken wat de oorzaken ervan zijn en er een aanvaardbare uitleg voor te geven. Men kon niet omgaan met het groeiende ongenoegen van de mensen over hun situatie. Men gaf er geen rekenschap over. Dat is eigenlijk veel meer wat er gebeurd is dan iets anders.

Nu zegt men niettemin dat dit soort mislukking een weerlegging van het marxisme of van de stellingen van Marx en Engels zou voorstellen. Niets is echter minder waar, want Marx en Engels hebben meer dan 100 jaar tevoren al een volstrekt sluitende verklaring aangereikt voor zo'n mislukking. Ze hadden ze eigenlijk voorspeld. Reeds in 1845 hebben Marx en Engels bevestigd dat voor een succesrijke socialistische omwenteling een voorafgaandelijke aanzienlijke verhoging van de productiekrachten, een hoge graad van hun ontwikkeling een absoluut noodzakelijke praktische voorwaarde is. Anders zou enkel de schaarste veralgemeend worden, en zou bijgevolg met de behoefte ook de strijd om het levensnoodzakelijke herbeginnen, en zo zou "de hele oude stront" zich herhalen (zie *Die deutsche Ideologie*, MEW. 3, p. 34-35).

Het was hun stelling, zoals ik verleden keer heb verteld, dat de materiële basis, of reële basis zoals het in dit geval heet, voor een hogere maatschappijvorm enkel geschapen kon worden door een productie-apparaat te ontplooien dat in staat was in de behoeften van iedereen overvloedig te voorzien. Dit was volgens hen net de historische taak van het kapitalisme. Die taak was niet vervuld op het moment van de revolutie in Rusland in 1917 en ook niet in de Oost-Europese landen - met kleine nuances eventueel voor de DDR en Tsjecho-Slovakije - toen daar socialistische eigendomsverhoudingen werden ingevoerd. Marx zou hebben gezegd: zie je wel, ik heb het je voorspeld, je had je vingers ervan moeten houden, zo gaat dat niet, het kapitalisme heeft zijn historische taak en je moet het kapitalisme die eerst laten afwerken. Dat is zeker geen geïsoleerde uitspraak van Marx. De latere uitspraak van Engels (uit 1877) heb ik al geciteerd. Hij zegt daarin dat geen enkele sociale vooruitgang

realiseerbaar wordt door het verworven inzicht dat het bestaan van klassen in strijd is met de rechtvaardigheid, gelijkheid enz, ook niet door de loutere wil deze klassen af te schaffen maar enkel door bepaalde nieuwe economische voorwaarden. Hij beschrijft hier duidelijk wat dan bedoeld is, nl. een heel hoge graad van de ontwikkeling van de productiekrachten die zelfs overvloed zou mogelijk maken.

Deze uitspraak van Engels is van een bijzondere actualiteit. Ik ben tegenwoordig betrokken bij die groep van academici die samenwerken in het zogenaamde Coppieters-De Batselier-project. Onophoudelijk is het daar zo dat men de eigenlijk materiële vragen, de materialistische vragen of economische vragen omzeilt door maar te zwetsen (zoals Engels en Marx dat altijd bespotten) over rechtvaardigheid, solidariteit enz. Ze confronteren zich met de economische ellende door daartegenover niets anders te plaatsen dan morele eisen, alsof de wereldvoedselproductie zou volstaan voor de hele wereld indien er maar meer solidariteit zou zijn. Dat is niet het geval, dat voedsel is er niet, dat is niet aanwezig. Er is geen kapitaal om vliegtuigfabrieken te bouwen in Zaïre en electronica te produceren in Brazilië. Het is geen kwestie van solidariteit; het is een kwestie van doelmatigheid en van verstand en ... van kapitaalvergaring. Overigens is Engels nog scherper op dat punt. Hij zegt zelf, nog steeds in 1877: "enkel in het geval dat de productie- of verkeersmiddelen (distributiesector) *werkelijk* ontgroeid zijn aan hun bestuur door naamloze vennootschappen, en dat bijgevolg de verstaatsing *economisch* onafwijsbaar is geworden, enkel in dit geval betekent de verstaatsing een economische vooruitgang (...)" (MEW.20, p. 259, voetnoot; MEW.19, p. 221, voetnoot). Er was niets ontgroeid in Rusland, noch in Bulgarije, of in Joegoslavië. De nationalisering was daar dus geen economische noodzaak en kon bijgevolg volgens Engels geen economische vooruitgang betekenen, en zeker geen economische vooruitgang in de richting van een socialistische maatschappij.

Dat betoog is bij Marx en Engels onophoudelijk aanwezig. Men kan bijgevolg niet inzien hoe volgens het liberale betoog het marxisme weerlegd zou zijn door wat zich heeft voorgedaan in de Oost-Europese landen. Marx en Engels hadden altijd kunnen zeggen: zie je wel, ik had je gewaarschuwd, zo gaat dat niet, het is spijtig maar zo gaat dat niet.

Bovendien zijn Marx' voorafgaandelijke verklaring, voorspelling als je wil, van de mislukking, en de liberale verklaring, niet zover van elkaar verschillend. Want wat zeggen de liberalen: het is mislukt ten gevolge van de

afwezigheid van een vrije-markteconomie, ten gevolge dus van de afwezigheid van een vrije concurrentie. Marx en Engels zeggen: ten gevolge van een tekort aan ontwikkeling van het kapitalisme. Beide verklaringen verschillen dus niet zozeer van elkaar. De liberalen zijn allemaal marxisten, of is Marx liberaal?

Nu wordt het echter moeilijk. Ik denk namelijk dat noch de ene noch de andere verklaring opgaat, en dat in die zin de mislukking van het socialistisch experiment in Oost-Europa wel degelijk een groot vraagteken plaatst achter de stellingen van Marx en Engels, maar niet zonder tegelijkertijd een nog veel groter vraagteken te plaatsen achter de liberale ideologie en achter de liberale verklaring van wat zich daar heeft afgespeeld. Volgens mij moeten we op het plan van het denken werkelijk vernieuwen. We kunnen hier niet blijven zweren op de heilige namen van Marx en Engels. Bekijken wij beide verklaringen van naderbij.

Marx en Engels zouden dus gezegd hebben: het heeft geen zin, het leidt tot de stelling van de herhaling van de hele oude stront, als je onder voorwaarde van een onderontwikkeld kapitalisme probeert een maatschappij te wijzigen door de instelling van nieuwe productieverhoudingen, wat wil zeggen eigendomsverhoudingen. (Marx zegt een keer dat eigendomsverhoudingen slechts een juridische uitdrukking zijn voor productieverhoudingen - zie MEW. 13, p. 9.) Hierbij moet ik in voetnoot bijvoegen: dit is ook geen bewering of stelling die de oprichters van een socialistische maatschappij in Oost-Europa vreemd of onbekend zou geweest zijn. Gorbatsjov stelt in zijn theoretisch artikel die hij nog geschreven heeft naar aanleiding van de 72^e verjaardag van de Russische Oktoberrevolutie, dat is dus in 1989: "Wladimir Iljitsj Lenin en de bolsjiviki waren zich ervan bewust dat Rusland niet het niveau van economische ontwikkeling had dat noodzakelijk was voor een overgang naar het socialisme en trokken daaruit het besluit: we moeten de macht van het proletariaat gebruiken om zo vlug mogelijk de economische en culturele voorwaarden te vervullen voor een overgang naar het socialisme, d.w.z. om een moderne industrie op te richten en om een revolutie op gang te brengen op het gebied van de cultuur, met andere woorden onder de Sovjetmacht te doen wat het kapitalisme en de burgerlijke democratie hadden moeten realiseren".

Dat klopt, wat Gorbatsjov hier beweert. Lenin en ook zijn opvolgers waren

zich voldoende en volstrekt bewust van deze problematische situatie. Er zijn voldoende uitspraken daarover die dat bevestigen. Maar dat ging eigenlijk niet. Men moest proberen de taak van het kapitalisme te vervullen in het kader van wat voor een maatschappij? Gorbatsjov zegt toch terecht: "met het oog op een overgang naar het socialisme". Men moest dus wat het kapitalisme had moeten realiseren om naar het socialisme te kunnen overgaan, realiseren onder de Sovjetheerschappij. Wat is dat dan eigenlijk voor een maatschappij? Een kapitalistische? Geen socialistische, want ze vormt ernaar een overgang! Om van een overgang naar een communistische maatschappij maar te zwijgen. Dat we in Oost-Europa te maken hadden met communistische landen, dat is toch maar een Amerikaanse mythe. Ze hebben zichzelf nooit als communistisch bestempeld. Nooit, het is gewoon een boosheid van de kant van de vijanden van die landen. Is dat communisme? Niemand uit die landen heeft ooit beweerd dat dat communisme was. Gorbatsjov heeft nog uitdrukkelijk in zijn laatste boek gesteld: "met het communisme hebben wij niets van doen, want dat is iedereen volgens zijn vermogen aan iedereen volgens zijn behoefte, en daar staan wij ver vanaf".

Waarom zou Marx gezegd hebben: dat gaat niet? Als je de eigendomsverhoudingen op een socialistische manier wijzigt, dan beëindig je de uitbuiting en bijgevolg maak je de accumulatie onmogelijk. Maar als je de accumulatie onmogelijk maakt, dan kan niet de noodzakelijke ontwikkeling van de productiekrachten plaatsvinden die vereist is om een socialistische maatschappij mogelijk te maken. De historische taak van het kapitalisme was juist het scheppen van de reële basis voor een toekomstige maatschappij waarvan het grondprincipe de volle en vrije ontwikkeling van elk individu is. Maar werd door de socialistische omwenteling van de eigendomsverhoudingen, eerst in de Sovjetunie, en later na de Tweede Wereldoorlog in een aantal Balkanlanden en landen van Oost-Europa, daardoor werkelijk de uitbuiting en accumulatie beëindigd? Greep dit plaats door de wijziging van de eigendomsverhoudingen, door de invoering van socialistische eigendom, door de afschaffing van de private eigendom van de productiemiddelen?

De accumulatie bleef toch bestaan. In Rusland vanaf 1917, en zelfs in de meest achtergebleven Balkanlanden na 1945, heeft er een ontwikkeling van industriële capaciteiten plaatsgevonden van ongeziene aard, met een uitbreiding en met een snelheid zoals de geschiedenis die nooit heeft

gekend. Er vond inderdaad in een fantastische mate accumulatie plaats. Bulgarije, Hongarije, maar ook Tsjechië en Rusland, zelfs de DDR waar geen zware industrie uit Duitsland gevestigd was, hebben nooit zoiets gekend als wat op gang is gekomen in de periode vanaf 1917 tot 1980, voor Rusland, en vanaf 1945, voor de Oost-Europese landen. De accumulatie heeft toch op grote schaal plaatsgevonden. Marx meende dat dat met de wijziging van de eigendomsverhoudingen zou belet worden. Het is niet belet geworden, en niet enkel dat: tegelijkertijd heeft, voornamelijk in Rusland dan, een ongehoorde ontwikkeling van de technologie plaatsgevonden. Dit in een land dat voor 1917 technologisch tot de meest achterlijke van de wereld behoorde. De Sovjetunie hield stand in vergelijking met de meest vergevorderde Westerse landen: denk maar aan de ruimtevaart, de Russische luchtvaart, de kerntechnologie, de bewapeningstechnologie, de electronica. Op alle terreinen van de spits technologie heeft de Sovjetunie topprestaties geleverd, nog te zwijgen van de kwantiteiten, waardoor Rusland, ook in absolute cijfers, tot de grootste staalproducent ter wereld geworden was, enz. Het is dus niet waar dat die accumulatie niet heeft plaatsgevonden. Je moet er maar naar toegaan, je moet die fabrieken maar gaan bekijken. Het eigenlijke kapitaal bestaat volgens Marx niet in centen maar in zijn incarnatie in industriële installaties - iets wat bij nogal wat naïeve fetisjisten van het kapitalisme over het hoofd wordt gezien. Kapitaal bestaat toch niet in geld, kapitaal bestaat in fabrieken, machines en in hun productiviteit.

En was de uitbuiting, waarvan Marx vreesde dat die in het geval van socialisering van de productiemiddelen te vroegtijdig zou beëindigd worden, was die uitbuiting soms beëindigd? Natuurlijk niet! Als je dat woord niet moreel gekleurd opvat, maar daaronder verstaat wat Marx daaronder verstaat, namelijk dat een deel van je gepresteerde werkuren niet gebruikt wordt om voor je levensmiddelen te zorgen maar voor de accumulatie van het kapitaal en voor de opbouw van het industriële apparaat, de infrastructuur enz. Ik heb eerder al gesproken over de uitbuitingstheorie, waarin de arbeider niet betaald wordt volgens het aantal uren dat hij gepresteerd heeft, maar volgens het aantal uren dat nodig is om de noodzakelijke levensmiddelen voort te brengen om hem in staat te stellen het totale aantal uren te presteren. Deze uitbuiting heeft natuurlijk onophoudelijk plaatsgevonden. Dat men dat niet uitbuiting noemde in de socialistische landen is maar al te goed begrijpelijk. Maar waarom eigenlijk

niet? Omdat men zei: ja, in wezen is al wat je daar scheidt en bijdraagt, toch allemaal bijdragen tot de opbouw van het socialisme; in de grond blijft het allemaal jouw eigendom en bijgevolg ben je niet uitgebuit. Maar dat is natuurlijk maar pure theorie. Met die eigendomsbegrippen geraak je nooit ver. Ik ga eens volgende grofheid stellen: eigendom en collectieve eigendom zijn met elkaar in tegenspraak. Eigendom is het recht om iets te gebruiken of te misbruiken, "le droit d'user et d'abuser". Vanaf het moment dat er iets gemeenschappelijke eigendom is, laten we zeggen van Robert en mij, dan hebben we dat recht van "user et abuser" al niet meer, want dan moet ik zeggen: Robert, ben je akkoord, en jij moet mij vragen: ben ik akkoord. Daar houdt het al op. Hoe meer gemeenschappelijke eigenaars er zijn, hoe meer houdt dat natuurlijk op. Eigendom is inderdaad een private aangelegenheid. Er moet een beetje privaat-eigendom zijn, denk ik, je moet een kleine ruimte hebben waar je kan zeggen: ik smijt dat weg of ik schaf dat aan. Dat is een elementaire individuele vrijheid die men mag verdedigen.

Maar als je in wezen de term 'uitbuiting' neutraal gebruikt, is de uitbuiting binnen de Sovjetunie natuurlijk verder gegaan. Wat was er dan eigenlijk verkeerd, Marx? Hij dacht dat een voortijdige verandering van de eigendomsverhoudingen, de afschaffing van de private eigendom van de productiemiddelen niet mocht, zolang als dat productie-apparaat niet voldoende ontwikkeld was. Omdat dat de accumulatie die alleen maar mogelijk was door uitbuiting, afremde. Wat moest er dan eigenlijk gebeuren volgens Marx? Had men de levensstandaard in de Sovjetunie en de andere socialistische landen nog meer moeten verlagen om echte vooruitgang te maken op het gebied van de ontwikkeling van de productiekrachten? Let wel, ik heb die stelling horen verdedigen na de zogenaamde instorting van het socialisme. Ex-communisten uit Oost-Europa, zelfs vakbondsmensen, stelden: ja, we hebben veel te veel genoten, te veel een lekker leven geleid in plaats van onze productiviteit te ontwikkelen.

Er klopt iets niet met Marx' uitleg. Maar de liberale uitleg, die dus in wezen hetzelfde is, maar anders genuanceerd wordt, klopt volgens mij ook niet. Zij zeggen: de grote miserie was dat in de socialistische landen geen vrije-markteconomie bestond. Bijgevolg bestond er ook geen vrije concurrentie en dat heeft de ontwikkeling van de technologie en de ontwikkeling van de productiekrachten in fantastische mate tegengehouden en afgeremd. Kan het dat zijn? Kijk eens om naar de landen waar wel een vrije-markte-

conomie en vrije concurrentie heeft bestaan en nog bestaat. Zijn al de landen waar een vrije-markteconomie gevestigd is, er zoveel beter aan toe dan de toenmalige Oostbloklanden? Wat vind je bijvoorbeeld van India? Wat vind je van de rijkdom van de doorsnee Indiër? Of kijk naar heel Latijns-Amerika, van Mexico tot Chili, allemaal vrije-markteconomie, hoe goed stellen die het? Waar, denk je, leeft men zelfs tegenwoordig beter, in Bulgarije of in Chili? In Afrika moet men dan toegeven werd nogal socialistisch geëxperimenteerd. Misschien zou er toch een of ander landje in Afrika zijn waar de vrije-markteconomie heerst. Weet je er één te noemen in Afrika dat dankzij de vrije-markteconomie het tot echte welstand en vooruitgang heeft gebracht? Hoe is het met Zaïre? Is dat een socialistisch land of is dat vrije-markteconomie? In ieder geval lijkt het mij niet zo welstellend te zijn. Het komt dus niet in aanmerking om die stelling op de één of andere manier te staven.

Het ziet er toch niet zo uit alsof vrije-markteconomie zomaar een waarborg is voor vooruitgang en rijkdom, voorspoed en welstand.

Nu bekijken we het eens omgekeerd. Nemen we de landen met vrije-markteconomie die de rijkste geworden zijn van deze wereld, Duitsland, Verenigde Staten van Amerika, Japan. Hoe vrij is de markteconomie in deze landen? Als je een beetje van naderbij toekijkt, stel je vast dat net op het plan van de belangrijkste industriële activiteiten geenszins een enorme concurrentie heerst, maar dat op die terreinen ten hoogste twee, drie en soms geen enkele onderneming actief is. Er bestaat dus geen concurrentie. Steeds weer is het het geval, dat nog maar enkele landen, en in die landen nog maar enkele ondernemingen - soms inderdaad internationaal - bezig zijn, de hele markt naar zich toetrekken, zonder enige concurrentie. Waar ter wereld worden nog vliegtuigen gebouwd? De Verenigde Staten en Airbus, punt. Bij Airbus zijn de drijvende krachten, afgezien van de Franse Republiek als staat die daar trouwens ijverig geld inpompt, Daimler Benz. Deze Duitse branche van Airbus heeft net aangekondigd dat er zoveel tienduizenden ontslagen zullen vallen. Of neem de kerntechnologie: wie bouwt kerncentrales? Westinghouse, iemand in Engeland, de Fransen proberen om mee te doen, de Duitsers hebben Siemens, punt gedaan. De Japanners bouwen niet hun eigen kerncentrales. Neem de electronica. Heb je al veel electronica gezien uit Brazilië, uit Zaïre, uit India. Goed, je hebt daar die kleine ex-kolonies van Japan en Engeland die daaraan werken, Taiwan en Korea, Singapore en Hong-Kong. Wie in Europa is nog in staat chips te fabriceren die op peil

zijn? Siemens en punt, gedaan. Zo is dat op vele terreinen: bijvoorbeeld telefooncentrales worden nog gebouwd door een zestal ondernemingen in Europa en twee in Amerika. Zelfs locomotieven voor treinen, drie of vier in Europa, in Amerika nog één. Vooral in de eigenlijke spijttechnologie, die het eigenlijk uitmaken, is het zo dat de waaier van de producenten steeds meer inkrimpt tot steeds minder ondernemingen die dan de markt domineren de hele wereld rond, of ten hoogste die zich opdelen in kleine oligopolies. Dat is de tendens die zich doorzet, let wel, dat betekent geenszins als vanzelfsprekend dat het aanbod van die producten dan zou aangegroeid zijn. Om het met een voorbeeld te illustreren. Misschien waren er tot 50 jaar geleden, zonder globalisering, de wereld rond duizend fabrikanten van paraplu's. Wat de paraplugebruikers als tegenprestaties daarvoor leverden, verdeelde zich dan onder deze duizend fabrikanten. Nu is de tendens dat morgen één parapluafabriek in 'Lotenhulle' de hele productie op zich zal nemen, de hele wereld paraplu's zal bezorgen, en niemand nog daar tegenop kan. De hele som van die tegenwaarde die vroeger onder die duizend parapluafabrikanten verdeeld werd, trekt die ene parapluafabriek nu naar zich toe. Daarom zijn onze landen nog zo betrekkelijk rijk. Wij leveren alles, met nuances, met variaties, niemand meer kan daar tegen op. Overal hebben we oligopolies of monopolies die de tegenprestaties in de volle mate van het mogelijke naar zich toetrekken. Het globaal resultaat daarvan is dat nog geen vijfde van de mensheid 80% van de rijkdommen onder de vorm van grondstoffen van de aarde naar zich toetrekt. Als men in Saoedi-Arabië een vliegtuig wil hebben, dan zal men, hoewel men daar nog over iets onmisbaars beschikt namelijk olie, wel de prijs moeten betalen die Amerikaanse bedrijven of Airbus daarvoor vragen. Men moet wel, want men krijgt het nergens elders. Men kan het nooit zelf fabriceren, uitgesloten, zelfs voor een rijk land als Saoedi-Arabië.

Meteen stuiten wij daarmee op een vermoeden voor een andere uitleg van wat de mislukking van het socialistisch experiment in Oost-Europa eigenlijk betekent. Want wat enorm opvalt, is dat de Sovjetunie en de socialistische landen van Oost-Europa³, met hun enorm potentieel dat ge-

---

³ Ik zwijg over China, gewoon omdat ik daarvan te weinig weet. Ik vermoed natuurlijk wel dat er iets analoogs plaatsgrijpt. Het beste wat ik erover weet, is informatie die

baseerd is op rijkdom van grondstoffen op het grondgebied van de Sovjetunie, met hun enorme technologische capaciteiten, zie de Sovjetrusische ruimtevaart en al wat daarvoor vereist is, electronica inclusief, - en het functioneert nog steeds tamelijk goed met die ruimtestations enz (computers) -, nooit hebben deelgenomen aan de internationale concurrentiestrijd. Dat zou dan bewijzen dat die hele technologische vooruitgang op die we zo prat gaan, en die onmiskenbaar ook heeft plaatsgevonden in de Sovjetunie, gewoonweg niet betaalbaar is, niet rendabel is, niets kan opleveren, indien je die niet op de markt kan smijten, en niet op de binnenlandse markt maar op de wereldmarkt. Anders levert dat niets op. Die moderne technologieën zijn grosso modo vooral gericht op de verhoging van de productiviteit. Productiviteit is de verhouding van het aantal producteenheden tot de werkuren die daarvoor geleverd worden. Het ziet er zo naar uit dat zo'n verhoogde productiviteit enkel te betalen is, indien ze gebruikt wordt voor meer productie, en indien die meerproductie ook kan verkocht worden. Die kan maar verkocht worden indien je marktaandeelen van anderen afpakt, en als dat niet slaagt dan is die productiviteitsverhoging onbetaalbaar en niet houdbaar.

Om dit een klein beetje concreter te maken. Als je over een nieuwe machine beschikt die je in staat stelt met de helft van de gepresteerde werkuren nog steeds hetzelfde product voort te brengen, lijkt de insparing van loonkosten niet op te wegen tegen de kosten voor nieuwe machines. België bijvoorbeeld heeft tegenwoordig, zo lijkt het, de hoogste productiviteit van de hele wereld, en toch levert het niet echt op. Maar wat gebeurt? Iedereen kan je verzekeren dat hoge productiviteit samengaat met ontslag van werkkrachten. Eigenlijk wordt dus het productievolume niet verhoogt maar men stoot werkkrachten af. Van de kant van het patronaat zegt men dan, dat dat is omdat die arbeidskrachten te hoge lonen trekken. Bijgevolg wordt er zo gewerkt dat de verhoogde productiviteit niet dient om meer te produceren maar om arbeidskrachten te ontslaan. Dat patronaal betoog is toch een beetje larie, want de loonkosten van België zijn wel hoog maar nog steeds lager dan in Duitsland, en voor veel terreinen lager dan Japan en lager dan in de Verenigde Staten van Amerika. Dat is het dus niet. Misschien verwondert men zich daarover, maar je kunt die verhoogde productiviteit natuurlijk ook anders gebruiken en niemand ontslaan. Let wel

---

ik langs de DDR om tot in 1991 heb gekregen.

verdubbelde productiviteit en niemand ontslagen, betekent dat men twee maal zoveel producten voortbrengt. Dat is toch de droom van elke ondernemer, maar dan moet hij wel die rommel kunnen afzetten! Enkel onder deze voorwaarden lijken die machines, die onophoudelijk zorgen voor verhoging van de productiviteit, betaalbaar te zijn. Daarom hoort men natuurlijk al dat geroep om het concurrentievermogen. Daarom bestaat overigens ook die dubbelzinnigheid omtrent het werkloosheidsprobleem, want men wijst er soms op dat net de installatie van nieuwe machines om de productiviteit te verhogen in desbetreffende ondernemingen niet tot ontslagen leidt. Dat is waar, maar die ontslagen vallen juist elders. De productiviteitsverhoging zorgt voor werkloosheid niet daar waar met succes die nieuwe machines worden geïntroduceerd, maar wel daar waar de productiviteit lager is en men bijgevolg moet sluiten, moet afdanken en moet stoppen met produceren. De werkloosheid door verhoogde productiviteit wordt in wezen niet veroorzaakt daar waar die productiviteit verhoogd wordt maar daar waar ze niet verhoogd wordt, want die concurrent dient kapot gemaakt te worden. Dat is dus de grote gemeenschappelijke doelstelling van al onze Europese regeringen, van de Japanners en de Amerikanen. Overall hoort men hetzelfde discours: productiviteit, en nog eens productiviteit, verbetering van het concurrentievermogen en verovering van marktaandelen.

Wat dus de zogenaamde instorting van de socialistische landen eigenlijk heeft aangetoond, denk ik, is niet dat de voorspoed, het verstand, het vernuft van onze nieuwe technologieën ons zoveel rijkdom bezorgt, maar dat ze die enkel bezorgt op voorwaarde van een overwinning op de wereldmarkt in de internationale concurrentiestrijd. Als men deze overwinning niet behaalt, dan helpen de beste technologieën en de meest verhoogde productiviteit geen barst.

Als dat zo zou zijn, dan wordt daarmee niet enkel de liberale maar ook de marxiaanse mening over de historische taak van de kapitalistische productiewijze op de helling gezet. De stelling van Marx dat het kapitalisme en enkel het kapitalisme de reële basis kan scheppen voor een hogere maatschappijvorm waarvan het hoogste beginsel, het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is, wordt dan op de helling gezet. Waarom?

Omdat, ten eerste, het opdrijven van de productiviteit in bepaalde sectoren, in bepaalde ondernemingen onvermijdelijk ertoe leidt dat bestaande, minder productieve productiemiddelen uit de markt geprijsd worden, weg-

geconcurrereerd worden en tot failliet gebracht worden, geruïneerd worden, m.a.w. dat ze leiden tot een inkrimping van de wereldwijd beschikbare productiemiddelen.

Ten tweede, omdat ze ertoe leiden dat al wie tewerkgesteld was in deze inmiddels door de 'vooruitgang' voorbijgestreefde minder productieve ondernemingen aan de deur gezet wordt, werkloos wordt. En hoe langer ze dat zijn, hoe minder ze nog een kans hebben tewerkgesteld te worden want ze zijn voorbijgestreefd. Ze hebben niet geleerd wat geleerd moet worden, om volgens de nieuwe methodes te produceren. Dat is overal te observeren. Een zwakke weerklank ervan is dat men zegt dat het de lage scholingsgraad van de mensen is.

Het is, ten derde, een eenvoudig gegeven dat er zoiets bestaat als een energieprincipe. In dezelfde mate als je menselijke arbeidskracht vervangt door machines, in dezelfde mate belast je minder menselijke arbeidskracht en meer natuurkrachten, zeg maar energie in de ruime zin van het woord. (Er bestaat niet enkel energie die electrisch moet zijn om lampjes aan te steken, er bestaat ook scheikundige energie bijvoorbeeld van meststoffen die ervoor zorgt dat er meer groeit enz.) Net dat is, zoals niemand meer ontkent, de hoofdreden van onze ecologische problemen. Al wat verband houdt met de noodzaak aan energie, met de processen van ontginning van energie, van bewerking, van verplaatsing, van omvorming van energie waarbij technisch nog steeds meer verliezen ontstaan. M.a.w. wat wij daar hebben te observeren aan technologische ontwikkeling zorgt voor de massale braaklegging, ruïnering - je kunt die ruïnes observeren - van bestaande productiemiddelen, en niet tot de verruiming van het productie-apparaat. De technologische ontwikkeling leidt ook tot het braakleggen van de meest interessante energiebron waarover wij beschikken, namelijk de menselijke arbeidskracht met haar fysische en intelligente vermogens. Zij vernietigt ook de basis van onze levensvoorwaarden onder de vorm van de milieuvernietiging. De technologische ontwikkeling kan nooit leiden tot het scheppen van de reële basis van een hogere maatschappijvorm waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is.

Dat is mijn betoog, en ik vraag je niet dat zomaar te onderschrijven, maar de vraag is: is dat onredelijk betoogd? Hebben wij het recht die mogelijkheid gewoon a priori uit te sluiten uit louter geloof erin dat één of ander computer één of ander bericht sneller kan uitvoeren dan ik op mijn

papiertje, of op basis van ons geloof in "internetten", die zoals gezegd ons nooit informatie erover gaan verschaffen waarom die hele enorme technologische vooruitgang tot enorme achteruitgang van de levensstandaard van de mensheid leidt. Probeer eens op internet die vraag beantwoord te krijgen!

Nog iets, een heel korte kennistheoretische beschouwing (om die kennis-theorie ook wat in het gedrang te brengen). Vreemd genoeg is nog steeds de mening verspreid dat als je een hypothese hebt, waarvan je bepaalde feitelijke gegevens kunt afleiden, dat daardoor die hypothese geverifieerd is. Het feit dat je door een bepaalde hypothese bepaalde gegevens sluitend kunt verklaren zegt nog steeds niet dat die hypothese de waarheid treft. Ten hoogste zegt dit dat je de feiten daaruit vooruit kunt berekenen. De elementaire verworvenheid van de 19de-eeuwse wetenschapsfilosofie is dat men dat weet: het kan altijd zo zijn dat je die feiten met een andere hypothese evengoed kunt verklaren. Ik heb het hier over drie hypothesen over de instorting van het socialistische experiment: de marxistische, de liberale en mijn eigen. Om de laatste nog eens te herhalen: De ontwikkeling van de moderne technologie, zoals wij die kennen, en die op de eerste plaats mikt op de onophoudelijke verhoging van de productiviteit, is niet betaalbaar en is niet de moeite waard, tenzij je die betaling kunt binnenhalen, langs de concurrentiestrijd om, door anderen hun mogelijkheden weg te nemen, en wat zij nog als tegenwaarde hebben ontvangen naar jezelf toe te trekken. Dat verklaart tegelijkertijd hoe het komt dat inderdaad één vijfde van de mensheid in staat is, 80% van de grondstoffen van de anderen naar zich toe te trekken. De vraag blijft altijd nog: welke in die hypothese aangeduide oorzaken mogen niet ontbreken. Het is niet enkel voldoende om iets te verklaren. Men moet kunnen aanduiden welke oorzaak niet mag ontbreken. Dan vindt men de ware verklaring.

De marxistische verklaring is sluitend voor de mislukking van het socialistische experiment, de liberale verklaring is sluitend, de mijne ook. Maar daarmee is het nog niet uitgemaakt. Voorlopig heb ik het daarover dat er toch misschien drie hypothesen mogelijk zijn, en dat ook die van mij niet uit de weg kan gegaan worden. Mijn hypothese zal je misschien niet voldoende geverifieerd vinden. Een veel moeilijker taak op elk wetenschappelijk terrein is: hypothesen te vinden en te formuleren dan ze te verifiëren. Einstein heeft hypothesen geformuleerd: de speciale en de algemene relativiteitstheorie. Hij heeft ze niet geverifieerd. Maar sindsdien

was er iets om aan te werken. Tevoren experimenteerde men in het blinde weg, maar Einstein heeft gezegd, kijk lees dat eens na. Het eigenlijke probleem in elk wetenschapsbedrijf is het vinden van een hypothese, een zinvolle vraagstelling vinden: zou het misschien zo zijn? Daarom zeg ik dat ik grif wil toegeven dat ik niet anders heb gedaan dan het formuleren van een hypothese, omdat ik niet beter zou vragen dan dat men dat eens nagaat: hoe zit het er eigenlijk mee? Er zijn daaromtrent niet zoveel gegevens.

* * *

§ 3. BASISPROBLEMEN VAN MARX: UITBUITING EN UITSLUITING, REALISATIE VAN DE MEERWAARDE, KOOPWAAR, RUILWAARDE EN ARBEIDSWAARDELEER.

Ten opzichte van de basisstellingen van Marx kunnen we ons steeds opnieuw twee soorten vragen stellen, enerzijds op het vlak van de marxologie, anderzijds op het vlak van de waarheid. Enerzijds: geef ik de stellingen van Marx juist weer? Anderzijds - onafhankelijk van de vraag of het de stellingen van Marx zijn -: kloppen die stellingen of kloppen die niet? Dus: overeenstemming op filologisch vlak - wat heeft Marx werkelijk gezegd? - en overeenstemming van die gezegden met de realiteit.

Opnieuw waarschuw ik ervoor dat we moeten opletten niet uitsluitend te verzeilen in de marxologie, want per slot van rekening is het toch niet onze maatschappelijke taak ondubbelzinnig vast te stellen wat Marx nu werkelijk gezegd of bedoeld heeft, maar wel welke stellingen van Marx wij kunnen en welke wij niet kunnen weerhouden om te begrijpen wat nu aan de gang is. Samengevat gaat het over de vraag: heeft Marx wel degelijk een voldoende en correct inzicht gehad in het mechanisme van wat wij kapitalisme noemen? (Ik herhaal dat ik zeg "wat wij kapitalisme noemen" omdat Marx dat woord zelf niet gebruikt.)

Het wordt dus een half dozijn vragen die ik zou willen stellen, en waarvan ik meen dat we die moeten stellen, en dit in aansluiting om te beginnen bij Marx' basisstelling over het kapitalisme.

1. Deze basisstelling van Marx is - uiteraard vereenvoudigd weergegeven want ik moet u in één zinnetje zeggen wat hij in zes boekdelen heeft beschreven -: "het kapitalisme berust op uitbuiting van de tewerkgestelden". Dit en enkel dit is de bron van, wat Marx noemt, de meerwaarde - zeg maar, de winst, of als je wil, de kapitaalaccumulatie, de ophoping van kapitaal. Waarin bestaat die uitbuiting? Volgens Marx wordt de waarde van elke koopwaar bepaald door de productiekosten, waarvan een kernstuk of beter gezegd hét kernstuk het voor de productie van een product vereist aantal werkuren is. Nu is het kenmerkend voor het kapitalistisch tijdperk, volgens Marx, dat ook de arbeidskracht van mensen als koopwaar op de markt verschijnt. Wat is de waarde van deze koopwaar? Het aantal werkuren dat vereist is om de levensmiddelen, in ruime zin van het woord, voort te brengen die de arbeider nodig heeft om zijn

arbeidskracht steeds opnieuw te kunnen besteden. Deze levensmiddelen zijn letterlijk de productiekosten voor het voortbrengen van de koopwaar 'arbeidskracht'. Nu is er kennelijk weinig verband tussen het aantal uren dat een arbeider kan presteren en het aantal uren dat vereist is om de levensmiddelen voort te brengen om hem in staat te stellen te produceren. Om er een hypothetisch cijfer op te plakken: een boer (om de levensmiddelen tot de elementaire terug te brengen) heeft misschien maar twee werkuren nodig om de levensmiddelen voort te brengen (en daarmee de arbeidskracht voort te brengen) die de arbeider in staat stellen om tien uur te werken. De uitbuiting, die een volstrekt rationele zaak is volgens Marx - hij spreekt er zonder boosheid over -, bestaat dus daarin dat de kapitalist, of de persoon die de arbeider tewerkstelt, hem een loon betaalt volgens de productiekosten van zijn arbeidskracht, zeg maar een equivalent van twee werkuren en dat hij die arbeidskracht aanwendt om een waarde voort te brengen van tien werkuren. Het verschil tussen die twee werkuren die vereist zijn voor het voortbrengen van de levensmiddelen voor de arbeidskracht, en die tien uren die hij kan presteren, is acht werkuren. Dat is de meerarbeid die de meerwaarde oplevert waarvandaan de winst van de kapitalist komt. Er komen nog een paar kronkels bij: die winst wordt nog gemodificeerd door een aantal andere factoren en daarom zegt Marx liever meerwaarde, want er zijn natuurlijk nog machines en gronden die moeten aangekocht worden, en er komen nog andere exploitatiekosten bij: belastingen, transportkosten, reclamekosten enz, distributiekosten in het algemeen. Daarom maakt Marx een verschil tussen meerwaarde en winst of profijt. Daarenboven is Marx blijven beweren dat de lonen die uitbetaald worden en die dus moeten dienen om de levensmiddelen aan te schaffen die de arbeidskracht in stand houden, onder het kapitalisme altijd de tendens zouden hebben te dalen tot het levensminimum. Daarvandaan komt natuurlijk de winst. Marx is wel voorzichtig genoeg te zeggen, dat gezien de algemene historische, klimaat- en culturele omstandigheden schommelen, er ook een verschil in lonen kan zijn. Bij de levensmiddelen behoort in Noord- en Oost-Europa iets om zich te verwarmen, in Afrika is dat iets minder, en dergelijke. De omstandigheden moeten in rekening gesteld worden. Als men hout nodig heeft voor het koken dan is dat op bepaalde plaatsen schaars, op andere rijkelijk voor handen - dus dergelijke omstandigheden moeten als schommelingen in rekening gesteld worden. Maar Marx' basisthesis luidt: het loonpeil gaat binnen het kapitalisme altijd de tendens hebben om naar het levensminimum af te dalen. Eerste vraag hierbij: klopt dat? Is dat een tendens of niet?

Kan men als tegenargument niet aanhalen dat zij die werk hebben, meer bepaald in het handvol landen van West-Europa, Noord-Amerika en Oost-Azië - waar zagezegd de economie bloeit - het beter hebben dan ooit te voren? Auto, televisie, vakantie, een eigen huis enz, is dat het levensminimum? Nu, we hebben het over het kapitalisme, d.w.z. we hebben het niet over de periode waar Marx schreef. Marx wilde geen periodeschets geven. Marx wilde het hebben over het wezen van het kapitalisme en de vermoedelijke vooruitzichten waarnaartoe dat zou leiden. Daarmee moet men zich confronteren. Er worden natuurlijk argumenten geleverd. Maar er is inderdaad inmiddels een arbeidersbeweging van de grond gekomen en die heeft inderdaad afgedwongen dat de lonen verhoogd werden, het aantal werkuren verkort, enz. Marx houdt aan die stelling vast tot en met deel 1 van Het Kapitaal (1867).

2. Tegelijkertijd echter formuleert Marx in Kapitaal I, dat als ondertitel heeft "het productieproces van het kapitaal", de algemene en absolute wet van de kapitalistische accumulatie. Er is maar één zo'n wet in het hele werk. De vooruitgang van het kapitalisme moet onvermijdelijk leiden tot de opkomst van een massaal industrieel reserveleger, zoals hij dat noemt, of in onze taal, tot massale werkloosheid.

Dat is een voorspelling die goed lijkt uitgekomen te zijn, in tegenstelling misschien met de verglijding van de lonen tot het levensminimum. Die voorspelling hebben we, en natuurlijk zou dat voor nogal wat mensen die bezig zijn met allerhande programma's en theorieën over werkloosheidsbestrijding, aanleiding moeten zijn om toch maar even bij Marx te kijken. Anders zijn ze zo trots daarop dat men bijvoorbeeld in de natuurkunde en scheikunde allerhande voorspellingen kan maken. Maar nu men hier een wereldhistorische voorspelling van Marx heeft, confronteert men zich daar niet serieus mee. Die voorspelling alleen al zou reden genoeg moeten zijn om te zeggen: wij kunnen hem niet zomaar opzij schuiven, het zou de moeite zijn, tiens, tiens, hij heeft het voorspeld, marxist of anti-marxist. Er bestaat een zekere Oswald Spengler, die heeft een dik, lijvig, tweedelig boek geschreven - "De Ondergang van het Avondland" - dat verschenen is eind jaren '20. Spengler was een aartsreactionair. In 1933 is er nog een boekje van hem verschenen in Duitsland onder de titel "Jaren van Beslissing". Op basis van een misverstand is het kunnen verschijnen in de nazitijd. In dat boek schreef hij: indien de nazi's aan de macht komen, gaat dat leiden tot een wereldoorlog die gaat eindigen met de nederlaag van

Duitsland en een vernietigende achteruitgang van het Duits levensniveau. Ik ga nu toch niet zeggen, ja die Spengler was een reactionair, ik lees dat niet. Spengler was een man die dat heeft kunnen voorzien, voorspellen, dat is toch boeiend. Zo zouden zelfs vandaag de anti-marxisten moeten zeggen: hoe zit dat, dat heeft Marx voorspeld en bijgevolg heeft die man toch vermoedelijk ingezien wat de oorzaken zijn van die toenemende werkloosheid.

Kapitalisme zou dus volgens Marx onvermijdelijk leiden tot steeds meer werkloosheid. Vraag hierbij: worden die werklozen uitgebuit? Presteren ze bijvoorbeeld tien uur per dag en krijgen daarvoor maar een loon dat beantwoordt aan twee werkuren die vereist zijn om hun levensmiddelen voort te brengen? Een werkloze wordt toch niet uitgebuit. Volgens Marx komen er steeds meer werklozen, wat gebeurt er dan met de uitbuiting? Heeft de ontwikkeling van het kapitalisme tot gevolg dat steeds minder mensen worden uitgebuit? Blijft onder die omstandigheden de uitbuitingsstelling gelden?

Is het niet zo dat, om hedendaagse taal te spreken, het uitbuitingsverschijnsel inderdaad veruit in de schaduw gesteld wordt door wat men inmiddels de uitsluiting heeft genoemd? Waarbij overigens toch aan te merken zou zijn, dat de uitsluiting bij Marx nauwelijks een rol speelt (wel meer bij Lenin). De uitsluiting vindt, ten gevolge van de praktijk van de kapitalistische kernlanden, nog veel meer massaal plaats buiten de kapitalistische kernlanden dan bij ons. Bij ons worden werkloosheidscijfers vermeld van 15%. Als je vreselijk realistisch bent, zou je kunnen zeggen dat in de Europese Unie, in feite misschien 20% arbeidsbekwame mensen werkloos zijn. Dat betekent echter dat 80% nog steeds werk heeft. Maar let op van cijfers en procenten: in de voormalige DDR was volgens sommige berekeningen het werkloosheidscijfer lager dan in Frankrijk. Hoe zit het met de werkloosheid in de Derde Wereld? Onbestaande! Waarom? Omdat niemand die registreert, omdat niemand zich daarom bekommert, omdat het gewoon niet in aanmerking komt. Ten hoogste is het zo dat in sommige landen, zoals bijvoorbeeld India of Turkije, voor zij die daadwerkelijk gedurende 15 tot 20 jaar hebben gewerkt, er inderdaad een soort minimumuitkering bestaat zodanig dat zij niet letterlijk direct op straat doodvallen. Zelfs in Amerika en Japan is het twijfelachtig, wat daar eigenlijk van erkende werkloosheid bestaat - werkloosheid die dus geregistreerd wordt en recht geeft op een uitkering.

Wat overweegt, de uitsluiting of de uitbuiting in de klassieke zin van het woord? Alhoewel in Kapitaal I de uitbuitings -en de uitsluitingsstelling ge-

woon naast elkaar staan, slechts door een paar honderd bladzijden van elkaar gescheiden staan, komt Marx daarop niet terug. Marx ziet niet het probleem dat het verschil tussen beide fenomenen eigenlijk stelt.

Het kapitalisme zorgt voor de werkloosheid, volgens Marx, ten gevolge van het winstbejag. Om in hedendaagse taal te spreken: het kapitalisme is niet in staat de werkloosheid op te vangen mits werktijdverkorting, om nog maar te zwijgen van werktijdverkorting met loonbehoud.

3. Winstbejag is één factor, maar de eigenlijke basisfactor bij Marx is de wetenschappelijk-technologische vooruitgang. Deze leidt tot een bestendig toenemende verhoging van de productiviteit, wat eigenlijk de verhouding is van de opbrengst van het werk tot de inzet van werk. De productiviteit is dan ook verhoogd als men dezelfde productmassa kan voortbrengen met minder werkuren.

De technologische vooruitgang is het dus die leidt tot het feit dat steeds minder werkuren, en bijgevolg, onder de kapitalistische voorwaarden, steeds minder werkkrachten nodig zijn om ook maar hetzelfde voort te brengen wat tevoren werd voortgebracht.

Binnen het kapitalisme zal, volgens Marx, de uitstoting van mensen, de overbodigheid van arbeidskrachten, ter wille van de technologische vooruitgang en de verhoging van de productiviteit, steeds verder gaan.

Maar volgens Marx veroorzaakt dat juist de ruïne van het kapitalisme, want zoals je weet uit het eerste punt, kan de kapitalist maar winst maken dankzij de uitbuiting van arbeiders, de uitbuiting van hun goedkoop verworven arbeidskracht. Bijgevolg gaat hij minder winst maken, hoe kleiner het aandeel van het ingezette kapitaal is dat dient voor tewerkstelling, en hoe groter het aandeel dat besteed wordt aan machines, energie en infrastructuur en dergelijke, want enkel het gedeelte dat besteed wordt aan tewerkstelling levert uitbuiting op en levert meerwaarde op. De technologische vooruitgang leidt, in het jargon van Marx, tot een wijziging van de organische samenstelling van het kapitaal. Het variabele kapitaal neemt een steeds kleinere plaats in en het constante kapitaal een steeds grotere. Onder het variabel kapitaal verstaat hij datgene wat meerwaarde kan opleveren, m.a.w. dat gedeelte van het kapitaal dat besteed wordt aan tewerkstelling en bijgevolg aan de uitbuiting. Het constant kapitaal kan volgens Het Kapitaal geen meerwaarde opleveren. In de benamingen 'variabel' en 'constant' schuilt dus al zijn basisstelling, zoals het dikwijls is dat achter de manier waarop je iets benoemt de

stelling zich verbergt die je wilt verdedigen. Benamingen zijn niet zomaar onschuldig; er wordt daarmee wel al iets vooropgesteld. Marx probeert wel die onderscheiding te verantwoorden.

Dus leidt eigenlijk de technologische vooruitgang door verhoging van de productiviteit, enerzijds tot massale werkloosheid en anderzijds, net daardoor, omdat enkel de tewerkstelling de bron van meerwaarde, dus van profijt en winst is, tot het naderend failliet, eerst van steeds meer kapitalistische ondernemingen, en uiteindelijk van het kapitalisme zelf. Het kapitalisme kan niet overleven op termijn, volgens Marx. Het gaat door de technologische vooruitgang ipso facto eigenlijk vernietigd worden. Vraag: klopt dat? Is het zo dat ondernemingen die alles specialiseren en automatiseren, en in plaats van met 100 nog maar met 10 arbeiders werken, of in plaats van met 10000 nog maar met 1000, allemaal failliet gaan, en dat die andere vrolijk florisseren dank zij de uitbuiting omdat ze zoveel mensen tewerkgesteld hebben? Het ziet er toch niet bepaald naar uit, hoe pijnlijk het ook is voor iemand die bij Marx wil zweren.

Kijk, kort geleden zag ik een verslag over de ontwikkeling aan de beurs in Frankfurt. Net zoals hier gaan de aandelenkoersen daar vrolijk omhoog. Zo'n naïeve journalist, waarschijnlijk een marxist, vroeg een beurs-specialist: ja maar, hoe is dat mogelijk? We hebben net nieuwe cijfers over de werkloosheid. Men verwacht zeker tot aan het einde van de winter in Duitsland 10 miljoen werklozen. Hoe is het toch mogelijk, net komen die rampzalige berichten over de werkloosheid en toch florisseren de beurs? Ja maar, zegt die beursspecialist, elke bewering over toenemende werkloosheid is in de ogen van de beleggers een teken dat meer winst zal gemaakt worden. Bijgevolg stijgen de koersen van de aandelen steeds maar. Dat gebeurt niet alleen in Duitsland, hetzelfde gebeurt ook in andere landen: hoe slechter het gaat op het terrein van de werkloosheid of van de loonontwikkeling, hoe beter de beurs presteert.

Er klopt blijkbaar iets niet. Het is niet zo dat winsten gemaakt worden, hoe meer mensen je tewerkstelt, en bijgevolg hoe meer je uitbuit, hoe meer meerwaarde er wordt geproduceerd. Wat dan niet klopt, kan men meer bepaald ter discussie stellen aan de hand van een merkwaardige uitspraak van Marx in een sleutelpassage van Het Kapitaal. Marx stelt: "Om uit het verbruik van een koopwaar waarde te halen, moest onze geldbezitter (- bedoeld is de kapitalist - r.b.) zo gelukkig zijn binnen de circulatiesfeer, op de markt, een koopwaar te ontdekken waarvan de gebruikswaarde zelf de eigenaardige hoedanigheid bezit bron van waarde te zijn, waarvan het daadwerkelijk verbruik bijgevolg zelf de objectivering van

arbeid zou zijn, dus van waardeschepping. De geldbezitter vindt op de markt een dergelijke specifieke koopwaar, namelijk het arbeidsvermogen of de arbeidskracht." (MEW. 23, p. 181)

Dit is een ingewikkelde formulering. Als men iets belangrijks wil zeggen in het Duits moet men die zin zo lang mogelijk maken, anders gelooft niemand dat het bedoeld is belangrijk te zijn. Volgens Marx is het maar mogelijk binnen de circulatiesfeer of op de markt iets te vinden waaruit je meerwaarde kunt putten indien er een koopwaar bestaat die de vreemde volgende hoedanigheid bezit, namelijk dat haar verbruik meerwaarde schept. De meeste koopwaren op de markt hebben niet die eigenschap. Als je opgebruikt wat je in je koelkast hebt, is er niet zoveel meerwaarde geschapen. Het is gewoon weg en je moet dat vervangen als je de volgende dag nog een beetje wil eten. Maar de arbeidskracht heeft inderdaad die vreemde en indrukwekkende eigenschap. Wat is de gebruikswaarde van de arbeidskracht? Men gebruikt ze door ze te laten werken, en als ze werkt is ze in staat zelf nieuwe waarde te scheppen. Stel je koopt arbeidskracht - die ook een koopwaar is - van een tiental mannen en een paar machines. Je verbruikt die arbeidskracht en het resultaat is dat op termijn er een villa staat. Gewoon door die koopwaar te verbruiken. Is dat de enige koopwaar die van die aard is? Is het niet lichtzinnig om die eigenschap van een koopwaar, door haar gebruik of verbruik waarde te scheppen, enkel toe te dichten aan de arbeidskracht? Hoe zit het met machines? Zijn machines niet evenzeer gekenmerkt doordat het gebruiken, het verslijten, het verbruiken ervan de vreemde eigenschap heeft meerwaarde te scheppen? Het gebruiken van een schrijfmachine of een koelkast schept meerwaarde. Zelfs van een auto kan men zich afvragen of het gebruiken van die auto niet ergens een meerwaarde schept - hoewel die meerwaarde er misschien enkel in bestaat dat je nu niet meer vastzit in Kessel-Lo maar in Leuven. Is niet het feit dat machines meerwaarde scheppen, net de reden waarom arbeidskracht door machines kan vervangen worden, gedeeltelijk of zelfs totaal, - wat men dan automatisering noemt? Heeft de kapitalist bijgevolg niet te vrezen dat hoe meer arbeidskrachten hij door machines vervangt hoe nader hij bij het failliet komt; is het niet nodig ons deze vragen te stellen?

Wordt de meerwaarde enkel maar door het verbruik, de uitbuiting van menselijke arbeidskracht gerealiseerd? In Kapitaal 3 staat: "Zodra het quantum meerarbeid dat de kapitalist kan afpersen (- bedoeld is dus het verschil tussen die twee werkuren waar die levensmiddelen vandaan

komen en die tien werkuren die de arbeider echt kan werken, dat is die meerarbeid - r.b.) geobjectiveerd is in koopwaren, is de meerwaarde geproduceerd. Maar met deze productie van de meerwaarde is slechts de eerste fase beëindigd van het kapitalistisch productieproces (het onmiddellijk productieproces). (...) Nu komt de tweede fase van het proces. De gehele massa van koopwaren, het totaalproduct, moet verkocht worden". (MEW. 25, p. 254) De kapitalist zit na de productie met al het geproduceerde. Wanneer brengt de kapitalist dus meerwaarde voort of maakt hij winst? Daar waar hij arbeiders tewerkstelt en niet voldoende betaalt of maar op het moment dat hij die hele rommel verkocht krijgt?

Bij Marx ontbreekt een zogenaamde realisatietheorie van de meerwaarde, een theorie over de realisatie van de meerwaarde. Dit is trouwens vroegtijdig, voornamelijk door Russische socialisten, opgemerkt. Lenin heeft nog voor 1914 een poging gedaan om te bewijzen dat er wel degelijk één is, maar het is onleesbaar - wat uiteraard bij elke schrijver kan voorkomen. Rosa Luxemburg heeft eveneens gemeend dat er bij Marx een realisatietheorie ontbreekt. Zij heeft nog een hoog interessante poging gedaan om die te leveren.

Maar Marx kon die op basis van zijn begrippenkader eigenlijk ook niet leveren. Aan wie moet de kapitalist de koopwaar, die de arbeiders hebben voortgebracht en die daar in zijn hangar ligt, aan wie moet hij die kwijtgeraken? Aan de arbeiders? Ja maar, de arbeiders krijgen als loon volgens de uitbuitingstheorie - in ons voorbeeld - 2 van de 10 uur die dat product waard zal zijn, 1/5 van de waarde van wat ze zelf voortbrengen - hoe zouden ze dan de hele productie kunnen kopen? Dat is toch volstrekt uitgesloten. Ofwel moesten zij niet uitgebuit worden, dan konden ze alles kopen, maar dan zou de kapitalist volgens de marxistische theorie natuurlijk geen profijt maken. Het totaalproduct kan gewoon niet verkocht geraken aan de arbeiders.

Er bestaat zo een naïeve theorie, die nu nog in omloop is, die stelt: als men de arbeiders veel loon zou geven, dan zouden ze meer kunnen kopen, en dan zouden de bedrijven beter floreren, en zou ieder het beter stellen. Dat is natuurlijk economische waanzin. Die zou ongeveer op de volgende raad neerkomen: De winkeliers die moeilijkheden hebben om hun waren te verkopen, moeten aan iedere klant die binnenkomt 1000 frank op voorhand geven, waardoor deze in staat zouden zijn de aanwezige waren te kopen. Ze moeten daarbij maar het kleine risico lopen dat de klanten ervan maar 100 frank verbruiken. Deze 'raad' vormde in feite het drama van de eerste regering Mitterand. Hetzelfde idee werd

verkondigd door Frank Vandenbroucke en Polekar. Maar zo werkt het niet; het is logisch volstrekt uitgesloten. Men kan toch niet onderbetalen om winst te maken en tegelijkertijd verwachten dat met die onderbetaling alles wat geproduceerd wordt, gekocht kan worden.

Waar kan het totaalproduct nog afgezet worden? Bij de andere kapitalisten of bij de bourgeois? Dan speelt vooral het volgende een rol.

Marx meent - in ons voorbeeld - dat het volstaat twee werkuren te besteden om de levensmiddelen voort te brengen om een arbeider in staat te stellen 10 uur per dag te werken. Dan heeft het eindproduct een waarde die beantwoordt aan 10 werkuren. Hoe kan dan de ene kapitalist de andere wijsmaken dat dat eindproduct 10 werkuren waard is, terwijl hij maar voor twee werkuren heeft betaald? Die andere kapitalist weet dat toch ook! En als hij dat ook weet dat die andere zich dat niet laat wijsmaken, hoe komt hij dan aan zijn winst?

4. Marx zelf beweert dat, als je dank zij een productiviteitsverhoging dezelfde productmassa kunt voortbrengen met de helft van de tevoren gepresterde werkuren, dan gaat de waarde van je eindproduct onvermijdelijk gehalveerd worden, omdat je maar de helft van de werkuren daarvoor nodig hebt gehad.

Of dat zo is, is een andere vraag, maar op dat punt is het zo dat Marx wel degelijk in rekening stelt wat je iemand anders kunt wijsmaken en niet kunt wijsmaken. Het is eigenlijk niet in te zien hoe die meerwaarde volgens marxiaanse categorieën ooit waargemaakt kan worden, gerealiseerd kan worden, noch te zwijgen ervan natuurlijk dat die producten enkel maar voor andere kapitalisten zijn: enkel machines voor andere fabrieken, plus nog een beetje luxegoederen voor de kapitalisten. Is dat zo? Zo ziet dat er toch niet uit. Er wordt toch niet enkel voor de kapitalisten geproduceerd. Ergens blijft binnen Marx' theorie iets fundamenteel vastlopen op het punt van de realisering van de meerwaarde.

5. Mij komt toch voor dat een realisering van de meerwaarde, dus het winstmaken, enkel mogelijk is door een voordelige ruil van de voortgebrachte productmassa. Een voordelige ruil betekent dat je iets wat je minder inspanning heeft gekost, ofwel kunt ruilen tegen iets wat een andere meer inspanning heeft gekost, ofwel tegen iets wat je meer inspanning zou gekost hebben indien je het zelf had willen voortbrengen. Enkel dat kan een voordelige ruil zijn.

Wat betekent inspanning in marxiaanse termen? Arbeid, werkuren. Een voordelige ruil kan enkel bestaan als je iets wat je minder werkuren heeft gekost - werk van je eigen of van je arbeiders die je daarvoor hebt betaald -, kunt ruilen tegen iets wat een andere meer werkuren heeft gekost, of wat, in het geval dat je het zelf had willen voortbrengen, je meer werkuren had gekost.

Op die basis probeert iedereen het te redden. Iedereen probeert te presteren wat hij met eigen talenten en vorming kan presteren en best kan presteren, en dat, of het loon dat je daarvoor ontvangt, te ruilen tegen iets wat een andere misschien meer werkuren heeft gekost en zeker jezelf meer werkuren zou gekost hebben. Ofwel hou je je als tandarts daarmee bezig bij mensen tanden te boren, ofwel probeer je je eigen huis te schilderen. De tandarts zal zeggen: dat laatste is niet praktisch, dat zou me zodanig veel geld kosten, daarin zou zoveel tijd kruipen, ik leg mij toe op mijn tandartswerk en ik ga voor datgene wat ik daarvoor krijg, mensen inhuren om mijn huis te schilderen. Dat zou toch de elementaire redenering moeten zijn van iedereen die, tenminste binnen de termen van arbeidsdeling, redeneert. Meestal is toch het doe-het-zelf-hobbywerk weggesmeten geld. Men legt zich toch beter toe op de stiel die men werkelijk beheerst.

Hoewel het niet marxistisch is, kan men eventueel het begrip inspanning niet enkel vertalen door het aantal werkuren, maar door de arbeidskosten, d.w.z. datgene wat je betaalt voor die werkuren. Zo kan men ons probleem met de lage-loonlanden begrijpen. Misschien moeten de textielarbeiders in de lage-loonlanden meer werkuren besteden aan het maken van een product dan wij normaal zouden verwachten, maar zij hebben toch nog een enorm voordeel daarbij omdat de lonen die per werkuur betaald worden zo laag zijn. Marx geeft daarvoor geen verklaring. Voor hem gaan die lonen altijd volgens de werkuren betaald worden. De loonkostenschommelingen kunnen volgens Marx maar tijdelijk optreden.

Mij komt voor dat Marx zo'n mogelijkheid van voordelige, evenzeer als nadelige ruil, helemaal niet kan onderbrengen in zijn theorie, en dat ten gevolge van, wat ik impliciet al herhaaldelijk heb bijbetrokken, zijn fameuze arbeidswaardeleer.

In het begin heb ik al gezegd dat de waarde van een product volgens Marx bepaald is door het aantal werkuren die aan het voortbrengen van dat product moet besteed worden. Daarbij moet men weer in rekening stellen dat bijvoorbeeld ook de grondstoffen die bij de productie moeten gebruikt worden, in aanmerking komen. Hun waarde beantwoordt aan de arbeidskosten die besteed werden aan de ontginning, zuivering en

transport van die grondstoffen, ... Ook de machines komen in aanmerking voor je productiekosten volgens het aantal werkuren die moesten besteed worden om die machines voort te brengen. Zo worden volgens Marx alle kosten steeds maar berekend in werkuren. Maar als dat waar is, dan zou elke ruil altijd rationeel en rechtvaardig zijn. Het is zo niet mogelijk voordeel te halen uit het feit dat je iets wat je minder werkuren heeft gekost ruilt tegen iets wat een ander meer werkuren heeft gekost.

Bij Marx drukt zich dat uit onder die vorm, dat de meerwaarde niet wordt voortgebracht of gerealiseerd onder de vorm van oplichterij, bedriegerij, woekering tussen de kapitalisten onderling. Maar hij kan eigenlijk de realisatie van meerwaarde op basis van die arbeidswaardeleer nooit verklaren. Hij maakt elke verklaring onmogelijk.

6. De arbeidswaardeleer lijkt inderdaad volstrekt absurd. Marx zelf maakt zichzelf de volgende opwerping, in *Kapitaal I*: "Als de waarde van een koopwaar bepaald wordt door het quantum arbeid dat besteed werd aan haar productie, zou het kunnen schijnen, dat hoe luier of onhandiger iemand is, hoe waardevoller zijn koopwaar, omdat hij zoveel meer tijd nodig heeft om die koopwaar te vervaardigen." (MEW. 23, p. 53) Als de arbeidswaardeleer zou kloppen, betekent dat, dat de waarde van jouw product, des te groter is hoe onhandiger en luier je bent. Als een klein genie binnen 10 minuten een schitterend schilderijtje op het doek tovert, dan zou het inderdaad maar de tegenwaarde van 10 minuten waard zijn. Als daarentegen iemand een hele week een schilderij zit in elkaar te knutselen, dan zou men zeggen, fantastisch waardevol kunstwerk: hij heeft daar een hele week aan besteedt. Marx, zoals gezegd, confronteert zich met die opwerping. Maar om het maar direct te zeggen, die opwerping klopt en Marx kan ze niet wegwerken. Hij probeert de arbeidswaardeleer te redden met behulp van de bewering dat de waarde eerder zou bepaald worden door de maatschappelijk gemiddeld noodzakelijk vereiste werktijd om iets voort te brengen, niet door de feitelijk bestede werktijd maar door de maatschappelijk gemiddeld vereiste werktijd om het voort te brengen. Ik probeer dat toe te passen. Stel een bepaald product, een trui, wordt tot op een bepaald moment voortgebracht door een werknemer die daaraan vier uur werkt. Stel dat een andere producent over een geperfectioneerde machine kan beschikken die maar twee uur nodig heeft om de gehele trui in kwestie voort te brengen. Dan gaat de maatschappelijk gemiddeld vereiste werktijd drie uur (4+2 uren

gedeeld door 2) zijn. Met andere woorden, zowel hij die nog steeds vier uur eraan moet besteden, als ook hij die er nog maar twee uur aan besteedt, krijgt een tegenwaarde van drie uur. Dat zou de stelling van Marx zijn, die hij niet uitspreekt overigens. Maar wat betekent dat? Deze die 'lui en onhandiger' is, wordt nog steeds beloond hoewel in mindere mate, hij werkt er tweemaal zolang aan dan de andere, meer productieve, maar de waarde van zijn werk wordt nog steeds niet herleid tot de mate van werk die eigenlijk maar nodig is. Hij die nog maar twee uur werk daarvoor nodig heeft, wordt nog steeds gestraft voor zijn handigheid. Hij produceert namelijk wel de tegenwaarde van vier uur. Maar terwijl hij daar maar twee uur voor nodig heeft, krijgt hij toch de tegenwaarde van drie uur. Het voorbeeld dat Marx levert op dat punt is een absolute ramp. De arbeidswaardeleer houdt inderdaad die absurde constructie in dat handiger en vlugger, met meer inspanning en intelligentie produceren zal bestraft worden.

Ik denk dat men daaruit wel degelijk mag besluiten: winst, realisatie van de meerwaarde is inderdaad enkel mogelijk doordat handigheid en vlijt wel degelijk beloond worden en onhandigheid en traagheid wel degelijk afgestraft worden. De kans om meerwaarde te realiseren bestaat wel degelijk, als je maar de helft van het werk of de inspanningen moet besteden aan het voortbrengen van een bepaald product, terwijl je nog steeds dezelfde tegenwaarde daarvoor krijgt als tevoren wanneer je tweemaal zoveel werk eraan moest besteden.

Een andere vraag is: handigheid en vlijt worden beloond, maar ten koste van wat? Waarvandaan komt de beloning? Komt ze niet daarvandaan dat je de minder handigen en de zogezegd minder toegewijden van de markt verdringt, zodat deze met hun ouderwetse machines en met hun ouderwetse werkmethodes helemaal niet meer aan bod komen, en helemaal van de markt verdwijnen, geen barst meer kunnen verkopen, zoals bijvoorbeeld de Russen en de Polen met hun verouderde machines. Overigens wat heet handigheid en wat heet vlijt? De enen bouwen een straat met straatbouwmachines en bulldozers en maar weinig arbeiders die zich (betrekkelijk) weinig afsloven, en zijn natuurlijk veel productiever dan de massa collega's die aan de andere kant werkt van 's morgens tot 's avonds met schoppen enz. Zijn die dan eigenlijk lui? Wie is lui? Hij die achter zijn computer zit en op zijn toetsen drukt zodanig dat een automaat het allemaal voor hem doet of hij die met zijn eigen handen dat metaal moet verbuigen en bewerken? Wie is hier lui?

En wat handigheid betreft, is deze die met zijn computer werkt en

automatisch auto's fabriceert, zoveel handiger? Is hij niet integendeel de meest onhandige: iedereen van ons zou dat toch kunnen!

*

Maar toch nog een troost voor deze die gekwetst zijn omdat hier tegen Marx in gesproken wordt ... De rijke landen zijn natuurlijk deze waar men door middel van productiviteitsverhogingen hele productietakken naar zich toetrekt waar geen andere landen nog mee kunnen concurreren. De hele wereld wordt overspoeld met hun productie, en niemand kan daartegenop. Dat is natuurlijk de situatie die we daadwerkelijk kunnen observeren.

Er is echter een andere aanzet bij Marx. In het begin van Kapitaal I, en ik denk ook in de meest oorspronkelijke redeneringen van Marx, is er een andere aanzet om de specificiteit van de moderne economie, zeg maar het kapitalisme aan te duiden. De specificiteit van het kapitalisme bestaat volgens de eerste 50-70 blz. van Het Kapitaal daarin dat in het kapitalisme steeds meer goederen voortgebracht worden als koopwaar. De kapitalistische maatschappij is een warenproducerende maatschappij. Wat betekent dat? Die producten worden in toenemende mate niet voortgebracht met het oog op hun gebruikswaarde maar enkel met het oog op hun ruilwaarde, - niet met het oog op de vraag: hoeveel behoefte eraan bestaat, hoe nuttig dat product is, hoeveel mensen het helpt, hoeveel dat beantwoordt aan hun behoeften, maar wel: hoeveel voordeel levert me de ruil van dat product op de markt op? Het is van meet af aan voortgebracht met het oog op de verhandeling, met het oog om te ruilen. Marx' waardeleer heeft van meet af aan daarop betrekking. De waarde van een koopwaar als dusdanig is niet de gebruikswaarde ervan, maar de ruilwaarde, namelijk wat ze oplevert in de ruil, hopelijk voordeel. Let wel, men moet daarbij onderlijnen dat Marx altijd heeft gezegd: natuurlijk kan er geen enkel product een ruilwaarde hebben zonder een minimale gebruikswaarde. Het moet enige gebruikswaarde hebben, anders kan je het ook niet ruilen. Maar dat is niet wat de kapitalist interesseert, wat hem interesseert (ook al moet er een zekere gebruikswaarde in het product vervat zijn) is wat het oplevert. Ik weet niet of ik dit voorbeeld hier al heb aangehaald: Volkswagen maakt naar het schijnt bij de verkoop van hun auto's helemaal geen winst. Waar komt die winst dan vandaan? Van de vervangstukken. Als je al de onderdelen van een Volkswagen zou apart kopen, levert dat twee, drie keer de kostprijs van die auto op en heb je nog

niet de werkuren bijgerekend die het je kost om die in elkaar te knutselen. M.a.w., natuurlijk moet zo'n 'volkswagen' rijden, je moet je toch op enige manier daarmee een klein beetje kunnen verplaatsen gedurende een aantal maanden alvorens het eerste vervangstuk moet ingebracht worden. Het moet dus een minimum aan gebruikswaarde hebben. Maar het mag ook niet teveel gebruikswaarde hebben, want de winst wordt maar gemaakt door de vervangstukken. Er moet dus zorgvuldig ingecalculeerd worden hoe duurzaam die onderdelen van die auto mogen zijn om nog toe te laten winst te maken en met behulp van die winsten het volgende model te kunnen lanceren, en nieuwe machines te installeren om nog meer te automatiseren enz. Er moet dus nauwkeurig berekend worden hoeveel een wagen moet waard zijn en hoe weinig hij ook moet waard zijn. Zo loopt de rekening van elke kapitalistische onderneming. Zo moet gecalculeerd worden. Dat was de eerste aanzet van Marx in Kapitaal I. Mij komt voor dat het met de historische realiteit van de opkomst van de moderne economie veel beter strookt, dan al de rest die daar dan nog bijkomt: arbeidswaardeleer, meerwaardetheorie ... Maar hij heeft die aanzet op een bepaalde pagina van Het Kapitaal I afgebroken. Plots komt die arbeidswaardeleer tussen, en het hele probleem van de ruilwaardeproductie is van de baan. De enige ruil die dan nog in aanmerking komt is de ruil van de levensmiddelen voor de arbeiders tegen arbeidskracht. Een andere ruil komt hier niet meer in aanmerking. Terwijl de reële ruileconomie die zich heeft doorgezet in de moderne tijden eerder goed beschreven is door wat David Ricardo zei, - ook al drukt hij dat optimistisch uit: "Het is best dat wijn wordt gemaakt in Portugal en Frankrijk, graan aangebouwd wordt in Polen en Amerika en hardware en andere goederen in Engeland, dat zal voor iedereen moeten leiden tot een voordelige ruil". Dat is waarschijnlijk wat zich voornamelijk heeft doorgezet. Het is natuurlijk de idee van een volstrekt vrije markt, een volstrekt vrije concurrentie, die door Ricardo bepleit wordt en door onze zogezegde neo-liberalen algemeen wordt verdedigd. Ondanks Ricardo's bewering is het natuurlijk niet in iedereen's voordeel uitgelopen. Het zijn maar een handvol landen, een handvol producenten, een handvol ondernemingen - een aantal dat steeds meer krimpt - die de hele wereld alles bezorgen. Al de andere landen, producenten, ondernemingen sneuvelen.

Marx bestrijdt uitdrukkelijk de mogelijkheid, dat op andere manieren meerwaarde kan geproduceerd en gerealiseerd worden, dan op basis van

uitbuiting van tewerkgestelde arbeiders. Hij doet dat ondermeer met de volgende argumenten. Hij stelt " ... moest het voor de kapitalist door een of ander onverklaarbaar privilege mogelijk zijn zijn product tegen een hogere prijs dan de werkelijke waarde te verkopen ... " Waarom een onverklaarbaar privilege? Hijzelf heeft het in zijn bespreking van de opwerpingen tegen zijn arbeidswaardeleer toch verklaard. Volgens hemzelf kan namelijk diegene die i.p.v. vier uur twee uur besteedt aan een product het nog steeds verkopen voor de waarde van drie uur ten gevolge van de gemiddeld maatschappelijk vereiste noodzakelijke aantal werkuren.

In een andere tekst maakt hij de volgende opwerping. Natuurlijk, zegt hij, kan een onderneming die met behulp van nieuwe machines productiever hetzelfde product voortbrengt, voor een tijd in de concurrentie de anderen overtroeven. Ze verlagen hun prijzen, maar ze blijven nog steeds boven hun eigen productiekosten. Hun prijzen zijn zodanig verlaagd dat al die andere die met lagere productiviteit werken op termijn het moeten laten afweten. Het is een onophoudelijk voordeel. Dat is eigenlijk het moderne economisch proces. Maar volgens Marx gaat dat niet lang duren ...

* * *

§ 4. DE HISTORICITEIT VAN HET KAPITALISME: HET PARADIGMA "PRODUCTIVITEIT". HET KAPITALISME ALS ECONOMIE VAN ONGELIJKE RUIL.

Op de eerste bijeenkomst vertrokken we van volgend citaat van Marx: "Als fanaticus van de valorisatie van de waarde, dwingt de kapitalist de mensheid meedogenloos tot de productie om de productie, en daarmee tot een ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten en tot de schepping van materiële productievoorwaarden die alleen de reële basis kunnen vormen voor een hogere maatschappijvorm waarvan het grondbeginsel de volle en vrije ontplooiing van elk individu is." (MEW.23, p. 618) Daarbij moet ik verder toelichten wat hij bedoelt met het bevorderen van het produceren om te produceren, van de onvoorwaardelijke ontwikkeling van de productiekrachten. Dat kan gepreciseerd worden aan de hand van volgend citaat: "Onder een verhoging van de productiekracht van de arbeid verstaan wij hier heel algemeen een wijziging van het arbeidsproces, waardoor de maatschappelijk vereiste arbeidstijd voor de productie van één of andere koopwaar wordt verkort, en waardoor dus een minder quantum arbeid het vermogen verwerft een groter quantum gebruikswaarde te produceren." (MEW.23, p. 333) Met andere woorden, productiekracht is inderdaad bij Marx enkel een andere uitdrukking voor wat wij productiviteit noemen: de verhouding van het aantal voortgebrachte producteenheden tot het vereiste aantal werkuren dat ingezet moet worden. De term productiekracht is enkel een beetje meer materialistische uitdrukking, want Marx kan arbeidskracht als productiekracht bestempelen, hij kan zeggen dat wetenschap een productiekracht is, hij kan van elke machine stellen dat het een productiekracht is. De verhoging van de productiekracht is echter niets anders dan de verhoging van de productiviteit. Wat Marx dus voornamelijk verwacht van het kapitalisme is een onbeperkte verhoging van de productiviteit van de maatschappelijke arbeid. Daarvan zouden dan de resultaten van het kapitalisme voortvloeien die een hogere maatschappijvorm mogelijk moeten maken.

Dat is dus het kernidee. Waartoe, volgens Marx en Engels, zo een verhoging van de productiviteit moet leiden, dat heeft het duidelijkst dan weer Engels uitgedrukt, en dit in 1878, dus na het verschijnen van Het Kapitaal: "De mogelijkheid om door middel van de maatschappelijke productie voor

alle leden van de maatschappij een existentie veilig te stellen, die materieel gezien niet enkel volkomen voldoende is en van dag tot dag rijker wordt, maar die hen ook de volledige vrije ontplooiing en aanwending van hun lichamelijke en geestelijke vermogens waarborgt, deze mogelijkheid is nu voor het eerst gegeven, maar ze is er nu." (MEW. 19, p. 226; MEW. 20, p. 263-264) Dus dat is het waartoe het opdrijven van de productiviteit zou moeten leiden? Het is overigens dubbelzinnig. Engels zegt hier "deze mogelijkheid is nu voor het eerst gegeven maar ze is er nu" (benadrukt). Het is niet helemaal duidelijk hoe men die tegenwoordige tijd moet verstaan in de tekst. Het zou kunnen betekenen dat Engels in 1878 meent: het is zover, de productiviteit is zover gegaan in haar ontwikkeling dat de mogelijkheid gegeven is (..., zoals hierboven) maar die tekst is dubbelzinnig. Het kan ook een soort verhaal zijn: hij schrijft als het ware de voorbije en toekomstige geschiedenis van het kapitalisme. Mij lijkt het tweede waarschijnlijker. Voor de eerste mogelijkheid was Engels veel te voorzichtig. Ik denk dat het meer zo als een vertelstijl moet opgevat worden.

Niettemin, we zijn inmiddels 120 jaar verder: is die mogelijkheid er nu? Is die hypothese van Marx en Engels al geverifieerd? Is de productiviteit zo hoog ontwikkeld dat wij met een beetje goede wil, d.w.z. mits vervanging van het kapitalisme door socialistische beheerraden of arbeiders-zelfbestuur, we al deze weldaden zouden kunnen oogsten, als een ontwikkeling van het kapitalisme? Blijkbaar zijn er tegenwoordig mensen die dat werkelijk geloven - anders begrijp ik ze niet - die werkelijk geloven dat met de tegenwoordige ontwikkeling van de productiviteit we over alle mogelijkheden beschikken om wereldwijd rijkelijk op te komen voor de materiële behoeften van iedereen. Zij menen dat onze technologische ontwikkeling de mogelijkheid waarborgt voor de volledige vrije ontwikkeling van hun lichamelijke en geestelijke capaciteiten. Velen lijken te geloven dat het enkel maar een kwestie is van goede wil, een beetje meer solidariteit en dan zou zo een betere maatschappij kunnen. Ondermeer blijkt dat bij de voorstanders van herverdeling van de arbeid. Zo een arbeidsherverdeling zou natuurlijk een rechtstreeks gevolg moeten of kunnen zijn van de verhoogde productiviteit. Deze heeft toch tot gevolg dat men minder werkkrachten nodig heeft en er dus bij geen arbeidsherverdeling werkloosheid ontstaat. Zo wordt dat dan verantwoord. Blijkbaar hebben wij om al het nodige voort te brengen veel minder werkkrachten en werkuren nodig. De misvatting van dat idee lijkt mij te schuilen in de zinsnede "al het nodige", want brengen we het nodige

voort? Is het niet enkel maar het meest winstgevende? Wordt het nodige voortgebracht waaraan 2/3 van de mensheid die aan de rand van de miserie leven behoefte hebben? Is het zo dat het wel wordt voortgebracht, maar dat het enkel daar niet geraakt? Het wordt toch niet voortgebracht! Neem eens de ontzettende omvang van alle soorten elektrische toestellen die met hoge productiviteit voortgebracht worden. Voor wie eigenlijk? Hoeveel elektrische contactaansluitingen zijn er in Afrika, Indonesië of Indië? Of kijk naar hier: stad en platteland verloederen. Het nodige wordt niet gedaan om de instorting van een historische kerk te voorkomen. Krijgen we het nodige gedaan om de lucht te zuiveren, de bodem te ontziltten, het water drinkbaar te maken? Het nodige wordt niet gedaan. Blijkbaar zijn de middelen er niet. Bestaat de mogelijkheid waarover Engels het heeft, nu?

Daarmee is het punt aangeraakt waarover ik het voor de rest nu nog moet hebben. Marx - nog meer dan Engels, want die denkt daar een beetje anders over - koestert in feite met betrekking tot het kapitalisme een fantastisch optimisme. Hij denkt werkelijk dat het kapitalisme met al de miserie die het duidelijk over de meerderheid van de mensen brengt, toch uiteindelijk een soort erfenis voor de toekomstige maatschappij zou voortbrengen die dan die toekomstige maatschappij zou in staat stellen vrede en vrijheid te brengen. Dat is zijn optimisme. Het kapitalisme moet volgens Marx een soort eindpunt bereiken waar het zijn historische taak zal afgewerkt hebben. Er komt een tijdstip waar men kan zeggen: nu is het genoeg met de kapitaalaccumulatie, nu moet het niet verder, en volgens Marx gaat het dan zeker niet verder. Hij voorziet dus in die zin een soort grens aan de groei. Marx denkt wel: moest bijvoorbeeld onder socialistische omstandigheden die accumulatie en groei nog verder gaan, dan kan dat niets anders betekenen dan opnieuw uitbuiting. De uitbuiting is bij hem logisch en historisch afgelijnd. Engels zegt echter heel vrolijk dat wanneer er een socialistische maatschappij nadert, men dan wel eens zal zien wat men kan ontwikkelen van productiekrachten. Dan gaat het wellicht allemaal nog maar goed beginnen. Marx heeft daar ijskoud op gereageerd. Engels had hem voor dat geschrift een voorwoord gevraagd, maar dat voorwoord is maar net geen afkeuring. Terloops gezegd, Lenin was dezelfde mening als Engels toegedaan: het kapitalisme stelde uiteindelijk meer een remming van de ontwikkeling van de productiekrachten voor dan een vooruitgang ervan.

De hoofdvraag met betrekking tot Marx' aanduiding van het wezen of de specificiteit van de moderne productiewijze - de kapitalistische - zou dan zijn: Is dat zo? Is het afzienbaar dat het kapitalisme op zijn hoogtepunt een productie-apparaat zou voortgebracht hebben dat in staat is in de behoeften van alle leden van de maatschappij wereldwijd overvloedig te voorzien, of kan dat nooit het geval zijn?

Een eerste aanduiding van twijfel, is de vraag of onder kapitalistische voorwaarden die fameuze groei, die natuurlijk toch daarmee verband moet houden, - door de enen onophoudelijk geprezen en door de anderen onophoudelijk verfoeid - of die eigenlijk werkelijk plaatsgrijpt?

Tegenwoordig wordt er in dit verband onophoudelijk gesproken van het bruto nationaal product - of bruto binnenlands product, dat schijnt nu meer in de mode te zijn - en de groei daarvan. Belangrijker in dit verband is echter het NNP of het NBP, namelijk het netto nationaal product of het netto binnenlands product. Wat is dat? Dat is het bruto nationaal of binnenlands product, min de zogenaamde afschrijvingen.

In het boek "National accounts, ..., comptes nationaux ... 1960-1994" dat is uitgegeven door de OESO, worden de afschrijvingen "the consumption of fixed capital" genoemd, wat dus het verbruik van kapitaalgoederen is, ten dele door slijt, ten dele als voorziene veroudering, demodering - daarom hoeven die goederen nog niet versleten te zijn -, de voorziene nood aan vervanging.

In de statistieken van de OESO wordt nooit de ontwikkeling van het netto nationaal of binnenlands product aangeduid, maar wel de afschrijvingen. Wat blijkt uit de volgende paar gegevens over deze "consumption of fixed capital" in een aantal landen van de OESO waarvan dus de meest ontwikkelde industrielanden lid zijn? In 1993 bedraagt de "consumption of fixed capital" in Turkije 5% van het BNP, in Portugal 7%, in België en Groot-Brittannië 10%, in Zwitserland en Nederland 12%, in de USA 12,5%, in Duitsland 13%, en in Japan 15%. Dat zijn nogal toestanden, hé. De Turken lijken over een ongehoord solied en bruikbaar en onverslijtbaar productie-apparaat te beschikken. 5% per jaar moeten ze maar vervangen. De Japanners hebben waarschijnlijk één en al rommel: 15% van hun BNP wordt besteed aan de vervanging van versleten machines, wat een armoezaaiers! Maar begrijp je de interpretatie: de zagezegde groei van het BNP komt net in de meest voorspoedige landen tot stand, doordat massaal productie-installaties, kapitaalgoederen, die nog degelijk en volstrekt bruikbaar zijn, vervangen worden en, wegens de

concurrentiestrijd, moeten vervangen worden door nieuwe met hogere productiviteit.

Daarbij is het nog maar de vraag of hier van reële groei sprake kan zijn. Onder reële groei verstaat de gewone mens dat er iets bijkomt. Als je bijvoorbeeld in een bepaald jaar 10 miljoen ton staal produceert en het volgende jaar 12 miljoen. Maar waar is de groei, als het daarover gaat dat wat voortgebracht wordt enkel maar dient ter vervanging van wat moet weggesmeten worden? Er komt niet altijd maar meer bij, er wordt vooral vervangen, voornamelijk daar waar op grote schaal geproduceerd wordt, namelijk daar waar kapitaalgoederen geproduceerd worden. Heel concreet: als bijvoorbeeld de Turken zich zouden voornemen binnen het jaar hetzelfde vervangingsritme aan te halen dat in Japan gegeven is, namelijk 15% van het BNP, en ze behouden de groei van het BNP op 0%, dan zou die inspanning voor hen toch 10% meer groei betekenen, ook al zijn het louter vervangingsinvesteringen.

Cijfers zijn toch allemaal larie. We moeten toch concreet kijken naar hoe de verhoudingen zijn. In de realiteit gaat het hier over de ontwikkeling van de productiekrachten die onder de vorm van de verhoging van de productiviteit zoals ze zich feitelijk afspeelt, niet leidt tot een uitbreiding van de productie, maar voornamelijk bestaat in de onophoudelijke vervanging van bestaande kapitaal en productiemiddelen door meer moderne, of anders uitgedrukt, de uitschakeling van de oudere, die op de schroothoop terecht komen en verdwijnen. Het is, met andere woorden, niet zo dat er een steeds meer groeiend productie-apparaat komt, dat steeds meer behoeften zou kunnen bevredigen van steeds meer mensen. Het is integendeel zo dat enkel een bestaand minder productief productie-apparaat afgeschafte wordt met als voordeel dat steeds minder productieplaatsen nodig zijn om dezelfde productmassa als tevoren voort te brengen met behulp van minder fabrieken. Er zijn al domeinen waar de hele wereldbehoefte aan één product enkel bevredigd wordt door één enkele onderneming.

De vraag is dan ook of er binnen het kapitalisme werkelijk iets opgebouwd wordt door een productie-apparaat en niet enkel iets herbouwd wordt - wat in het Russisch "perestroika" heet - dat in de plaats van het oude wat tevoren bestond, moet komen. Vroeger bestond er bijvoorbeeld in India een traditionele arbeidsintensieve staalproductie. In de jaren '50-'60 al hebben de USSR enerzijds en Duitsland anderzijds een enorme moderne staalfabriek gebouwd in India. Wat was het gevolg? Die hele traditionele

Indische staalproductie is weggevallen. Daar kwam nog bij dat juist daardoor er in India een gebrek aan staal ontstond. Het was veel te hoogwaardig staal om aan India zelf te geven. Dit voorbeeld zou dus een paradigma kunnen zijn. Maar let wel: dit is het punt waar iets bijzonders zou plaatsgrijpen, ik kan dat niet als bewijs aangeven, enkel als voorbeeld ter illustratie. Misschien moet ik algemeen deze tautologische opmerking maken. Ik werk zeer weinig met zagezegd empirisch materiaal. Empirisch materiaal is toch altijd maar bruikbaar om hypothesen te verifiëren of te falsifiëren, en aan dat empirisch materiaal geraak je nooit aan als je niet van tevoren de hypothesen formuleert.

De hoofdvraag met betrekking tot Marx' hypothese was, of het kapitalisme werkelijk geschikt is om een erfenis na te laten van een productie-apparaat op basis waarvan we in de behoeften van alle mensen overvloedig zouden kunnen voorzien en waarop ze zelf hun lichamelijke en geestelijke ontplooiing kunnen vormen? Ik meen dat het kapitalisme leidt tot het steeds maar verder voortschrijden van de armoede. Marx zag die verarming voornamelijk onder volgende vorm plaatsgrijpen. Hij dacht dat de toenemende vervanging van menselijke arbeidskracht door machinerie, zoals hij zegt, de winsten van de ondernemingen steeds meer zou verminderen omdat de meerwaarde enkel kan voortkomen uit de uitbuiting van de arbeiders en niet uit het aanwenden van machinerie. Bijgevolg zou het dan zo zijn: hoe kleiner het aandeel van het kapitaal dat besteed werd aan de aanwending van loonarbeid en hoe groter het aandeel van het kapitaal dat besteed werd aan machinerie, grondstoffen en dergelijke, hoe meer de winsten van de ondernemingen moesten slinken. Een imaginaire fabriek die zonder enige arbeidskracht van mensen dus volautomatisch zou werken, gaat volgens Marx onmiddellijk failliet. Er wordt dan geen winst meer gemaakt uit de uitbuiting van arbeiders. Daartegenover staat natuurlijk het massieve economische feit dat de winstgevende ondernemingen op deze aarde juist die zijn die met de grootste mate van automatisering werken!

Ten gevolge van deze winstbedreiging door de toenemende mechanisering moet, volgens Marx, de kapitalist de loonkosten van de mensen die hij nog tewerkstelt, tot het minimum herleiden. Bijgevolg gaan de lonen van de arbeiders de tendens vertonen in de ontwikkeling van het kapitalisme naar het levensminimum af te dalen. Maar dat is kennelijk niet waar: het is kennelijk zo dat in de loop van de ontwikkeling van het kapitalisme het loon en de betrekkelijke welstand van de tewerkgestelden verbeterd zijn.

De fameuze verpauperisering van de arbeiders en de tendens van de loondaling tot het levensminimum heeft zich ook historisch niet bevestigd.

Marx is toch nog op het goede spoor, maar dat spoor komt er maar heel laat (in Kapitaal I). De eigenlijke pauperisatie vindt niet plaats door de uitbuiting maar door de uitstoting van de tewerkgestelden, onder vorm van massale werkloosheid, het reserveleger van de arbeiders, zoals Marx het noemt.

Met betrekking tot deze specificiteit van de moderne kapitalistische productiewijze moet men een andere hypothese opwerpen. Men kan daarbij aansluiten bij een uitspraak van David Ricardo, de grootste van de klassieke economische denkers. Hij stelt in 1817: "In het systeem van volledige vrijhandel besteedt elk land heel natuurlijk zijn kapitaal en zijn werkrachten aan die aanwendungen die voor elk het meest voordelig zijn. Dit streven naar eigen voordeel is op wonderbaarlijke wijze verbonden met het universele welzijn van allen. Net die inspanning bevordert de industrie, beloont de vindingrijkheid en maakt het meest efficiënt gebruik van de natuurgegeven eigen mogelijkheden, en verdeelt de arbeid op de meest efficiënte en meest economische wijze; waardoor de algemene massa van de productie groeit, het algemeen voordeel verspreid wordt en de samenleving van alle naties doorheen de gehele beschaafde wereld wordt verbonden door één gemeenschappelijke band van belang en uitwisseling." (David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, ed. P. Sraffa, p. 133-134) Dat is natuurlijk een gedroomde verrechtvaardiging van de vrije-markteconomie. Maar als je van deze verrechtvaardiging en positieve waardering afziet, dan heb je misschien wel de kern, de conceptie van de moderne economie zelf, namelijk, om het dan ook nog eens met een uitdrukking van Marx te zeggen: de koopwarenproductie.

Je weet dat Marx zonder meer de ruilwaarde als waarde van een koopwaar bestempelt, - een koopwaar die bestemd is voor de ruil. Er bestaat ook nog een gebruikswaarde van wat voortgebracht wordt. Als een koopwaar geen enkele gebruikswaarde zou hebben, zou ze ook geen ruilwaarde hebben. Maar de eigenlijke koopwaren-waarde is de ruilwaarde - dat komt op het voorplan te staan, in het eerste hoofdstuk van Kapitaal I. Als de eigenlijke kern van de kapitalistische productiewijze wordt populair altijd het produceren met het oog op ruilwaarde en niet op gebruikswaarde gesteld. Ricardo's verklaring, dat langs die weg om uiteindelijk iedereen,

alle volkeren der aarde, voordeel uit het hele systeem zou halen, is louter uitdrukking van een goede bedoeling. Dat is een droom, een droom van dezelfde aard als Marx' these dat het kapitalisme uiteindelijk de mogelijkheid zou scheppen voor een hogere maatschappijvorm, die enz. ... De liberale droom is deze van Ricardo, namelijk dat deze volstrekt vrije-markteconomie, m.a.w. deze volstrekt vrije concurrentie uiteindelijk in iedereens voordeel zou uitkomen. Waarom? Ricardo illustreert het ook heel eenvoudig met een voorbeeld. Het is best, stelt hij, dat wijn aangebouwd wordt in Frankrijk en Portugal, graan in Amerika en in Polen, en hardware in Engeland. De Engelsen zouden zich maar best toeleggen alleen op deze hardware en niet zelf wijn of graan produceren. Dat laatste heeft geen zin trouwens: tegen hun industrieproducten kunnen ze die het best voordelig ruilen en invoeren. Daar zit natuurlijk een ware kern in, in het idee, dat men vertrekend vanuit de plaatselijke omstandigheden moet zien wat men daar het best voortbrengt en wat men het best van elders anders betreft. Maar hoe zinvol is dat principe van Ricardo? Het heeft een aantal implicaties. Ik som er een zestal op - een zestal karakteristieken van een productiewijze die op de eerste plaats gericht is op voordelige ruil:

1) Specialisering, zelfs van steeds grotere gebieden, volkeren, landen, hele werelddelen soms, waar een paar productietakken worden ontwikkeld met het oog op die voordelige ruil en alle andere productietakken worden verwaarloosd. Voor alle andere producten valt men terug op ruil. Soms neemt dat ingewikkelde vormen aan: naast de industrie wordt de Europese landbouw ook ontwikkeld, maar dan wel op basis van massale invoering van meststoffen, voedermiddelen en brandstoffen voor machines. Onrechtstreeks leeft de hele Europese landbouw ook al van de ruilhandel en zou anders niet bestaan: moesten wij niet die industriële exportmogelijkheden hebben, dan zouden wij de landbouw zoals die nu in Europa bestaat nooit kunnen handhaven.

2) Wat is het dat een land het best zelf kan produceren? Het criterium is dat wat het op de meest productieve manier kan produceren, met de minste inzet van arbeidskrachten en met de hoogste opbrengst. Het omkijken naar de grootst mogelijke productiviteit, en het bestendige verder opdrijven van de productiviteit is het tweede grote kenmerk van dat soort economie.

3) Een belangrijk kenmerk houdt verband met de planmatige overproductie, markteconomie en concurrentie. Het opdrijven van de productiviteit

vraagt onophoudelijk nieuwe machinerie, en dat geld kost. Deze machinerie is doorgaans niet rendabel, indien de verhoogde productiviteit van de nieuwe machinerie enkel gebruikt wordt om met minder werkrachten dezelfde productiehoeveelheden voort te brengen. Spijtig genoeg gebeurt dat hier ook in België: de productiviteit is van de hoogste ter wereld, maar de rendabiliteit van de ondernemingen is slecht, omdat doorgaans de verhoging van de productiviteit gebruikt wordt om arbeiders aan de kant te zetten en niet om, omgekeerd, met hetzelfde aantal werklieden de productie te verhogen. Slechts in het laatste geval is het rendabel, op voorwaarde dat je de verhoogde productie kunt verkopen. En hoe kun je die verkopen? Niet anders dan door marktaandeelen te veroveren die tevoren in het bezit van anderen waren, met andere woorden: de planmatige overproductie en planmatige concurrentie met als doel idealiter een monopolie. De socialisten bazelen tegenwoordig daarover dat concurrentie geen doel op zich mag zijn, maar enkel een middel. Wat een nonsens! Natuurlijk is het geen doel op zich voor zij die aan de concurrentie deelnemen. Het doel is het verwerven van een monopolie, dat is het ideaal! Zoveel mogelijk anderen van de markt te verdrijven en dat allemaal zelf in te palmen. Wil er iemand ergens ter wereld tapijten hebben, dan zijn er enkel nog Belgische tapijten beschikbaar. Dat zou het ideaal zijn? - geen andere tapijten die daar tegenop kunnen, alle andere tapijtfabrikanten in de hele wereld moeten sluiten. Zelfs de Perzische tapijten lijken voor een groot stuk in België gemaakt te worden. Of nog zoiets waar België bijna een monopolie heeft, zijn de orchideeën: de wereldmarkt in orchideeën wordt door België beheerst, meer bepaald door telers in het Gentse. Je hebt wel nog de Hollandse concurrentie, maar hun orchideeën zijn miserabel. Het doel is natuurlijk het monopolie: zoveel mogelijk marktaandeelen veroveren. De feitelijke situatie is dan meestal ondoorzichtige oligopolies.

De 'markteconomie' is iets wat nadere toelichting zou vragen. Ik haal dat hier aan als een kenmerk en geen karakteristiek. Markten hebben vermoedelijk al heel lang bestaan. Men weet dat sinds de agrarische tijden er markten waren als een laatste uitlaatklep voor een toevallige overproductie. Alle markten waren probleemmarkten. De economie was in essentie een vraageconomie. Men maakte waarom gevraagd werd, zoals (nu nog) een kleermaker die op maat fabriceert. Enkel als er toevallig overschot ontstaat zonder dat er vraag was, dan moest men daarmee naar de markt lopen en dat was dan meestal miserie. Meestal gold voor

landbouwproducten toevallig dat de oogst meer was dan men kon opeten of inleveren. Zo ook nu nog bijvoorbeeld de bloemenmarkt in Gent op de Kouter: daar komen de bloemisten met hun koopwaar die gedurende de week niemand in hun winkels is komen vragen, en proberen die dan afgeprijsd op de laatste moment toch nog kwijt te raken. Terwijl nu een markteconomie daarin bestaat dat stelselmatig van meet af aan niet geproduceerd wordt om te beantwoorden aan een bestaande vraag maar om een aanbod te produceren, en eventueel de concurrenten door een prijzenslag te overdonderen.

4) Het kenmerk: toenemende inzet van machinerie, mechanisering en automatisering, omdat de productiviteit op termijn blijikbaar - en dat staat historisch vast - niet langer kon opgedreven worden door meer rationele productiewijze, meer rationele organisatie van menselijke arbeid, seriewerk, bandwerk binnen de manufactuur, maar dat ervoor machines nodig waren.

5) Op die manier grijpt stelselmatige uitbuiting van alle natuurkrachten plaats die beschikbaar zijn om machinerie aan te drijven. Met de zogenaamde industriële revolutie begon men de economie van de verschroeiende aarde te huldigen: aanvankelijk met kolen en dan steeds andere brandstoffen, o.a. kernenergie. Er ontstond een productiewijze die stelselmatig stoelt op de vernietiging van het leefmilieu, de uitputting van de grondstoffen, en uiteindelijk onmiddellijk daarmee verbonden:

6) de stelselmatige besparing en uitstoting van menselijke arbeidskracht, dus het werken naar de uitstoting van menselijke bijdrage tot de productie toe.

*

Je ziet: mijn uiteenzetting is niet rechtstreeks in tegenspraak met Marx, maar is toch een ander verhaal, met andere accenten en een andere situering van factoren en karakteristieken dan bij Marx, en dat is natuurlijk in elk verhaal het probleem in het algemeen.

Eén van de weinige verworvenheden van het zogenaamde postmodernistische denken is het begrip 'discours' van Michel Foucault. Dat houdt eigenlijk gewoon het volgende in: je kunt één en hetzelfde gebeuren op verschillende manieren vertellen zonder dat die verschillende verhalen

elkaar noodzakelijkerwijs moeten tegenspreken. De afwijkingen tussen de verhalen bestaan meestal gewoon daarin dat de éne bij één bepaald facet omstandig blijft stilstaan, terwijl dat bij de andere dit maar eventjes in twee woordjes vermeld wordt, en dat die éne bepaalde feiten gewoonweg niet vermeldt of enkel in een voetnoot ernaar verwijst of enkel maar heel aan het einde vermeldt: "overigens mogen we ook niet vergeten ...", terwijl die andere dat in het centrum plaatst: "dat is de kern van de zaak". Vergelijk maar het verhaal dat je krijgt van een stukgelopen verhouding door de éne en door de andere partner. Meestal ga je niet zoveel rechtstreekse tegenspreken krijgen, maar meestal ga je gewoon vinden: dat is ergens, zoals een andere postmodernist heeft gezegd, incommensurabel. Dat is één van die ontdekkingen van wat men dan postmodernisme heeft genoemd. Die term is natuurlijk maar propaganda en larie, maar daarbij is werkelijk iets door sommigen ondervonden: de eigenlijke problemen van rationaliteit liggen niet op het terrein van "ja of neen". Iedereen kent die discussies waarin de éne tegen de andere zegt: "ja, je hebt helemaal gelijk, ik geef dat allemaal toe, maar waar je niet aan denkt, is ..." Zo spelen zich toch discussies af, en terecht. Sommigen zeggen dat dat dovemansgesprekken zijn, maar dat is niet waar, het vormt in feite de kern van een discussie.

De verschillende marxiaanse verhalen, die ik maar even kan schetsen, staan niet eigenlijk in een verhouding van tegenspraak, maar komen toch eigenlijk op zeer verschillende dingen neer. Zo bijvoorbeeld op hoop in wat het kapitalisme kan opleveren bij Marx, en op wanhoop in wat het kan opleveren bij mij. Om toch nog eens op Marx terug te komen: volgens Marx zou winst uit ongelijke ruil niet denkbaar zijn. De bron van de meerwaarde is volgens hem de uitbuiting van de 'eigen' arbeiders. Er bestaan enkele passages waar hij zich met het probleem of er meerwaarde kan gehaald worden uit die ongelijke ruil, bezighoudt: "Koopwaren kunnen weliswaar verkocht worden tegen prijzen die van hun waarden afwijken (- volgens Marx worden altijd maar equivalenten geruild; de gelijkwaardigheid berust op hetzelfde aantal bestede werkuren - r.b.), maar deze afwijking verschijnt als verbreking van de wet van de koopwarenruil." (in feite zou men beter zeggen, dat die wet bestendig wordt verbroken - r.b.)" (MEW. 23, p. 173) Marx citeert om zijn mening kracht bij te zetten een zekere Le Trosne, een Franse 'fysiocratische' economist: "De ruil wordt voor één van de twee partijen ongunstig,

wanneer één of andere vreemde omstandigheid de prijs vermindert of verhoogt: dan is de equivalentie verbroken; maar deze verbreking wordt voortgebracht door die uiterlijke oorzaak en niet door de ruil." (MEW. 23, p. 173, voetnoot 19) Ik zou opnieuw zeggen: precies, maar die uiterlijke oorzaken zijn er en moeten in rekening gesteld worden.

Marx houdt op dat vlak te weinig rekening met het wetenschapsbedrijf. Kijk, Aristoteles had gezegd: "Zware lichamen vallen vlugger dan lichte". Galileï heeft gezegd: "De zwaarte heeft op de snelheid van de val geen invloed", en hij heeft één van de eerste wetten van de moderne natuurkunde, de wet van de vrije val, geformuleerd. Wie heeft gelijk? Natuurlijk heeft Aristoteles gelijk. Maar ook Galileï heeft gelijk, want zegt Galileï: "Ja maar, onder voorwaarde van geen luchtweerstand, in de luchtledige ruimte heb ik gezegd, vrije val, geen wind en dergelijke rommel, het geval puur bekeken." Aristoteles zou daarop zeggen: "Ge hebt gelijk, Galileo, maar waar wij leven is toch lucht, anders zouden wij stikken! In feite wordt je wet op de aarde onophoudelijk verbroken. Wat is dat voor wet van jou? Een wet die nooit van toepassing is, die in een puur abstract geval plaatsvindt, die je met veel moeite met een reuzenmachine moet controleren, want een luchtledige ruimte krijgen om het experiment te maken, is niet gemakkelijk, je kunt het ten hoogste simuleren." Vreemd is wel dat de jonge Marx zelf herhaaldelijk dergelijke 'luchtledige' beschouwingen hevig heeft aangevallen. Hij noemde dat een typisch ideologische beschouwingwijze, die het historisch feitelijke achterwege laat en louter wezensbeschouwingen aanhaalt. Hij noemde dat het geheim van de speculatieve constructie. Daarmee meende hij de sofistiek van Hegel bloot te leggen.

Het kan wel zijn dat die uiterlijke factoren - die uiterlijke oorzaak, zoals Le Trosne zegt, - er altijd zijn. Marx zegt ook: Bij de pogingen om de koopwa-
rencirculatie als bron van meerwaarde voor te stellen, zit er steeds bijna een verwisseling van gebruikswaarde en ruilwaarde op de achtergrond (zie MEW. 23, p. 173). Dat is juist, maar het betreft hier geen verwisseling, maar een vergelijking. Want hoe gaat het in werkelijkheid? Denk aan de tijden van de zwarte markt aan het einde van WO II. Iemand bracht zijn gouden huwelijksring en ruilde die tegen een brood of een pakje sigaretten. Zijn die waren equivalent? Natuurlijk wist hij precies dat hij werd bedot, en toch deed hij het, waarom? Het is een voordelige ruil voor hem: van brood en 'sigaretten' kan hij tenminste leven, en met die ring kan hij goed sterven. Hij weet zeer goed dat hij bedot wordt. Toch haalt hij er zijn

voordeel uit. Dat is toch de gehele-wereldsituatie.

Om het nog sterker te stellen: Marx beweert dat zo'n ongelijke ruil niet mogelijk zou zijn, ten hoogste ten gevolge van uiterlijke factoren. Maar zijn eigen uitbuitingstheorie is het beste voorbeeld voor de realiteit van een dergelijke ongelijke ruil. Want wat gebeurt eigenlijk op het vlak van de uitbuiting? De arbeider wordt de levensmiddelen gegeven, onder de vorm van geld, die maar twee werkuren hebben gekost, en daarvoor palmt de kapitalist - in ons voorbeeld - het product van tien werkuren in. Dat is toch het oervoorbeeld van de ongelijke ruil! En waarom doet die arbeider dat? Niet omdat zijn werk maar twee werkuren waard zouden zijn, zoals Marx puur theoretisch stelt, maar, zoals Marx zoveel keren zelf ook zegt, omdat hij, onder de druk van chantage, niets anders te ruilen heeft dan zijn arbeidskracht. En als hij iets meer te ruilen heeft, als hij bijvoorbeeld over bepaalde, uitzonderlijke bekwaamheden beschikt, dan kan hij nog een beetje hoger loon afdwingen. Als het zo is, waarom zouden wij dan niet evengoed bijvoorbeeld de negers in Tanzania hun hele koffieproductie kunnen afpakken en die opdrinken en hen daarvoor niet meer geven dan net het levensminimum zodat ze net niet verhongeren. Dat is het toch wat zich afspeelt wereldwijd, zo gebeurt het toch. Het is blijkbaar zo dat Tanzania op een bepaald moment een inspanning heeft gedaan: ze hebben hun koffieproductie verdubbeld. Weet je wat ze daarvoor gekregen hebben? Nog steeds hetzelfde, niets meer, want de koffieprijsen zijn ingestort omdat er een overaanbod was, en ze moesten nu die grotere koffie-oogst weggeven om zelfs nog maar te overleven. Dat is toch de ongelijke ruil, die inderdaad gebaseerd is op de afpersbaarheid van nogal wat mensen die nu eenmaal gedwongen zijn tot die ongelijke ruil.

In de Oudheid, en zelfs nog in Amerika, kwam het voor dat een mens zichzelf als slaaf verkocht, zichzelf op de slavenmarkt te koop stelde en zichzelf verkocht. Daar kreeg hij dan zijn waarde, die kon hij dan op zak steken, en dan was hij slaaf. Als het zijn heer paste, kon die zeggen: je bent van mij, geef me maar het geld. Dat is het toch wat zich op wereldvlak afspeelt.

Als Marx zou zeggen: "ja maar, in feite koopt de kapitalist niet het arbeidsproduct van de arbeider maar enkel zijn arbeidskracht", dan noem ik dat een sofisme. Kan hij redelijk uitrekenen of de productiekost van die arbeidskracht inderdaad maar twee uur werk bedraagt? Bovendien heeft de kapitalist bij het kopen van die arbeidskracht toch nog niks verworven. Wat hij krijgt is het product van de aanwending van die arbeidskracht. Dat

is toch het ruilobject. Of, als je wil, de toegevoegde waarde, de door die arbeidskracht aan de grondstoffen toegevoegde waarde door uit hout een meubel te maken of uit ijzer een machine te maken enz, dat krijgt hij toch. Dat is toch de reële waarde. Al de rest is toch spitsvondigheid. Ofwel als je het niet wil, kun je dan over Tanzania niet hetzelfde zeggen? Kun je zeggen: ja ja, in feite is dat geen ongelijke ruil, want wat wij kopen of huren is enkel maar de arbeidskracht van de mensen in Tanzania en die is niet meer waard dan de levensmiddelen die vereist zijn om hen in staat te stellen te werken en bijgevolg hebben we daar ook volstrekt gelijke ruil - terloops pakken wij die koffie ook nog mee? Nee, dat gaat niet, dat gaat gewoon niet; het is een spitsvondigheid van Marx, en ik meen te weten waar ze geworteld is. Hij moet het kapitalisme als een volstrekt rationele manier van productie voorstellen, want anders kan hij het kapitalisme niet een historische betekenis toeschrijven in de ontwikkeling van de mensheid, namelijk als een noodzakelijke fase waar wij doorheen moeten gaan om terecht te komen bij een hogere maatschappijvorm. Marx is inderdaad in een fantastische mate gedreven door ideeën van moderne vooruitgang, van wetenschap à la Galileï ... Marx gelooft in de moderne technologie, in de machinerie, en heeft, om ook dat te zeggen, natuurlijk schrik van sociale bewegingen die alles maar tot een vraag van goede wil, solidariteit, gelijkheid, rechtvaardigheid maken, en niet begrijpen dat per slot van rekening om de mensen een levenskans te geven verstand nodig is, en intelligentie, en juist inzicht in wat men kan doen. Niet enkel goede wil, met goede wil kun je geen kanker genezen, met goede wil kun je zelfs niet een trap oplopen, je moet nog iets in je benen hebben, met goede wil kun je niet eens in slaap vallen, om van menselijke verhoudingen maar helemaal te zwijgen. Wat ik vrees is, om het nog harder uit te spreken, dat we zo ver we het kapitalisme volgen, we op weg zijn naar een wereldwijde absolute verarming. Wat zich afspeelt, ziet er toch als volgt uit. In plaats van duizenden ondernemingen wereldwijd verspreid die een bepaald product voortbrengen waarnaar vraag bestaat, blijven er nog maar drie wereldwijd over, die diezelfde massa van hetzelfde product voortbrengen. Alle andere gaan dicht. Hun arbeiders staan op straat. Hun koopkracht verdwijnt, met het gevolg dat de markt krimpt voor de producenten van andere producten. Bijgevolg ontstaat tussen de producenten van die andere producten een verhevigde concurrentiestrijd. In deze verhevigde concurrentiestrijd gebeurt terug hetzelfde. Enkele, namelijk de meest productieve halen het. De andere sneuvelen, want ze kunnen hun marktaandeel niet meer behouden. Ze moeten die loslaten. Opnieuw

moet ontslagen worden. Deze bedrijven verdwijnen terug, opnieuw verdwijnt koopkracht, opnieuw verdwijnt de markt, en op het volgende terrein ontstaat de volgende concurrentiestrijd. Zo ontstaat dus een spiraalbeweging die uiteindelijk daartoe zal leiden dat niet enkel nog steeds hetzelfde maar met steeds minder producenten wordt voortgebracht, maar ook dat hele productmassa die nog voortgebracht wordt aan levensmiddelen en gebruiksgoederen blijft krimpen daar de mensen verarmen.

Misschien gaat het zo'n vaart niet nemen, maar aan iets anders nog zijn geloof te hechten is wat de Duitse filosoof Schopenhauer heeft genoemd: roekeloos optimisme.

Het verschil tussen Marx en mij is, als ik het eenvoudig moet formuleren: hij bleef nog geloven in het kapitalisme.

* * *

II. DE ACTUALITEIT VAN HET DENKEN VAN LENIN

INLEIDING

Waarom ons vandaag nog met Lenin bezighouden? Daarvoor zijn er twee goede redenen.

Ten eerste is het vandaag een intellectueel schandaal dat Lenin door velen, zelfs linkse mensen, als een dode hond wordt beschouwd, en dit omdat het communisme of socialisme in de praktijk een zware nederlaag heeft geleden. Deze nederlaag wordt aangezien als een weerlegging van al wat Lenin gezegd heeft. Dit is een intellectueel of zelfs cultureel schandaal van eerste orde: een feitelijke nederlaag van een beweging is toch geen weerlegging van een idee. Het feit dat de realisatie van Plato's politieke ideeën mislukt is, betekent toch niet de weerlegging van zijn ideeën. Vanuit het idee dat het goede uiteindelijk de overwinning zal behalen, kan men toch niet besluiten dat wat overwint, al of niet door geweld, het goede is. Is het enige criterium van waarheid het feitelijke succes?

Lenin is toch één van de grootste, één van de heel weinige politieke denkers van deze tijd. Al de andere politieke denkers van zijn tijd worden door Lenin zelf aangehaald. Grootheid erkennen betekent echter nog niet dat men de stellingen van die persoon moet aanhangen.

De tweede reden om zich met Lenin bezig te houden is in feite dat het helemaal niet om Lenin gaat. Het komt er niet op aan een monument voor Lenin op te richten, tenzij dat monument een aanmoediging is om zich met zijn ideeën bezig te houden. Het gaat hier om onszelf. Het is nog steeds in ons eigenbelang om van Lenin te leren, tenminste te leren de juiste vragen te stellen.

Onder welk opzicht zijn Lenins vragen nog actueel. De actualiteit van het Leninisme bestaat in vier stellingen, die voor ons nog vraagstellingen zijn:

1) Lenin beweerde reeds in 1916 - in zijn waarschijnlijk belangrijkste politieke werk "Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme" - dat onze welstand in essentie berust op de opdeling en uitplundering van de gehele aarde en van de meerderheid van haar bewoners door een handvol ontwikkelde industrielanden. Dit in tegenstelling tot de veel, ook

onder linksen, verspreide overtuiging dat onze welvaart te danken is aan de democratie, de vrije-markt-economie en de hoogtechnologische ontwikkeling. Daartegenover blijft de vraag: is dat wel zo? Dit is Lenins imperialisme-stelling.

Deze stelling van Lenin suggereert ook de vraag of de mislukking van het socialisme in de Sovjet-Unie en Oost-Europa te wijten is niet aan het gebrek aan democratie, vrije-markt-economie en technologie, maar omdat ze niet hebben deelgenomen aan de uitbuiting van de zogenaamde 'Derde'-Wereld-landen.

2) Lenin stelde in 1916 ook dat het kapitalisme een soort verrottingsproces doormaakt - een rottingsproces dat gekenmerkt is door een toenemende parasitering op de andere landen en de toenemende onproductiviteit van de ontwikkelde industriële landen. Dit in tegenstelling met de stelling dat enkel het kapitalisme, de vrije-markt-economie hand in hand met de technologie het meest geschikte instrument was om de basis te leggen voor een betere toekomst. Deze stelling was ook de overtuiging van Marx: volgens Marx had het kapitalisme deze historische taak. Lenins stelling over de verrotting van het kapitalisme is tenminste als vraagstelling vandaag niet te ontwijken.

3) De betrekkelijke welstand - ook van de arbeidersklasse in de ruime zin van het woord - in de ontwikkelde kapitalistische landen beschouwde Lenin als vrucht van een corrupt opportunisme van belangrijke delen van de arbeidersklasse, die zich hebben laten omkopen door het patronaat en zo medeplichtig werden aan het kapitalisme. Lenins stelling over het opportunisme staat in tegenstelling met de overtuiging dat ook de socialisten zich beter op de vrije-markt-economie zouden richten om er ook voordeel uit te halen.

4) Lenin stelt in "Staat en revolutie" (1917) dat de enige economische grondslag voor een meer mensvriendelijke economie het communisme is. Hij aanvaardt daarmee de prioriteit van het politieke op het economische, en dit is in het belang van de mensen zelf. Dit staat in tegenstelling met de vandaag sterk verspreide overtuiging dat de economie prioritair staat ten opzichte van de politiek. (Hoogstens stelt men nog dat de vrije-markt-economie niet goed kan werken zonder democratie.) Lenins stelling staat ook in tegenstelling met de marxistische idee dat eerst en vooral de materiële basis moet geschapen worden vooraleer men tot een politieke

bevrijding kan overgaan. Wie dat niet aanvaardt, is voor Marx een utopist.

De actualiteit van Lenin bestaat er dus in dat hij tenminste vragen heeft opgeworpen waaraan we ons vandaag nog niet kunnen onttrekken. Om deze vraagstellingen nog als actueel te erkennen, mag men echter niet dogmatisch ideologisch redeneren. Een dogmatische ideoloog is iemand die zich tevreden stelt met zijn eigen stellingen en zich niet confronteert met de tegengestelde beweringen. Wat de antwoorden op deze vier vragen betreft wijkt Lenin dus af van de vandaag heersende ideeën. Over het onvermogen van de mensen om de dogmatisch heersende ideeën kritisch te benaderen heeft Bertolt Brecht in zijn "Brieven aan een volwassen Amerikaan" eens opgemerkt: "Niet overeenstemmen wordt algemeen beschouwd als loutere onkennis van het algemeen aanvaarde en als een gevaarlijk onvermogen om zich aan te passen."

Lenin kende de heersende meningen. Daarvoor moest hij maar Marx lezen.

* * *

§ 1. DE IMPERIALISME-STELLING

Lenin was geen marxist. Een overtuiging kan toch principieel niet aanvaard worden doordat iemand ze gezegd heeft. Marx heeft zeven versies van "Het Kapitaal" geschreven. Dit betekent toch tenminste dat hij met eerdere versies zelf niet helemaal meer akkoord ging. Zich marxist noemen is niet marxistisch. Marx wilde namelijk inzichten verspreiden en geen openbaringen verkondigen. Lenin was een dissident.

Het hoofdpunt waar het ronddraait, is het volgende. Marx verdedigde de stelling dat kapitaal enkel wordt geaccumuleerd door de uitbuiting van menselijke arbeidskracht, meer bepaald van die arbeidskracht die tewerkgesteld was in dienst van de kapitalist. De tendens bij de onderbetaling van de arbeiders is het drukken van de lonen tot het levensminimum, dit wil zeggen tot de productiekosten van de arbeidskracht. Hiermee zijn verschillende moeilijkheden verbonden die Marx wel inzag. Marx stelt dat de ruilwaarde van een product wordt bepaald door het aantal uren die er maatschappelijk gemiddeld nodig zijn om dat product te produceren. De arbeider wordt echter maar het aantal uren betaald die nodig zijn om in zijn levensonderhoud te voorzien. De kapitalist heeft echter nog geen winst gemaakt, geen meerwaarde geproduceerd, wanneer het product geproduceerd wordt. De meerwaarde wordt maar gerealiseerd als het product verkocht kan worden. De kapitalist kan maar winst maken wanneer hij zijn product aan de man kan brengen. Waar en wanneer vindt de uitbuiting in feite plaats? Marx heeft zich ook met deze vraag beziggehouden: in het tweede en derde boek van "Het Kapitaal" staat deze vraag centraal.

Op het vlak van het realisatieprobleem werd iets niet doorzichtig gemaakt door Marx. Zijn volgelingen hebben dat vroeg opgemerkt. De discussie daarrond werd reeds door Russische socialisten in 1884 gevoerd, dus nog voor de publicatie van Kapitaal II en III. Met deze kritische vragen heeft Lenin zich reeds geconfronteerd in 1901 in zijn werk over de kapitalistische ontwikkeling in Rusland, waarin hij Marx' stellingen trachtte te verdedigen.

Aan wie moet de kapitalist de meerwaardeproductie verkopen? Aan de onderbetaalde arbeiders, die enkel maar het voor hen levensnoodzakelijke verdienen? Aan de andere kapitalisten? Wie wordt er dan uitgebuit? De

meerwaarde-realiserende zou dus inhouden dat de ene kapitalist de andere misleidt. Deze zwendel van het kapitalisme staat in tegenstelling met de rationaliteit die Marx zocht in het kapitalisme. Dit vraagstuk heeft voornamelijk Russische socialistische theoretici beziggehouden. Lenins stellingname in dit debat is te vinden in zijn imperialisme-boek. Zijn stelling is dat de eigenlijke uitgebuitenen niet de arbeiders van de kapitalistische bedrijven zijn, maar de rest van de wereld, die ook uitgebuit wordt door de arbeiders van de kapitalistische bedrijven. Dat werd door Lenin verstaan onder imperialisme. Dit woord is misschien niet zo gelukkig gekozen, want dit woord roept de stichting van grote rijken onder de invloed van imperatoren, keizers, op. Maar dit vraagstuk werd reeds onder de imperialisme-benaming besproken door burgerlijke economen, zoals Hobson, waarnaar Lenin ook verwijst.

"Wij spraken over de mogelijkheid van een nog grootscheepser verbond van westerse staten, een Europese federatie van grote mogendheden. Deze zou echter de zaak van de wereldbeschaving allerminst dienen, doch eerder het geweldige gevaar van een westers parasitisme te voorschijn roepen. Dit zou ontstaan wanneer de heersende klassen van een groep vooraanstaande industriële naties uit Azië en Afrika geweldige inkomsten ontvingen, waarmee zij grote massa's volgzzaam personeel konden onderhouden, dat zich niet langer met het voortbrengen van voor de massa bestemde landbouw- en industriële producten zou bezighouden, maar met persoonlijke dienstverlening of met ondergeschikte industriële werkzaamheden onder controle van nieuwe financiersaristocratie." (Lenin, 2, p. 343)⁴ Lenin citeert hier Hobson, die dit schreef in 1902. Dit citaat is in een notedop in feite Lenins stelling, die hij in zijn boek nog meer zal stofferen. De Europese Gemeenschap, waartoe Lenin ook de Verenigde

---

⁴ De citaten uit Lenins "Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme" en "Staat en revolutie" gebeuren aan de hand van de driedelige Moskouse uitgave : "Wladimir Iljitsj Lenin, keuze uit zijn werken", Uitgeverij Progres, Moskou, 1973. Bij de plaatsaanduiding geeft het eerste cijfer het deel aan, het tweede de pagina.

Staten en Japan rekende, zou de zaak van de wereldbevolking allerminst dienen. Het bevat wel het gevaar van een Westers parasitisme. Grote massa's personeel zou zo kunnen onderhouden worden. Welstand zou ook voor de niet-heersende klasse mogelijk zijn. In de Westerse landen zou men hoofdzakelijk niet langer industrieel en agrarisch moeten produceren. De hoofdtaak zou daar de persoonlijke dienstverlening worden. Deze voorspelling is uitgekomen. De productie is naar andere landen verplaatst. De dienstensector bloeit bij ons op. De mensen in de dienstensector produceren zelf niets meer.

De imperialisme-idee is zeker niet de unieke eigendom van Lenin. Ook burgerlijke theoretici hebben zich met dit vraagstuk beziggehouden, bijvoorbeeld Hilferding. Lenin heeft echter de verschillende beweringen in een meer samenhangend verband gebracht. Dit breder perspectief biedt meer inzicht, zelfs meer dan Lenin zelf vermoedde. Indien de welstand van de kapitalistische landen gebaseerd is op de uitplundering van de zogenaamde 'Derde' Wereld, dan verklaart dit ook waarom het socialisme in Oost-Europa is ineengestort. Oost-Europa wou de technologie ontplooiën zonder deel te nemen aan de internationale concurrentiestrijd, aan de uitbuiting van de rest van de wereld. De technologische vooruitgang vooronderstelt echter steeds meer kapitaalaccumulatie, en deze kan niet enkel op de kap van de eigen arbeiders gebeuren. Dit zou dus een mogelijke verklaring kunnen zijn.

Wat verstaat Lenin onder imperialisme? De originaliteit van Lenin bestaat in volgende bewering: het kapitalisme neemt de vorm aan van imperialisme wanneer de heersende rol van het industrieel kapitaal wordt overgenomen door het financiekapitaal. Het kapitalisme exporteert niet langer koopwaren, maar kapitaal. Lenin plaatst het verschijnsel van het imperialisme en kolonialisme in één lijn met wat wij nu het neokolonialisme noemen. (Neo-)kolonialisme bestaat wezenlijk door kapitaalexport, door buitenlandse investeringen. Kolonialisme en neokolonialisme zijn verwisselbare verschijnselen. Zo bestaat volgens Lenin bijvoorbeeld heel Latijns-Amerika uit verschillende staten die in feite Engelse kolonies zijn, daar Portugal in feite zelf een Engelse kolonie is, omdat het beheerst wordt door het Engels financiekapitaal. Niets belet volgens Lenin dat de opdeling van de aarde de vorm aanneemt van rechtstreekse annexaties. Volgens Lenin kan de expansie van het financiekapitaal rechtstreeks de vorm aannemen van een militair-politieke annexatie. Lenin beschrijft dit zo

heel goed dat hij in feite in essentie reeds de plannen van Adolf Hitler in "Mein Kampf" (1924) uittekende. Het groot plan van Hitler was Duitsland op hetzelfde peil brengen van de andere koloniale mogendheden door Oost-Europa te koloniseren, en niet Afrika, Latijns-Amerika of Azië zoals de andere koloniale mogendheden.

Wat is Lenins idee hierbij? Hoe werkt in feite de uitbuiting van de 'Derde' Wereld. Hij zegt daar niet ontzettend veel over. Het beste wat tot nog toe daarover verschenen is, is een artikel van Johan Moyaert: "Geweld op economisch vlak. Onderzoek naar oorzaken van de verarming."⁵ Eender wat wordt gegeven voor zo goed als niets. De levering door België van één vliegtuig aan Zaïre voorziet bijvoorbeeld België gedurende 2 jaar van de benodigde koffie. De rijkdom van Venetië was gebaseerd op de handel met Indië: voor wat goud uit Kenia of wat zilver uit Bohemen gaven de maharadja's oogsten van één jaar.

Wat is het motief van het imperialisme? Lenin geeft op deze vraag naar de motivering van het imperialisme eigenlijk twee antwoorden, waartussen Lenin wel een verband legt, maar dat in feite toch niet zo goed inzichtelijk is.

In het vijfde hoofdstuk van zijn imperialisme-boek schrijft hij: "De kapitalisten verdelen de wereld niet uit bijzondere boosaardigheid, maar omdat de reeds bereikte graad van concentratie hen ertoe dwingt, terwille van de winst, deze weg te volgen." (Lenin, 2, p. 319) Het toenemende kapitaaloverschot heeft tot gevolg dat er geen aanwendingsmogelijkheden meer bestaan in de eigen landen, in de metropolen. De kapitalisten zijn verplicht kapitaal te exporteren, indien ze eruit nog winst willen maken. Dat kapitaal wordt aangeboden onder de vorm van kredieten, die in feite opgedrongen worden.

De tweede reden vindt men in het zesde hoofdstuk (p. 322): "De journalist Stead, een intieme vriend van Cecil Rhodes, vertelt hoe deze zich in 1895

---

⁵ Dit is verschenen in Rudolf Boehm en Guy Quintelier (samenstellers): "Conflict Geweld Deel 2 : De omslag van conflict in geweld", Kritiek 19, Gent, 1990.

als volgt over zijn imperialistische ideeën uitte: 'Ik was gisteren in East End (een Londense arbeidersbuurt) en bezocht daar een werklozenvergadering. En toen ik de woeste redevoeringen had aangehoord, die één enkele kreet om brood waren, en naar huis ging, was ik meer dan ooit overtuigd van de grote betekenis van het imperialisme ... Mijn grote gedachte is de oplossing van het sociale vraagstuk - d.w.z. om de veertig miljoen inwoners van het Verenigde Koninkrijk voor een moordende burgeroorlog te behoeden, moeten wij, koloniale politici, nieuwe landen ontsluiten, die ons bevolkingsoverschot kunnen opnemen, en nieuwe afzetgebieden scheppen voor de waren, die in onze fabrieken en mijnen geproduceerd worden. Het imperium, heb ik altijd gezegd, is een kwestie van de maag. Wanneer U geen burgeroorlog wilt, moet U imperialisten worden.'"(Lenin, 2, p. 322) Cecil Rhodes, die zijn naam heeft gegeven aan Rhodesia, het tegenwoordige Zimbabwe en Zambia, is een van de grootste theoretici van het Brits imperialisme. Lenin noemt hem de voornaamste schuldige van de Boerenoorlog. De kapitaalexport moet zo gebeuren dat de kapitalistische landen zich kunnen verrijken. Het is de enige weg om de massa zoet te houden. De hedendaagse welvaart van de arbeidersklasse is een verworvenheid van de sociaal-democratie, het is de verworvenheid van de arbeidersstrijd, maar de vraag mag gesteld worden op welke basis deze welvaart werd betaald. Door verovering van een deel van de wereldmarkt, door internationale uitbuiting. Dit is nog een voorspelling van Lenin die in de richting van het nationaal-socialisme wijst. Wat is trouwens het verschil tussen "eigen volk eerst" en de opbouw van de eigen welvaart ten koste van de 'Derde' Wereld? Tegenwoordig hoort men nog steeds pleidooien voor het herstel van het concurrentievermogen in eigen land. De arbeiders leveren nu in om het concurrentievermogen te herstellen waardoor onze fabrieken in staat zullen zijn om de fabrieken in het buitenland weg te concurreren, zodanig dat de arbeiders in het buitenland op straat komen te staan.

Het genie van Lenin bestaat erin dat hij dit allemaal voorzien heeft. En dit in tegenstelling tot de wijd verbreide bewering dat onze welstand gebaseerd is op onze democratie, vrije markt en technologie. Hebben wij tegenwoordig wel zoveel democratie? Democratie houdt de vrije keuze van de massa in. Maar bij een keuze behoort inzichtelijke keuzemogelijkheden. De kiezer moet beseffen wat de verschillen zijn tussen de mogelijkheden, en moet beseffen welke de consequenties zijn van een gemaakte keuze. Tegenwoordig is het verschil tussen een liberale, chris-

telijke en sociaal-democratische politiek minimaal. Het grootste deel van de huidige politiek is trouwens slechts een soort boekhoudkundig bijhouden van de economie die volgens zogenaamd wetenschappelijke wetten verloopt. Er zijn misschien wel nog enkele lichtelijke verschillen tussen de partijen, maar allen nemen deel aan de internationale uitbuiting. Dit houdt toch verband met het probleem zoals het door Cecil Rhodes is geformuleerd: burgeroorlog of internationale uitbuiting.

Hebben wij wel zoveel vrije-markt-economie? Enerzijds wel, want er bestaat een ongebreidelde internationale concurrentiestrijd rond de beheersing van de markten. De meerderheid van de mensheid heeft dus reeds verloren vooraleer de strijd begint, want ze beschikken niet over de middelen om zich te weren. Anderzijds bestaat er op internationaal handelsvlak veel protectionisme, voornamelijk op het vlak van de landbouw. Er bestaat binnen de EG, USA en Japan een massale subsidiëring op landbouwvlak. Is het dan een gevolg van de vrije markt dat we zo goed gevoed zijn? Is trouwens de vrije-markt-economie een bewezen middel om een land te verrijken? Zijn de echte vrije-markt-landen zoals Brazilië, Nigeria en India er zo goed aan toe?

En hoe staat het met onze technologische superioriteit van het Westen? Zijn die Russen dan zo stom? Heeft het Westen alleen de spoetnik uitgevonden? Op de spitsterreinen zijn de Russen toch ook technologisch superieur. Was iemand uit het Oostduitse Saksen stommer dan iemand uit het Westduitse Rijnland? De Indiërs zijn intellectueel tot veel in staat, toch is India één van de armste landen ter wereld daar ze niet over kapitaal beschikken. Kapitaal wordt geaccumuleerd, dit wil zeggen dat men hoopjes geld maakt door het van ergens anders vandaan te halen.

Is de vrije-markt-economie een waarborg voor de welstand van de mensen?

Zijn Brazilië, Nigeria en India, waar de vrije markt heerst, zo welstellend? Is het zo niet omdat de democratie daar nog niet heerst, of is het omdat democratie moeilijk werkt als het grootste deel van de bevolking onder het levensniveau leeft. Onze technologie is toch maar superieur daar waar ze ingezet wordt in de concurrentiestrijd. Door de inzet van technologie heeft men minder arbeidskracht nodig, dus minder lonen te betalen en kan men zijn producten aan lagere prijzen op de markt smijten.

* * *

§ 2. DE VERROTTINGSSTELLING

Tussen Lenin en Marx bestaat er een tegenstelling over de historische zinvolheid van het kapitalisme.

Marx schreef aan het kapitalisme een zeer positieve rol in de geschiedenis van de mensheid toe. De helft van Marx' polemieken was gericht tegen die socialistische die de historische opgave van het kapitalisme willen ontkennen. Het kapitalisme was volgens Marx een noodzakelijke historische fase: het kapitalisme moest de materiële basis scheppen voor het socialisme; het moest de productiekrachten ontwikkelen die het mogelijk zouden maken in overvloedige mate in de behoeften van alle mensen te voorzien. In het derde deel van *Das Kapital* staat vermeld: "Het kredietwezen bespoedigt dus de materiële ontwikkeling van de productiekrachten en het tot stand komen van de wereldmarkt. Deze als materiële grondslagen van de nieuwe productievorm tot op een zekere hoogte te brengen, is de historische opgave van de kapitalistische productiewijze. Terzelfder tijd bespoedigt het krediet de gewelddadige uitbarstingen van deze tegenstrijdigheid, de krisissen, en daarmee de elementen van de ontbinding van de oude productiewijze." (MEW. 25, p. 457, in eigen vertaling) Het kapitalisme is voor Marx niet alleen een noodzakelijke fase in de menselijke geschiedenis, maar het is ook het meest geschikt om deze taak op zich te nemen. Het kapitalisme zal deze historische opgave nolens volens uitvoeren, zelfs buiten de wil van de kapitalisten om. Friedrich Engels heeft er zelf reeds op gewezen dat er een kapitalisme zonder kapitalisten mogelijk is.

Lenin beschouwt daarentegen, het hoogste stadium van het kapitalisme als een stadium van parasitisme en verrotting (zie de titel van het achtste hoofdstuk van het imperialisme-boek). Dus niet als het toppunt van de vervulling van zijn historische taak.

De verrotting bestaat er volgens Lenin in dat het kapitalisme niet meer produceert maar profiteert van zijn kapitaalexport. Wat Lenin niet zegt, maar waar het toch lijkt op neer te komen, is verwonderlijk genoeg juist door Marx geformuleerd in het vijftiende hoofdstuk van het derde boek van 'Das Kapital': "De *ware grenzen* van de kapitalistische productie is *het kapitaal zelf*, dit wil zeggen: dat het kapitaal en zijn zelfvalorisatie als begin- en eindpunt, als motief en doel van de productie verschijnt; dat de productie

slechts productie is voor het *kapitaal* en niet omgekeerd de productiemiddelen loutere middelen zijn voor een zich steeds uitbreidende vormgeving van het levensproces ten behoeve van de *samenleving* van de producenten. De grenzen waarin zich het behoud en de valorisatie van de kapitaalwaarde, die op de onteigening en verarming van de grote massa van producenten berust, alleen bewegen kan, deze grenzen komen dus voortdurend in tegenspraak met de productiemethoden, die het kapitaal voor zijn doel moet gebruiken, en die op onbeperkte vermeerdering van de productie, op de productie als doel op zichzelf, op de onvoorwaardelijke ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten van de arbeid afstevenen. Het middel - de onvoorwaardelijke ontwikkeling van de maatschappelijke productiekrachten - geraakt in voortdurend konflikt met het beperkte doel, de valorisatie van het voorhanden kapitaal. Als dus de kapitalistische productiewijze een historisch middel is om de materiële productiekracht te ontwikkelen en de aan haar beantwoordende wereldmarkt te scheppen, is ze tegelijkertijd de constante tegenstrijdigheid tussen haar historische opgave en de aan haar beantwoordende maatschappelijke productieverhoudingen." (MEW. 25, p. 260; cursivering door Marx; in eigen vertaling) In dit citaat haalt Marx twee verklaringen aan, namelijk: 1) de onbeperkte vermeerdering van de productie, en 2) de onvoorwaardelijke ontwikkeling van de productiekrachten, wat dus neerkomt op de onvoorwaardelijke verhoging van de productiviteit. Waardoor vervult het kapitalisme zijn volgens Marx historische taak? Toch eerder door de onbeperkte vermeerdering van de productie dan door de onvoorwaardelijke productiviteitsverhoging. Als het kapitalisme in zijn verrottingsstadium aanbeld is, dan is dat toch doordat de productie niet vermeerderd wordt, en er steeds meer investeringen nodig zijn voor de verhoging van de productiviteit. De verhoging van de productiviteit kan maar meer productie opleveren als er geen ontslagen vallen in het eigen bedrijf of in andere bedrijven waarmee men concurreert. Meestal vallen er ergens wel ontslagen. De productiviteit groeit niet langer, maar er grijpt een concentratiebeweging plaats. Steeds minder firma's met steeds minder werkkrachten produceren voor de hele wereld. Lenin schrijft over de productie in de ontwikkelde landen: Het "imperialisme betekent een geweldige concentratie van geldkapitaal in slechts enkele landen, wat, zoals wij gezien hebben, tot 100 à 150 miljard franc in waardepapieren kan oplopen. Hierdoor ontstaat een enorme uitbreiding van de klasse of juister gezegd, van de laag van renteniers,

d.w.z. lieden die van het 'coupons knippen' leven en feitelijk geheel buiten het bedrijfsleven staan; lieden wier beroep de lediggang is. De kapitaalexport, die een van de fundamentele economische grondslagen van het imperialisme is, versterkt deze volkomen vervreemding der renteniers van de productie nog meer en drukt de stempel van parasitisme op heel het land, dat van de uitbuiting van de arbeid van enkele overzeese landen en koloniën leeft." (Lenin, 2, p. 340) Iets verder schrijft hij: "Het begrip 'renteniersstaat' of woekerstaat wordt daarom in de economische literatuur over het imperialisme algemeen gebruikelijk. De wereld is verdeeld in een handvol woekerstaten en een reusachtige meerderheid schuldenaarsstaten. (...) De renteniersstaat is de staat van het parasitaire, verrotende kapitalisme." (Lenin, 2, p. 341 - 342) En als men een beschrijving van ons huidig economisch handelen wil hebben, dan hoeft men maar het volgend citaat uit Hobsons imperialisme-boek te lezen, dat door Lenin aangehaald wordt: "Het grootste deel van West-Europa zou dan het uiterlijk en het karakter kunnen aannemen als van sommige streken in Zuid-Engeland, de Rivièra, Zwitserland en Italië, die het meest door toeristen bezocht en door rijke lieden bewoond worden; een kleine groep rijke aristocraten leeft daar van dividenden en pensioenen uit het Verre Oosten, verder een wat grotere groep employés en handelaars en een nog groter aantal huishoudelijk personeel en arbeiders bij het transportwezen en in de laatste productiefasen van licht aan bederf onderhevige waren. De belangrijkste industrieën zouden echter verdwijnen, levensmiddelen en industriële producten voor massaconsumptie zouden als tribuut uit Azië en Afrika worden aangevoerd ... Wij spraken over de mogelijkheid van een nog grootscheepser verbond van westerse staten, een Europese federatie van grote mogendheden. Deze zou echter de zaak van de wereldbeschaving allerminst dienen, doch eerder het geweldige gevaar van een westers parasitisme te voorschijn roepen. Dit zou ontstaan wanneer de heersende klassen van een groep vooraanstaande industriële naties uit Azië en Afrika geweldige inkomsten ontvingen, waarmee zij grote massa's volgzzaam personeel konden onderhouden, maar met persoonlijke dienstverlening of met ondergeschikte industriële werkzaamheden onder controle van de nieuwe financiersaristocratie." (Lenin, 2, p. 343) Lenin onderschrijft dit vooruitzicht. Hij haalt ook de Duitse imperialismekenner Schulze-Gaevernitz aan: "De beschrijving van het 'Britse imperialisme' die Schulze-Gaevernitz ons geeft, onthult ons dezelfde kentekenen van parasitisme. (...) Terwijl als een 'verdiensite' van het imperialisme geldt, dat

het 'de kleurlingen tot de arbeid opvoedt' (zonder dwang gaat het niet ...), bestaat het 'gevaar' van het imperialisme erin, dat Europa 'de arbeid over het algemeen - eerst in de landbouw en in de mijnen, daarna ook de grove industriële arbeid - op de gekleurde mensheid afschuift en zichzelf in de rol van rentenier terugtrekt, waardoor het wellicht de economische en vervolgens ook de politieke emancipatie van de gekleurde rassen voorbereidt'." (Lenin, 2, p. 344) Lenin wijst ook op het migratiefenomeen: "Tot de beschreven typische verschijnselen van het imperialisme moet men ook de afnemende emigratie uit de imperialistische landen en de toenemende immigratie (het toestromen van arbeiders en het zich vestigen door dezen) naar deze landen uit de minder ontwikkelde gebieden rekenen, waar het arbeidsloon lager is." (Lenin, 2, p. 345)

Het idee, het vertrekpunt van Lenin is de overheersing van het kapitalisme door de kapitaalexport, die gedacht wordt als een vorm van leningen, van krediet dat gegeven wordt aan niet-kapitalistische landen. De kapitaalexport blijkt dan neer te komen op het verlenen van krediet om productiemiddelen aan te kopen. In de 'Derde' Wereld wordt dan met deze productiemiddelen, die met behulp van leningen zijn aangekocht, gewerkt. Het Westen leeft dan als rentenier. De tewerkstelling wordt in het Westen nog gehandhaafd, doordat steeds meer mensen in de dienstensector gaan werken, die dus zelf niet meer produceert. De boerderijen verdwijnen in het Westen; in de 'Derde' Wereldlanden gebeurt onze landbouwproductie. Een eigenlijke overdracht van industriële productie naar 'Derde'-Wereldlanden heeft zo goed als niet plaatsgehad. Dit bleek niet nodig omdat er nog een ander parasitisme heeft plaatsgegrepen, namelijk de overdracht van menselijke arbeidskracht door middel van technologie op natuurkrachten en het hierbijhorende hoger verbruik van natuurlijke energie. Dit leek nog beter dan de overdracht naar de 'Derde'-Wereldlanden. Lenin heeft deze mogelijkheid niet in aanmerking genomen. De grondstoffenuitbuiting die wezenlijk verbonden is met onze technologie, staat niet centraal in Lenins redenering.

Lenin staat dus veel meer wantrouwend tegenover de historische rol van het kapitalisme dan Marx en Engels. Het ziet er niet naar uit dat het kapitalisme vanzelf zal leiden naar een socialistische maatschappij. De hoop van Marx, het geloof in de historisch noodzakelijke rol van het kapitalisme, delen we niet meer. De beste weerlegging van Marx' geloof is de mislukking van het socialisme in Oost-Europa dat juist trachtte een ge-

lijkaardig productieapparaat als het kapitalisme op te bouwen.

Wat de verrotting betreft, is de kern van de zaak voor Lenin de kapitaalexport, - wat de titel is van het vierde hoofdstuk van zijn imperialisme-boek. Het derde hoofdstuk eindigt met de uitspraak: "Zeer in het bijzonder moeten wij nu bij de rol stilstaan, die door de kapitaalexport wordt gespeeld bij het tot stand brengen van een internationaal net van afhankelijkheidsbetrekkingen en relaties van het financierskapitaal." (Lenin, 2, p. 307) In de eerste alinea van hoofdstuk 4 schrijft hij: "Voor het oude kapitalisme, met de volledige heerschappij van de vrije concurrentie, was de uitvoer van *waren* kenmerkend. Voor het nieuwste kapitalisme, met de heerschappij van de monopolies, is de uitvoer van *kapitaal* kenmerkend geworden." (Lenin, 2, p. 307, cursivering door Lenin) Iets verder lezen we: "Op de drempel van de 20ste eeuw ontstaan andere soorten monopolies: ten eerste monopolistische verbonden van kapitalisten in alle kapitalistisch ontwikkelde landen; ten tweede de monopolistische positie van enkele zeer rijke landen, waar de accumulatie van kapitaal geweldige afmetingen had bereikt. In de ontwikkelde landen ontstond een enorm 'kapitaaloverschot'. Het is duidelijk dat er geen sprake zou kunnen zijn van kapitaaloverschot, indien het kapitalisme in staat was de landbouw, die nu overal ver bij de industrie ten achter gebleven is, tot ontwikkeling te brengen en het levenspeil van de massa van de bevolking te verhogen, die in weerwil van een duizelingwekkende technische vooruitgang overal een honger- en ellendebestaan leidt. Dit is dan ook het 'argument', dat algemeen door de kleinburgerlijke critici van het kapitalisme wordt aangevoerd. Maar dan zou het kapitalisme geen kapitalisme zijn, want zowel de ongelijkmatigheid van de ontwikkeling als het hongerbestaan van de massa's is een fundamentele, onvermijdelijke voorwaarde en uitgangspunt van deze productiewijze. Zolang het kapitalisme kapitalisme blijft, wordt het kapitaaloverschot niet gebruikt om het levenspeil van de massa's in het desbetreffende land te verhogen - dit zou immers een vermindering van de winst van de kapitalisten betekenen -, maar voor verhoging van de winst door middel van kapitaalexport naar het buitenland, naar achtergebleven landen. In deze onderontwikkelde landen is de winst gewoonlijk hoog, want er is weinig kapitaal, terwijl de prijs van de grond betrekkelijk laag, het arbeidsloon gering en de grondstoffen goedkoop zijn." (Lenin, 2, p. 308) Deze kapitaalexport wordt nog steeds op de eerste plaats verkozen. Lenin citeert uit het Berlijnse tijdschrift 'Die Bank' van oktober 1913: "De geldmarkten verkeren weliswaar niet

bepaald in een goede toestand en ook de politieke vooruitzichten zijn nog steeds niet rooskleurig, maar toch waagt geen enkele geldmarkt het, buitenlandse aanspraken af te slaan, uit vrees dat de buurman hem voor zou kunnen zijn door wél leningen af te sluiten en zich daardoor recht op bepaalde kleine wederdiensten te verzekeren. Er valt immers bij dergelijke internationale transacties altijd wat voor de geldschieter af, hetzij een voordeel op het gebied van de handelspolitiek, hetzij een kolenstation, de aanleg van een haven, een vette concessie of een order voor kanonnen." (Lenin, 2, p. 310 - 311)

Wat Lenin in het vierde en meest belangrijke hoofdstuk van zijn imperialisme-boek schrijft, wordt opvallend genoeg bevestigd door onze eigen ervaringen. Is onze betrekkelijke welstand te danken aan onze democratie, vrije markt en technologie? Volgens een nogal populaire visie zouden de landen in de 'Derde' Wereld maar hetzelfde moeten doen dan wij: het is omdat ze daar niet over de democratie, de vrije markt en onze technologie beschikken, dat ze er niet zo goed aan toe zijn dan wij. Bij deze populaire visie vergeet men echter dat onze welstand de ellende van de 'Derde'-Wereldlanden tot voorwaarde heeft. Wat er op mondiaal vlak gebeurt, is niet te vergelijken met een wedloop, waarbij de één de ander niet hindert, maar met een bokswedstrijd, waarbij de een maar kan overwinnen ten koste van de ander. Eén van de minst aanvaarde redeneringen is dat onze welstand niet te danken is aan onze ijver. Is het zo dat wie het hardst werkt, ook het meest beloond wordt?

Nu bestaat er een enorme schuldenlast van de 'Derde' Wereld ten opzichte van de industrielanden. Dit is toch niet te ontkennen. Lenin heeft dit reeds voorzien. Een prachtige bevestiging van Lenins stellingen vindt men in het boek van Susan George "A fate worse than debt"(1988). Susan George vermijdt marxistische terminologie. Zij bevestigt dat wat Lenin in zijn tijd heeft zien ontstaan, nu zich heeft verder gezet. Zij toont aan dat de schuldenlast van de 'Derde' Wereld net ontstaan is uit de raadgeving: "doe net hetzelfde als de industrielanden, dan zullen jullie ook welvarend worden". Dit is dus de raadgeving van de Westerse bourgeois. Net wat men hen aanraadt om uit de miserie te geraken, is dat wat hen verder in de miserie steekt. Al de maatregelen die men nu uitdoktert om uit de schuldenlast te geraken, zijn precies dezelfde waardoor ze juist in die schuldenlast zijn terechtgekomen. Zo schrijft Susan George over Marokko: "Het IMF wil meer van hetzelfde: verdere investering in exportproductie,

verdere integratie in de wereldmarkten - dat is juist de strategie dat dit potentieel rijk in zijn huidig economisch moeras heeft gedompeld" (Susan George, p. 85; in eigen vertaling)⁶. In feite heeft deze raadgeving nooit gewerkt. Door middel van kredieten een eigen industrie opbouwen die op de wereldmarkt zou kunnen meeconcurreren, is nooit gelukt. Het werkt niet, omdat er geen plaats op de markt is. De 'Derde'-Wereldlanden kunnen de concurrentie op de wereldmarkt niet aan. Wat is het mechanisme? Lenin zegt dat er kapitaalexport plaatsgrijpt, omdat er kapitaaloverschotten zijn waarmee men geen weg meer weet. De kredieten worden de 'Derde'-Wereldlanden dus opgepraat. Het schuldenprobleem zelf kon Lenin nog niet ten gronde bespreken. Susan George stelt dat de 'Derde' Wereld wordt aangemoedigd kredietleningen aan te gaan, omdat er een wereldwijd welstellend kapitalisme zou ontstaan. Ofwel gebeurt deze aanmoediging, hoewel men heel goed wist dat het nooit zou werken. Waren er kwade bedoelingen? Lenin gelooft niet in de boosaardigheid van de kapitalisten. Marx keert zich ook tegen deze kwade-intentie-analyses. Men kan zich voorstellen dat Helmut Kohl werkelijk geloofde dat de introductie van de D-mark de welstand in de DDR zou brengen. Heeft men hier niet eerder met intellectuele sukkelaars te maken dan met boosdoeners? Is het niet eerder een kwestie van pure onbekwaamheid. De Westerse kapitalisten hebben natuurlijk steeds hun eigen marktaandeel verdedigd als het er op aan kwam.

Productiviteitsstijging betekent steeds marktconcentratie, maar geen uitbreiding van de beschikbare goederen. De levensstandaard op wereldvlak gaat dus achteruit. De kapitaalexport bestaat uit export van kapitaalgoederen, d.w.z. van productiemiddelen. Kapitaaloverschot is dus een overschot aan productiemiddelen. Een gevolg hiervan is dat er een overproductie aan productie-installaties bestaat.

In de meest recente jaren zeggen sommige economen dat men in een nieuwe fase van kapitaalschaarste verkeert. Bijkomende leningen worden momenteel slechts onder zeer strenge voorwaarden aan de 'Derde'-Wereldlanden gegeven. Dit zou dus kunnen betekenen dat het imperialisme, de verrottingsfase van het kapitalisme, op zijn laatste beentjes

---

⁶ Vertaald wordt uit Susan George "A fate worse than debt. A radical new analysis of the Third World debt crisis", Penguin Books, London, 1989.

loopt. Met betrekking tot Lenin is dit niet duidelijk, maar wel met betrekking tot Rosa Luxemburg. Luxemburg loste het probleem van de realisatie van de meerwaarde op door te stellen dat de meerwaarde kan gerealiseerd worden op basis van de 'Derde' Wereld, dus niet op basis van de arbeiders, maar op basis van de armsten van de wereld. Zolang men dit enkel monetair-financieel beschouwt, komt men niet uit dit probleem uit. In zijn al eerder aangehaalde artikel schrijft Johan Moyaert: "Economische groei kan men niet juist beoordelen als men zijn perspectief eerst zodanig vernauwt dat men enkel oog heeft voor stijgende productiecijfers, de groeiende fortuinen, de uitbreiding van de handelsverrichtingen, de praal van de nieuwe openbare gebouwen, de luxe van de rijke kringen. Om te weten of die groei maatschappelijk gezien ook goed is, moet men op andere zaken letten. Ten eerste moet men zien hoe het gesteld is met het leven van de massa van de mensen in het land of de streek waar de groei plaatsvindt, welke de arbeidsomstandigheden zijn en welke koopkracht de lonen vertegenwoordigen, of er geen werkloosheid is; en ook of de groei niet gebeurt om de prijs van de verslechtering van bepaalde levensvoorwaarden van vele, op langere termijn misschien zelfs van alle mensen, omdat gevaarlijke schade wordt aangebracht aan de leefwereld en men de kosten voor het herstel niet wil dragen of de schade onherstelbaar is. (...) Maar ten tweede moet men weten of de economische groei in een streek geen erge gevolgen heeft voor een andere, doordat *daar* mensen in ellendige levensomstandigheden blijven vastzitten omdat *zij* gedwongen worden de grootste kosten van de groei in de eerste streek te dragen." (Kritiek 19, p. 64 - 65; cursivering door Moyaert) Wanneer men de financiële import- en exportrekeningen bekijkt, zou men de indruk kunnen hebben dat we niet aan 'grondstoffenroof' uit de 'Derde' Wereld doen. Deze indruk is vals omdat het natuurlijk zo is dat we financieel zo goed als niets voor deze grondstoffen betalen. In cijfers stelt dit natuurlijk zeer weinig voor, en zijn onze afgewerkte producten natuurlijk heel wat duurder dan de grondstoffen. Karl Marx heeft zelf het probleem van de realisatie van de meerwaarde gesteld, en dit probleem lijkt onoplosbaar. Maar misschien is er wel geen realisatieprobleem en moet de meerproductie niet verkocht en afgezet worden. De piramiden en de kathedralen moesten toch niet verkocht worden. En hoe zit het met onze kernraketten en andere bewapeningsmiddelen? Het kernverschijnsel van de kapitalistische economie blijkt te zijn dat voor de bourgeoisie hoe dan ook verworven is wat door de arbeiders gemaakt is. Het

realisatieprobleem zou dan niet de kern van het kapitalisme zijn. En juist in het eerste boek van Het Kapitaal, de meest rijpe versie van Marx' pogingen om een kritiek op de politieke economie te schrijven, stelt Marx het realisatieprobleem niet aan de orde.

Bij Lenin heeft men een visie op de economische toestand van de twintigste eeuw - een visie die zeer te denken geeft, waarvan de actualiteit als vraagstelling blijft bestaan.

* * *

§ 3. DE OPPORTUNISME-STELLING

De eigenlijke oorzaak van het mislukken van het communisme is het opportunisme. Dit is wellicht het eigenlijke thema van Lenins boek "Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme". Momenteel kennen we dit verschijnsel nog steeds, maar in een omvang die zelfs Lenin niet had kunnen vermoeden. In het tiende hoofdstuk van zijn imperialismeboek lezen we: "Het gevaarlijkst in dit opzicht zijn de mensen, die niet willen begrijpen, dat de strijd tegen het imperialisme een holle en leugenachtige frase is, indien deze niet onverbrekkelijk is verbonden met de strijd tegen het opportunisme." (Lenin, 2, p. 362) Wat Lenin onder opportunisme verstaat, lezen we enkele regels hoger: "Doordat de kapitalisten in een der vele takken van industrie, in een der vele landen enz. hoge monopolistische winsten maken, krijgen zij economisch de mogelijkheid enkele lagen van de arbeiders, tijdelijk zelfs een vrij grote minderheid van de arbeiders, om te kopen, naar de zijde van de bourgeoisie van de desbetreffende tak van industrie of het desbetreffende land over te halen en tegen alle andere uit te spelen. Dit streven wordt nog versterkt door het toegenomen antagonisme, dat de verdeling van de wereld tussen de imperialistische staten doet ontstaan. Zo ontstond het verband tussen imperialisme en opportunisme, (...)" (Lenin, 2, p. 362) In het achtste en negende hoofdstuk zijn er ook beschrijvingen van het opportunisme. Het is een rode draad doorheen het hele boek. Lenin was toen met zo goed als niets anders bezig. In 1915 schrijft hij in "Socialisme en oorlog": "De economische grondslag van het opportunisme en het sociaal-chauvinisme is een en dezelfde: de belangen van een geheel onbeduidende laag van geprivilegieerde arbeiders en kleinburgers, die hun geprivilegieerde positie, hun 'recht' op brokken van de tafel van de bourgeoisie verdedigt, op brokken van de winsten die 'haar' nationale bourgeoisie door middel van de uitplundering van vreemde naties, door middel van de voordelen van haar positie als grootmacht enz. opstrijkt. De ideologisch-politieke inhoud van het opportunisme en het sociaal-chauvinisme is één en dezelfde: samenwerking van de klassen in plaats van klassenstrijd, afstand doen van revolutionaire strijdmiddelen, ondersteuning van de 'eigen' regering in voor haar moeilijke omstandigheden in plaats van deze moeilijkheden voor de revolutie te benutten" (Lenin, "Socialisme en

oorlog", p. 583; in eigen vertaling)⁷. Dit is de sterkste uitspraak van Lenin daaromtrent. Lenin citeert hierover nog uit brieven van Friedrich Engels: "Zo schreef Engels op 7 oktober 1858 aan Marx '... dat het Engelse proletariaat in feite meer en meer verburgerlijkt, zodat deze meest burgerlijke van alle naties het tenslotte zover schijnt te willen brengen, dat zij *naast* de bourgeoisie een burgerlijke aristocratie en een burgerlijk proletariaat bezit. Bij een natie, die de gehele wereld uitbuit, is dat tenslotte in zekere zin gerechtvaardigd'. (...) En in een brief aan Kautsky van 12 september 1882 schrijft Engels: 'U vraagt mij wat de Engelse arbeiders van de koloniale politiek denken? Wel, precies hetzelfde wat zij van de politiek in het algemeen denken... Er is hier immers geen arbeiderspartij, er zijn slechts conservatieven en liberaal-radicalen en de arbeiders profiteren vlot mee van het Engelse monopolie op de wereldmarkt en in de koloniën.' " (Lenin, 2, p. 346; cursivering door Lenin) Aan het verschijnsel dat hele lagen - een zogenaamde arbeidersaristocratie - zich tot medeplichtige maakt van de bourgeoisie in plaats van de tegenstelling ermee aan te gaan, geeft Lenin de volgende namen: opportunisme, sociaal-imperialisme en sociaal-chauvinisme. Lenin spreekt soms van "onbeduidende delen" van de arbeiders, maar anderzijds stelt hij wel dat de sociaal-democraten ook opportunisten zijn. Wat wij sociaal-democratie noemen, noemt Lenin opportunisme; wat wij communisme noemen, noemt Lenin revolutionaire sociaal-democratie. De klassensamenwerking komt het sterkst naar voren in oorlogssituaties. In 1914-1918 hebben de arbeiders zich solidair met de kapitalisten van hun natie opgesteld ter verdediging van hun vaderland. Het begrip 'chauvinisme' is juist uitdrukking van een extreem nationalisme, een extreme vereenzelviging met het vaderland. De communistische partijen zijn juist ontstaan uit die kernen van parlementairen die weigerden oorlogskredieten te stemmen. In Duitsland waren dat bijvoorbeeld Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg. Deze bereidheid tot klassensamenwerking om langs imperialistische weg profijt uit de plundering van andere landen binnen te halen, is toch nationaal-socialistisch of, om Lenins term te gebruiken, sociaal-chauvinistisch. Daarbij schuift men dus de klassentegenstellingen ter zijde. In zijn beginperiode was het nationaal-socialisme zo ook

---

⁷ Vertaald wordt uit W.I. Lenin, "Ausgewählte Werke in sechs Bänden", Band II, Dietz Verlag Berlin, 1986.

werkzaam. Steeds meer leden van de arbeidersklasse lieten zich overhalen om tot de nationaal-socialistische arbeiderspartij toe te treden. Daarbij gaat men ervan uit dat het probleem niet de klassentegenstelling is, maar de positie van de eigen (Duitse) natie tegenover de andere landen. De koek moet eerst veroverd worden vooraleer men hem kan verdelen. Het nationaal-socialisme neemt in feite de uitspraak van Cecil Rhodes, "imperialisme of burgeroorlog", over. Voor een Indiër was er trouwens geen verschil tussen het Brits imperialisme en het nationaal-socialisme. Lenin stelde ook reeds deze gelijkheid.

Kan men enkel maar van nationaal-socialisme spreken als men dit met het volle bewustzijn praktiseert? Tegenwoordig lijkt dit verschijnsel bij alle partijen van alle Westerse landen een enorme uitbreiding genomen te hebben. Ze prediken in feite allemaal het nationaal-socialisme. Ze stellen allemaal dat de economische crisis moet overwonnen worden door de competitiviteit van de eigen ondernemingen te redden. Daarvoor moet er bezuinigd en ingeleverd worden, moet er aan loonmatiging worden gedaan. En als we daarmee de competitiviteit van onze bedrijven hebben gered, kunnen we met onze bedrijven de internationale concurrentiestrijd voeren, en de bedrijven in andere landen wegconcurreren. Wij leveren dus in om andere mensen werkloos te maken. Zijn dan niet al onze partijen nationaal-socialistisch geworden? En is hun verschil met het Vlaams Blok niet, dat het Vlaams Blok niet inziet dat een beetje ruimer gezien we migranten nodig hebben om ze nu eens hier ter plaatse uit te buiten - de migranten die door het grootkapitaal zijn binnengehaald om de lonen hier te drukken.

Is dit opportunisme bij linkse bewegingen wel bewust? Als we het nu nog zo slecht niet stellen, profiteren we in feite mee van de uitbuiting van andere landen. Bestaat er hier niet een onwil om te weten? Een verdringingsverschijnsel? Is de betrekkelijke welstand van onze arbeiders te danken niet aan hun eigen arbeid, maar aan de uitbuiting van derden? Is het wel zo, zoals men dikwijls hoort, dat de anderen het niet goed stellen om dat ze niet hard genoeg werken? Wat wij de sociaal-democratie noemen, is onmiddellijk opgekomen na de Franse Revolutie. De eenvoudige reden daarvoor is dat deze burgerlijke revolutie het gewoonweg niet kon halen zonder de deelname van het volk. Het volk van Parijs heeft de revolutie gemaakt. Alexis de Tocqueville, die 1848 heeft meegemaakt,

stelde dat de revolutie van 1848 de geschiedenis zou ingaan als de socialistische revolutie. De sociaal-democratie en de vakbonden hebben na 1848 tot in de twintigste eeuw geweldige successen geboekt in de landen waarop de Franse revolutie invloed heeft gehad. Deze voordelen zijn werkelijk bevochten en niet zomaar toegegeven door de kapitalisten. Gaat het hier om corruptie vanwege de vakbonden? Hebben ze hun ziel verkocht? Dit lijkt niet zomaar waar te zijn zoals Lenin het stelt, alhoewel sommige volksleiders zich misschien wel braaf opstellen. De voordelen, die bevochten en verworven werden, waren toch maar te bekostigen op basis van de imperialistische uitbuiting van de rest van de wereld. Dat is het belangrijke feit ! Is aan deze situatie tot hertoe iets veranderd? Onze democratie, vrije-markteconomie en technologie zijn nog steeds gebaseerd op de imperialistische werelduitbuiting. Zelfs onze sociaal- en ecologisch-verantwoorde markteconomieën zijn daarop gebaseerd. Is de economische mislukking in de socialistische landen juist niet te wijten aan het feit dat ze niet meededen aan deze imperialistische werelduitbuiting? Stemmen de socialisten, de sociaal-democraten en de vakbeweging stilziggend in met deze werelduitbuiting?

Het is onder de sociaal-democraten nogal de gewoonte te stellen dat de 'Derde'-Wereldlanden maar hetzelfde moeten doen als wij. Susan George stelt echter in haar boek "Ill fares the land" over het Amerikaanse landbouwsysteem: "De niet-hernieuwbare energie die nodig is om dit systeem verder te laten functioneren, bedraagt 1.400 liter olie per Amerikaan per jaar. Indien men zou trachten de 4 miljard mensen van de wereldbevolking te voeden met een Amerikaans dieet dat de landbouwproductietechnologieën van de Verenigde Staten zou gebruiken (waarbij men ervan uitgaat dat de olie de enige energiebron is), dan zouden alle bekende oliereserves binnen elf jaar uitgeput zijn." (p. 30, in eigen vertaling)⁸ "De industrielanden vertegenwoordigen slechts 27 % van de wereldbevolking, maar zij verbruiken wel 93 % van de aluminiumproductie, 91 % van het koper, 88 % van het ijzererts en 81 % van de aardolie, producten waarvan de reserves op minder dan vijftig jaar geschat worden."⁹ De keuze waarvoor men in het Westen staat, is blijkbaar ofwel

---

⁸ Vertaald wordt uit Susan George, "Ill fares the land. Essays on food, hunger and power", Penguin Books, London, 1984.

⁹ Geciteerd uit het artikel van Thierry

het behoud van onze welstand die gebaseerd is op onrechtvaardigheid, ofwel meer rechtvaardigheid, wat echter betekent dat we moeten afstand doen van onze welstand en dus soberder leven. Dit laatste zou echter mede inhouden dat we ons uit de internationale concurrentiestrijd terugtrekken, en we zeker onze economie niet door buitenlandse bedrijven die wel op internationaal vlak uitbuiten, laten kapotconcurreren. Als we voor meer rechtvaardigheid op internationaal vlak zouden kiezen, betekent dit dat we zouden leven zoals de mensen in het Oostblok tot 1985. Zij hadden ook een grens aan de internationale concurrentiestrijd opgeworpen, namelijk de muur en het ijzeren gordijn. Er was geen sociaal vraagstuk in de socialistische landen. Er was, gemeten aan onze eigen voorstellingen, wel armoede, maar geen ellende: iedereen kon zijn basisbehoeften redelijk bevredigen.

Is er een ander middel om welvaart op te bouwen dan via de uitbuiting van andere landen? Er is een technologische productiewijze aan het werk, die niet zo productief blijkt te zijn. De socialistische landen hebben aan hetzelfde soort productiewijze vastgehouden zonder in te zien dat men daarvoor imperialistisch moest uitbuiten. In 1972 is de Club van Rome tot de conclusie gekomen dat de grote boosdoener de ongebreidelde groei is. Wanneer men het rapport echter nauwkeurig leest, blijkt dat de grote boosdoener niet de groei is. Zelfs het stopzetten van de groei van de wereldbevolking en van de industriële investeringen lost de wereldcatastrofe niet op. Het rapport vermeldt nog 5 extra-voorwaarden. Eén ervan luidt dat het grondstoffen- en energieverbruik per producteenheid 1/4 moet bedragen van dat van 1970. In feite betekent dit dat het aantal producten dat gemaakt mag worden, maar 1/4 mag bedragen van het aantal uit 1970. Dit kan, als men de producten zo maakt dat ze niet direkt verslijten. In de meeste van de huidige, technologisch vervaardigde, producten is echter de kunstmatige slijtage ingebouwd. Als men een duurzame economie wil, moet men duurzame producten maken. Tegenwoordig is alles consumptiegoed geworden. Iets consumeren betekent iets verteren. Voedsel moet verteerd worden, maar daarom moeten huizen, klederen, vervoermiddelen ... toch geen consumptie-, d.w.z. verteringsmiddelen

---

Warmoes "Teveel negers ?" in "De Rode Vaan" van 27.04.90, p. 2.

worden. Zo een duurzame productiewijze is nogal arbeidsintensief. Dit zou dus betekenen dat de mensen terug tewerkgesteld zouden worden. Daarvoor moet men echter loskomen van de technologische productiewijze.

* * *

§ 4. VERKLARINGEN VOOR HET MISLUKKEN VAN HET SOCIALISME

Om de actualiteit van Lenin samenvattend te belichten, is het goed te vertrekken van de vraag naar de redenen van de mislukking van het socialisme in de Sovjet-Unie en aanverwante landen. Wat is daarvan de oorzaak? De term 'oorzaak' is echter niet de goede term. Om iets af te breken, om iets te doen mislukken, is het reeds voldoende een voorwaarde daarvoor weg te nemen.

Er zijn vijf mogelijke verklaringen voor het mislukken van het socialisme in Oost-Europa in omloop. In letterlijke citaten zijn het de hierna volgende - het betreft dus feitelijke uitspraken.

Adam Smith geeft in "The wealth of nations" (1776) , meer bepaald in één van de fameuze passages over de onzichtbare hand, het liberale antwoord als eerste mogelijke verklaring: "Elk individu werkt noodzakelijk om de jaarlijkse inkomsten van de maatschappij zo hoog te maken als hij kan. In het algemeen, inderdaad, heeft hij noch de bedoeling het algemene belang te bevorderen, noch weet hij in welke mate hij het aan het bevorderen is. (...) Door deze arbeid op zo een manier te richten dat zijn opbrengst misschien van de grootste waarde is, heeft hij alleen zijn eigen voordeel tot bedoeling, en is hij hierbij, zoals in vele andere gevallen, geleid door een onzichtbare hand om een doel te bevorderen dat geen deel uitmaakte van zijn bedoeling. Het is echter niet steeds het slechtste voor de maatschappij dat het ervan geen deel uitmaakt. Door zijn eigen belang na te jagen bevordert hij dikwijls dat van de maatschappij op een meer effectieve wijze dan wanneer hij werkelijk bedoelt het te bevorderen. Ik heb nooit veel goeds gedaan weten worden door hen die voorwenden voor het algemeen welzijn te handelen." (Adam Smith, An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, 1776, Deel 1, Glasgow edition, Liberty classics, p. 456; in eigen vertaling) Moet een goede doelstelling ipso facto leiden naar een mislukking? Deze vraag blijft tenminste als vraagstelling gelden, gezien de ervaring die men heeft opgedaan in de Sovjet-Unie en bij ons. En misschien zit er toch iets van waarheid in: de goede wil alleen doet weinig ter zake; het hangt eerder van inzicht en inspanning af.

Karl Marx en Friedrich Engels schrijven in "Die deutsche Ideologie" (1845)

- deze passage, die vermoedelijk van Marx is, geeft de tweede mogelijke verklaring -: "Deze 'vervreemding', om voor de filosofen verstaanbaar te blijven, kan natuurlijk maar onder twee *praktische* voorwaarden opgeheven worden. Opdat zij een 'onduldbare' macht zou worden, d.w.z. een macht waartegen men revolteert, is het nodig dat ze de massa van de mensheid als volstrekt 'bezitloos' voortgebracht heeft en dit terzelfder tijd in tegenstelling met een voorhandene wereld van rijkdom en beschaving, wat allebei een grote stijging van de productiekracht, een hoge graad van haar ontwikkeling vooronderstelt - en anderzijds is deze ontwikkeling van de productiekrachten (waarmee tegelijk reeds de empirische existentie gegeven is die in het *wereldhistorische* in plaats van in het lokale bestaan van de mensen voorhanden is) ook daarom een absoluut noodzakelijke praktische voorwaarde, omdat zonder haar slechts de *armoede* veralgemeend zou worden, en zo met de *behoefte* ook de strijd om het noodzakelijke opnieuw moet beginnen en de geheel oude stront zich zou moeten herhalen , (...) " (MEW. 3, p. 34-35; cursivering door Marx; in eigen vertaling) Marx stelt hier dat onder voorwaarden van niet voldoende ontwikkelde productiekrachten het onmogelijk is om een socialistische maatschappij op te bouwen. De socialistische revolutie in 1917 zou dus uiteindelijk moeten mislukken, omdat ze heeft plaatsgehad onder voorwaarden van een niet voldoende ontwikkeld kapitalisme. 1917 was wel een heel spontane revolutie die niet zomaar was tegen te houden.

Een derde mogelijke verklaring vinden we bij Engels in het tweede deel van het derde hoofdstuk van de "Anti-Dühring" ("Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft") uit 1877, en in het derde hoofdstuk van "De ontwikkeling van het socialisme van utopie tot wetenschap", dat oorspronkelijk in 1880 verscheen als de Franse vertaling van drie hoofdstukken van de "Anti-Dühring": "De splitsing van de maatschappij in een uitbuitende en een uitgebuite, een heersende en een onderdrukte klasse was het noodzakelijke gevolg van de vroegere geringe ontwikkeling van de productie. Zolang de maatschappelijke totale arbeid slechts weinig meer oplevert, dan wat voor het behoeftige bestaan van allen noodzakelijk is, zolang dus de arbeid de gehele of bijna gehele tijd van de grote meerderheid van de leden van de maatschappij in beslag neemt, zolang splitst deze maatschappij zich noodzakelijk in klassen. Naast deze uitsluitend door de arbeid in beslag genomen grote meerderheid vormt zich een van direct-productieve arbeid bevrijde klasse, die zorg draagt voor de gemeenschappelijke aangelegenheden van de maatschappij.

leiding van de arbeid, staatszaken, justitie, wetenschap, kunsten, enz." (MEW. 20, p. 262; in eigen vertaling) In deze passage wordt de klassenopdeling niet gemaakt op grond van het al of niet bestaan van kapitaal-eigenaars, maar van een algemenere categorie, namelijk van vrijgestelden van direct-productieve arbeid. De afschaffing van het particuliere eigendom van productiemiddelen en de vervanging daarvan door staatsbezit is zeker niet voldoende om het kapitalisme af te schaffen. Engels zegt daarover: "Maar noch de verandering in maatschappijen op aandelen, noch die in staatseigendom heft de kapitaal-eigenschap van de productiekrachten op. Bij de maatschappijen op aandelen ligt dat voor de hand. En ook de moderne staat is op haar beurt slechts de organisatie die de burgerlijke maatschappij aanneemt, om de algemene uiterlijke voorwaarden van de kapitalistische productiewijze in stand te houden tegen aantasting, zowel van de arbeiders als van de individuele kapitalisten. De moderne staat, onder welke vorm ook, is een in wezen kapitalistisch werktuig, de staat van de kapitalisten, de ideële universele kapitalist. Hoe meer productiekrachten hij als eigendom overneemt, des te meer wordt hij werkelijk universeel kapitalist, des te meer staatsburgers buit hij uit. De arbeiders blijven loonarbeiders, proletariërs. De kapitaalverhouding wordt niet opgeheven, ze wordt veeleer op de spits gedreven." (MEW 20, p. 260; in eigen vertaling) Er is dus geen kapitalisme omdat er kapitalisten zijn, maar er zijn kapitalisten omdat er kapitalisme is. Marx stelde dat de kapitalisten de functionarissen van het kapitaal zijn. Het kapitalisme kan perfect bestaan zonder kapitalisten. In een louter genationaliseerde economie is volgens Engels het volgende het geval: "Alle maatschappelijke functies van de kapitalist worden nu door betaalde beampten waargenomen. (...) Heeft de kapitalistische productiewijze eerst de arbeiders verdrongen, dan verdringt ze nu de kapitalisten en verwijst hen, precies als de arbeiders, naar de rijen van de overtollige bevolking, zij het voorlopig ook niet naar het industriële reserveleger." (MEW. 20, p. 259-260; in eigen vertaling) Onder voorwaarden van schaarste wordt bij nationalisatie het kapitalisme blijkbaar niet beëindigd, maar ten top gedreven.

Lenin geeft een vierde verklaring in zijn imperialisme-boek uit 1916: "Het imperialisme, dat verdeling en uitbuiting van de wereld betekent en niet van China alleen, dat monopolistisch hoge winsten voor een handvol van de rijkste landen betekent, maakt het economisch mogelijk de bovenste

lagen van het proletariaat om te kopen en voedt, vormt en versterkt daardoor het opportunisme." (Lenin, 2, p. 344) De betrekkelijke welstand in een handvol rijkste landen is dus het gevolg van de opdeling en uitbuiting van de hele wereld. Door niet deel te nemen aan de imperialistische uitbuiting is het socialisme in de Oostbloklanden mislukt.

Bij deze vier verklaringen - en ook bij de later nog aan te halen vijfde verklaring - moet men volgende methodologische opmerking maken. Elk van deze verklaringen lijken voldoende. Elk haalt feiten aan en levert een verklaring voor wat er daadwerkelijk misgelopen is. Het zijn dus mogelijke verklaringen. De vraag is echter niet welke een mogelijke reden is, maar welke de werkelijke reden is voor het mislukken van het socialistische experiment in de Oost-Europese landen. Het moet de noodzakelijke reden zijn: een reden waaraan men niet voorbij kan. Dat is de filosofisch geëiste tegenproef. Laten we de vier reeds vermelde verklaringen eens van nabij bekijken.

Tegenover Smiths bewering dat enkel het bevorderen van je eigenbelang - "noodzakelijk" of "meestal" - leidt naar een bevordering van het algemeen belang, staat, ten eerste, Marx' stelling dat de verrijking, de kapitaalaccumulatie, steeds ergens anders vandaan moet gehaald worden. Daartegen spreekt ook, ten tweede, Lenins onderzoek waaruit blijkt dat de betrekkelijke welstand van de kapitalistische landen maar te danken is aan het feit dat elders de armoede toeneemt. Wereldeconomisch gezien is het dus zeker niet het geval dat het nastreven van het eigenbelang van de rijke landen het algemeen wereldbelang bevordert.

Lenins verklaring is wellicht de beste verklaring voor het mislukken van het socialisme in Oost-Europa: de afwezigheid in de internationale concurrentiestrijd. Het kapitalisme kan maar een verhoogde levensstandaard garanderen ten koste van anderen. Als men binnen de socialistische landen de kapitalistische ontwikkeling wil nabootsen zonder internationaal uit te buiten, dan kan dit maar ten koste van de eigen burgers. De uitbuiting van de natuur - wat de andere mogelijkheid is - is in de Oostbloklanden trouwens niet veel groter dan in de Westerse, kapitalistische landen. De USA heeft bijvoorbeeld 23 % koolstofdioxide-uitstoot en Oost-Europa 25 %. Trouwens, de pollutie door bruinkool in het gebied rond Leipzig dateert reeds van voor het ontstaan van het Oostblok; deze heeft dus niets te maken met het socialisme.

Lenin en zijn medestanders wisten perfect onder welke omstandigheden de revolutie was tot stand gekomen. Daar ze aan de analyse van Marx en Engels bleven vasthouden, waren ze ervan overtuigd dat het hun eerste taak was het kapitalisme te voltooien. Dit project heeft zich dan ook doorgezet van Lenin tot en met Gorbatsjov. De Nieuwe Economische Politiek van Lenin (uit 1921) betekende de terug invoering van kapitalistische elementen in de economie. Gorbatsjovs "perestroika"-voorstellen staan reeds in Lenins NEP. Lenin beschouwde echter de NEP als een zware stap achteruit, een strategische terugtrekking en een nederlaag voor de beweging. Gorbatsjov vermeldt dit echter niet. Ofwel vergist Gorbatsjov zich, ofwel bedriegt hij de mensen. De perestroika van Lenin - de NEP - is gestrand door Stalins collectivisering van de landbouw. Stalin heeft daarna de "socialistische accumulatie" op touw gezet, met als doel het kapitalisme in te halen en voorbij te streven. Chroesjtsjovs perestroika hield ook herinvoering van vrije-markt-elementen in. Brezjnev gebruikte dezelfde slogans als Gorbatsjov.

Marx' stront-hypothese lijkt zich hier op te dringen: de grote fout in 1917 blijkt het riskeren van een socialistische revolutie onder voorwaarden van een niet voldoende ontwikkeld kapitalisme te zijn. Lenin heeft toen blijkbaar niet gemeend dat men de revolutie achterwege moest laten. Er waren daarvoor praktische redenen: de toestand in 1917 was zodanig rampzalig dat er iets moest gebeuren. De industrie lag plat, en er woedde de Eerste Wereldoorlog. In tegenstelling tot Marx heeft Lenin niet geloofd dat het kapitalisme zijn historische taak - het ontwikkelen van een voldoende groot productie-apparaat - zou afwerken. Het kapitalisme was reeds overgegaan tot een verrottingstoestand, namelijk een parasitair systeem dat de gehele wereld uitbuitte.

Zullen we ons niet moeten rekenschap afleggen van het feit dat een omwenteling, een ommekeer zal moeten plaatsgrijpen onder de voorwaarden van een onvoltooid kapitalisme? De actuele situatie is toch dat we niet kunnen blijven wachten op een voltooid kapitalisme. Het kapitalisme voltooit zich niet; het verrottingsproces gaat gewoon verder. Hierin ligt ook de actuele betekenis van Lenins denken. Dit betekent ook het herstel van het politieke ten opzichte van het economische. In "Staat en revolutie" (augustus-september 1917) staat voor een marxist iets fantastisch: "De

economische grondslag van het volledig afsterven van de staat is een zo hoge ontwikkeling van het communisme dat de tegenstelling tussen geestelijke en lichamelijke arbeid verdwijnt, dat daarmee dus een van de voornaamste bronnen van de tegenwoordige *maatschappelijke* ongelijkheid verdwijnt, een bron die louter door de overgang van de productiemiddelen in handen van de maatschappij, louter door de onteigening van de kapitalisten volstrekt nog niet uit de weg geruimd kan worden." (Lenin, 2, p. 542 - 543; cursivering door Lenin) De grondslag voor de hervorming van de samenleving is het communisme, dit wil zeggen een politieke ordening. Lenin heeft dus de prioriteit van het politieke - het communisme - ten opzichte van het economische willen herstellen. Het communisme als grondslag voor de verdere ontwikkeling van de maatschappij. Het communisme heeft als principe: iedereen volgens zijn vermogen aan iedereen volgens zijn behoefte. Van nu af aan zou dus elke economische beslissing aan dit principe moeten getoetst worden. Iedereen zou dus volgens zijn vermogen moeten bijdragen; dit zou natuurlijk het einde betekenen van de volstrekt individuele vrijheid. De grootste vijand van de vrijheid is de materiële ellende. Vrijheid is een materieel vraagstuk. Begaan zijn met de vrijheid betekent begaan zijn met de hongerigen uit Afrika en Zuid-Amerika.

Als men een socialistische maatschappij moet instellen onder voorwaarden van schaarste, dan zou dit volgens de derde verklaring, die door Engels gegeven wordt, betekenen dat dit onvermijdelijk in een klassenmaatschappij moet gebeuren. Het socialisme als klassenmaatschappij zou dan de vorm aannemen van een staat die bestuurd wordt door bezoldigde bedienden die vrijgesteld zijn van direct-productieve arbeid. Op basis van Engels' uitspraak moet men wel stellen dat wat er in de Sovjet-Unie bestond een klassenmaatschappij was. Dit werd echter verzwegen. Het ontkennen van een vervelende factor is echter meestal nog meer werkzaam. Men had het bestaande bewind beter kunnen verantwoorden door juist te stellen dat zo een klassenmaatschappij met vrijgestelden noodzakelijk is, omdat er een voortdurende tegenstelling blijft bestaan tussen het algemeen welzijn en het welzijn van de individuen. Men had dit duidelijk moeten stellen. Friedrich Engels begaat echter nog één vergissing in zijn beschrijving: hij heeft het over de heersende en uitbuitende, en de beheerste en uitgebuite klasse. Waarom moeten echter de uitbuiters de heersende en de uitgebuiten de beheerste klasse zijn? De gemeenschappelijke belangen moeten behartigd worden door de

vrijgestelden die daartoe de opdracht hebben en op het volbrengen van hun taak gecontroleerd moeten worden. De ministers zijn de dienaars van het volk, en niet omgekeerd. Democratie is een begrip voor een klassenmaatschappij, waar de uitgebuite klasse de heersende is, waar zij die direct-productieve arbeid verrichten taken geven aan vrijgestelden die door hen gecontroleerd worden. Dat is in feite Lenins definitie van de dictatuur van het proletariaat: de uitgebuite klasse als de heersende. Dit begrip komt trouwens reeds in het Communistisch Manifest van Marx en Engels voor. Als men de democratie au sérieux wil nemen, dan moet het de dictatuur van het proletariaat zijn, dit wil zeggen niet van een leider maar van de massa die het direct-productieve werk moet doen.

Al dit neemt niet weg dat het hier om retrospectie gaat, om nakomende betweterij. Over het geheel genomen, kan men niet ontkennen dat de hele socialistische beweging gehandicapt was door een enorm tekort aan weten. In "Staat en revolutie" schrijft Lenin: "Maar democratie betekent slechts *formele* gelijkheid. En terstond na de verwezenlijking van het gelijke recht van alle leden van de maatschappij *met betrekking tot* de eigendom van de productiemiddelen, d.w.z. de gelijkheid van de arbeid en van het arbeidsloon, zal onvermijdelijk de vraag voor de mensheid opdoemen hoe nu de weg van de formele gelijkheid verder gaat naar de daadwerkelijke gelijkheid of naar de verwezenlijking van de regel 'ieder naar zijn bekwaamheden, aan ieder naar zijn behoeften'. Via welke etappes en door welke praktische maatregelen de mensheid dit hoogste doel zal bereiken weten wij niet en kunnen wij niet weten." (Lenin, 2, p. 546; cursivering door Lenin) Als men dat niet weet, dan zou men in feite het hele communistische project moeten achterwege laten. Natuurlijk zijn er een aantal dingen die men niet op voorhand kan weten. Daarover bestaat een theorie, die door Aristoteles in zijn "analytica" is weergegeven. Er bestond een tekort aan weten. Maar Lenin meent echter wel meer te weten dan dat hij hier vermeldt, want in het belangrijke vijfde hoofdstuk van zijn "Staat en revolutie" sluit hij aan bij enkele bladzijden van Marx' "Kritiek op het programma van Gotha" (1875).

In dit geschrift, waarin een vijfde verklaring gegeven wordt voor het mislukken van het socialisme in Oost-Europa, stelt Karl Marx zich kritisch op tegenover het voorgenomen programma van de Duitse sociaal-democraten, en dit juist omdat het krankzinnig communistisch was. Voor de

eerste fase van het communisme, zoals het geboren wordt uit de kapitalistische maatschappij, zou volgens het programma van Gotha de opbrengst van de arbeid toekomen aan alle leden van de maatschappij. Marx plaatst hier als kritische bemerking bij dat van deze opbrengst heel wat moet aftrekken vooraleer men het onder de maatschappijleden kan verdelen: "Daarvan is nu af te trekken. *Ten eerste*: dekking ter vervanging van de verbruikte productiemiddelen. *Ten tweede*: bijkomend deel voor uitbreiding van de productie. *Ten derde*: reserve- of verzekeringsfonds tegen misoogsten, storingen door natuurverschijnselen enz. (...) Vooraleer het tot een individuele verdeling komt, gaat hiervan opnieuw af: *Ten eerste*: de algemene, niet direkt tot de productie behorende bestuurskosten. (...) *Ten tweede*: wat voor de gemeenschappelijke bevrediging van behoeften bedoeld is, zoals scholen, gezondheidsinrichtingen enz. (...) *Ten derde*: fonds voor arbeidsonbekwamen enz, kortom, voor wat vandaag tot de zog. officiële armenzorg behoort." (MEW. 19, p. 19; cursivering door Marx; in eigen vertaling) Men kan dus niet alle opbrengst van de arbeid gelijkmatig verdelen onder alle leden van de maatschappij. Bovendien stellen Marx en Engels juist dat de voorwaarde voor het opheffen van de kapitalistische productiewijze ligt in een verdere ontwikkeling van de productiekrachten. Een goed jaar later schrijft bijvoorbeeld Engels in zijn "Anti-Dühring": "De expansiekracht van de productiemiddelen laat de boeien springen, die de kapitalistische productiewijze haar aanlegt. Haar bevrijding uit deze boeien is de enige voorwaarde voor een ononderbroken, steeds sneller voortschrijdende ontwikkeling van de productiekrachten en dus van een praktisch grenzeloze stijging van de productie zelf." (MEW. 20, p. 263; in eigen vertaling) Hoeveel gaat de aftrek die Marx opsomt, in feite inhouden? Marx wil o.a. een dekking ter vervanging van de verbruikte productiemiddelen. Engels beoogt zelfs de oude productiemiddelen, die nog niet helemaal verbruikt zijn, steeds vlugger te vervangen door andere productiemiddelen, en dit ter verhoging van de productiviteit. Engels beoogt dus een onophoudelijke uitbreiding. Wat blijft er dan nog over voor de leden van de maatschappij? Alles wordt dan toch opgeslorpt voor de vernieuwing en uitbreiding van het productie-apparaat.

In een notitie voor zijn toespraak over "de nieuwe economische politiek en de taken van de comités voor politiek-culturele vorming" uit 1921 schrijft Lenin: "Drie vijanden: de communistische *verwaandheid* - dat is de vijand - , analfabetisme, corruptie."(Lenin, Deel VI, p. 368; cursivering door Lenin;

in eigen vertaling)¹⁰

De betweterigheid van de 'communisten' die op eerder genomen beslissingen niet willen terugkomen, het analfabetisme van een bevolking die niet op een serieuze manier kan lezen en beoordelen, de bestendige verleiding van de opportunistische houding - de actualiteit is nog steeds zo! We staan nog steeds even ver als Lenin. Indien we de heersende wereldtoestand ondraaglijk vinden, dan moeten we alles opnieuw overdenken.

*
* *

---

¹⁰ Vertaald wordt uit W.I. Lenin, "Ausgewählte Werke in sechs Bänden", Band VI, Dietz Verlag Berlin, 1985.

INHOUDSTAFEL

	pagina
Woord vooraf van de samensteller	3
I. De actualiteit van het denken van Marx	5
§ 1. Marxisme, marxologie en de waarheid. De actualiteit van het marxisme: teloorgang van het materialisme en geloof in het kapitalisme.	7
§ 2. De mislukking van het socialisme. Ontoereikendheid van de marxistische zowel als de liberale verklaring. De mislukking van het kapitalisme.	23
§ 3. Basisproblemen van Marx: uitbuiting en uitsluiting, realisatie van de meerwaarde, koopwaar, ruilwaarde en arbeidswaardeleer.	39
§ 4. De historiciteit van het kapitalisme: het paradigma "productiviteit". Het kapitalisme als economie van ongelijke ruil.	55
II. De actualiteit van het denken van Lenin	71
Inleiding	73
§ 1. De imperialisme-stelling	76
§ 2. De verrottingsstelling	82
§ 3. De opportunisten-stelling	91
§ 4. Verklaringen voor het mislukken van het socialisme.	99